ISSN 2786-4774 (Print)
ISSN 2786-4782 (Online)
https://doi.org/10.53317/2786-4774

Політичні дослідження

3 (13)
2026

Political Studies

ISSN 2786-4774. Політичні дослідження. 2026. № 3 (13). С. 1–194

Політичні дослідження. 2026. № 3 (13)

ЗАСНОВНИКИ

Національна академія наук України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Зеленько Галина Іванівна, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Україна
ORCID: 0000-0001-7219-4703; Scopus Author ID: 60139755200; Researcher ID: ACB-4138-2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Рафальський Олег Олексійович, доктор історичних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; віце-президент НАН України, Національна академія наук України, Україна
ORCID: 0009-0004-7822-2516; Scopus ID: 60139385400; Researcher ID: HPP-7630-2023

Дудзінська Агнешка, доктор габілітований, професор, Варшавський університет, Республіка Польща
ORCID: 0000-0001-7671-5676; Scopus ID: 57202089597; ResearcherIDBBC-5103-2021

Умланд Андреас, доктор філософії, аналітик Стокгольмського центру східноєвропейських досліджень (SCEEUS), Швеція
ORCID: 0000-0001-7916-4646; Scopus ID: 6602605051; Researcher ID: I-5395-2015

Висоцький Олександр Юрійович, доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна
ORCID: 0000-0003-0712-8499; Scopus ID: 57216826046; Researcher ID: D-8399-2016

Джессіка Тріско Дарден, доктор філософії, доцент, кафедра політології, Університет Співдружності Вірджинії, США
ORCID: 0000-0003-4460-5071; Scopus ID: 56559801500; Researcher ID: DWO-2758-2022

Г. Даг Девіс, доктор філософії, професор, професор міжнародних відносин, Університет Троя, США
ORCID: 0000-0003-4201-5203; Scopus ID: 7404343530; Researcher ID: ETB-5834-2022

Кононенко Наталія Вікторівна, кандидат політичних наук, провідний науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Україна
ORCID: 0000-0001-8397-2830; Scopus ID: 60139380900; Researcher ID: ADD-2080-2022

Лендьел Мирослава Олександрівна, доктор політичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Україна
ORCID: 0000-0002-8077-0421; Scopus ID: 57193167136; Researcher ID: GYE-3503-2022

Марчук Василь Васильович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри політичних інститутів та процесів, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна
ORCID: 0000-0002-3992-8530; Scopus ID: 58838922100; Researcher ID: AAJ-3058-2021

Романюк Анатолій Семенович, доктор політичних наук, професор, в.о. декана філософського факультету, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна
ORCID: 0000-0001-7356-6433; Scopus ID: 57247773500; Web of Science Researcher ID LXH-6770-2024

Рябчук Микола Юрійович, кандидат політичних наук, провідний науковий співробітник відділу політичної культури та ідеології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Україна
ORCID: 0000-0002-7284-4486; Scopus ID: 23028557300; Researcher ID: AAH-2771-2020

Семигіна Тетяна Валеріївна, доктор політичних наук, професор, експерт, Ліга соціальних працівників України, Україна
ORCID: 0000-0001-5677-1785; Scopus ID: 35776697500; Researcher ID: O-1616-2016

Туров Ігор Вікторович, доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнополітології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Україна
ORCID: 0000-0002-7667-690X; Scopus ID: 57223051893; Researcher ID: AAR-6536-2021

Фісун Олександр Анатолійович, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна
ORCID: 0000-0002-2716-0149; Scopus ID: 55521163000; Researcher ID: AAG-9244-2020

Фліс Ярослав, доктор габілітований, професор, професор кафедри дослідження медіатизації, Ягеллонський університет, Республіка Польща
ORCID: 0000-0002-2492-3729; Scopus ID: 57204687950; Researcher ID: FZP-8959-2022

Шаповал Юрій Іванович, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії та історії політичної науки, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Україна
ORCID: 0000-0002-2883-6403; Scopus ID: 58007824800; Researcher ID: AER-5977-2022

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-01222

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України у межах кластеру «Розвиток людського капіталу, соціальні науки та журналістика» (категорія «Б») за спеціальністю С2
(наказ Міністерства освіти і науки України від 11.06.2026 № 928)

Рекомендовано до друку та оприлюднення в мережі «Інтернет»
вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України (*протокол № 3 від 04.06.2026*)

Адреса редакції:
01011, м. Київ, вул. Генерала Алмазова, 8
Тел.:+38 (044) 285-70-49,
Для листування з редакцією:
editor_pd@ukr.net

FOUNDERS

National Academy of Sciences of Ukraine
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

EDITOR-IN-CHIEF

Zelenko Galyna, Doctor of Political Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Deputy Director of the Institute, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7219-4703; Scopus Author ID: 60139755200; Researcher ID: ACB-4138-2022

EDITORIAL BOARD

Rafalskyi Oleg, Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Director of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine; Vice-President of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0009-0004-7822-2516; Scopus ID: 60139385400; Researcher ID: HPP-7630-2023

Dudzińska Agnieszka, Habilitated Doctor, Professor, University of Warsaw, Republic of Poland
ORCID: 0000-0001-7671-5676; Scopus ID: 57202089597; ResearcherIDBBC-5103-2021

Umland Andreas, PhD, Analyst at the Stockholm Centre for Eastern European Studies (SCEEUS), Sweden
ORCID: 0000-0001-7916-4646; Scopus ID: 6602605051; Researcher ID: I-5395-2015

Vysotskyi Oleksandr, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of the International Relations Department, Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0712-8499; Scopus ID: 57216826046; Researcher ID: D-8399-2016

Jessica Trisko Darden, PhD, Associate Professor, Department of Political Science, Virginia Commonwealth University, USA
ORCID: 0000-0003-4460-5071; Scopus ID: 56559801500; Researcher ID: DWO-2758-2022

G. Doug Davis, PhD, Professor, Professor of International Relations, Troy University, USA
ORCID: 0000-0003-4201-5203; Scopus ID: 7404343530; Researcher ID: ETB-5834-2022

Kononenko Natalia, Candidate of Political Science, Leading Research Fellow of the Department of Political Institutions and Processes, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8397-2830; Scopus ID: 60139380900; Researcher ID: ADD-2080-2022

Lendel Myroslava, Doctor of Political Sciences, Professor, Vice-rector for Scientific and Pedagogical Work, Uzhhorod National University, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8077-0421; Scopus ID: 57193167136; Researcher ID: GYE-3503-2022

Marchuk Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Political Institutions and Processes, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3992-8530; Scopus ID: 58838922100; Researcher ID: AAJ-3058-2021

Romanyuk Anatoliy, Doctor of Political Sciences, Full Professor, Acting Dean of the Faculty of Philosophy, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7356-6433; Scopus ID: 57247773500; Web of Science Researcher ID LXH-6770-2024

Riabchuk Mykola, Candidate of Political Science, Leading Research Fellow at the Department of Political Culture and Ideology, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7284-4486; Scopus ID: 23028557300; Researcher ID: AAH-2771-2020

Semigina Tetyana, Doctor of Political Sciences, Professor, Expert, League of Social Workers of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5677-1785; Scopus ID: 35776697500; Researcher ID: O-1616-2016

Turov Igor, Doctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow of the Department of Ethnopolitics, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7667-690X; Scopus ID: 57223051893; Researcher ID: AAR-6536-2021

Fisun Oleksandr, Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Political Science, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2716-0149; Scopus ID: 55521163000; Researcher ID: AAG-9244-2020

Flis Jaroslaw, Habilitated Doctor, Professor, Professor of the Department of Mediatization Research, Uniwersytet Jagiellonski, Republic of Poland
ORCID: 0000-0002-2492-3729; Scopus ID: 57204687950; Researcher ID: FZP-8959-2022

Shapoval Yuri, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Research Fellow of the Department of Theory and History of Political Science, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2883-6403; Scopus ID: 58007824800; Researcher ID: AER-5977-2022

Media ID in the Register of Media Entities: R30-01222

The journal is included in the list of scientific professional publications of Ukraine within the "Human Capital Development, Social Sciences and Journalism" cluster (category "B") in the specialty C2
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 928 from 11.06.2026)

Recommended for printing and publication on the Internet by the Academic Council
of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine
(*Report No. 3 from 04.06.2026*)

Editorship address:
01011, Kyiv, street General Almazov, 8
Tel.:+38 (044) 285-70-49,
For correspondence with editorship:
editor_pd@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ім. І. Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ

Політичні дослідження
Political Studies

3 (13) 2026

Науковий журнал • Заснований у квітні 2021 року • Виходить 4 рази на рік • Київ

ЗМІСТ

Теорія та історія політичної науки

Анатолій Романюк
Суспільна стійкість демократичного суспільства в умовах війни: концептуальні засади, функціональна архітектура і траєкторії розвитку 3

Валерій Корнієнко
«ЧАС ЧОРНИХ ЛЕБЕДІВ»… Концентрація невизначеності як структурний стан української політики 19

Політичні інститути та процеси

Тетяна Семигіна
Активне старіння як політика: між автономією та примусом в умовах структурної вразливості 39

Політична культура та ідеологія

Юрій Шаповал
Російсько-українська війна і переосмислення радянського минулого. 55

CONTENTS

Theory and History of Political Science

Anatoliy Romanyuk
Societal Resilience of Democratic Society in Times of War: Conceptual Foundations, Functional Architecture, and Development Trajectories 3

Valerii Kornienko
“The Time of Black Swans”… (The Concentration of Uncertainty as a Structural Feature of Ukrainian Politics) 19

Political Institutions and Processes

Tetyana Semigina
Active Ageing as Policy: Between Autonomy and Coercion in Conditions of Structural Vulnerability 39

Political Culture and Ideology

Yuri Shapoval
The Russo-Ukrainian War and Rethinking the Soviet Past 55

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2026
© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026

Юрій Ніколаєць
Інформаційна політика України в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ у контексті соціокультурних змін 73

Світлана Набок
«Ленініада» як політичний цикл трансформації символічного порядку публічного простору України 94

Етнополітологія

Олексій Ляшенко
Моделі політичної репрезентації корінних народів і національних меншин України в контексті етнополітичної стійкості 111

Проблеми світового політичного розвитку

Олександр Дем'янчук, Оксана Сікора
Посилення національного прагматизму держав-членів як чинник трансформації НАТО: неореалістичний та ліберально-інституціональний аналіз 135

Олег Маруховський
Авторитарні режими пострадянських країн та їхні політичні стратегії в умовах російсько-української війни у сучасному науковому дискурсі: історіографічний огляд 153

Олексій Баженов
Позиція крайньої правої французької партії «Національне Об'єднання» в Європейському Парламенті 10-го скликання щодо російсько-української війни 175

Yuriy Nikolaets
Ukraine's Information Policy During the FullScale Military Invasion of the Russian Federation in the Context of Sociocultural Changes 73

Svitlana Nabok
"Leniniada" as a Political Cycle in the Transformation of the Symbolic Order of Ukraine's Public Space 94

Ethnopolitics

Oleksii Liashenko
Models of Political Representation of Indigenous Peoples and National Minorities of Ukraine in the Context of Ethnopolitical Resilience 111

Issues of Global Political Development

Oleksandr Demianchuk, Oksana Sikora
The Rise of National Pragmatism in NATO Member States as a Factor in the Alliance's Transformation: A Neorealist and Liberal-Institutionalist Perspective 135

Oleg Marukhovskyi
Authoritarian Regimes of Post-Soviet Countries and Their Political Strategies in the Context of the Russian-Ukrainian War in Modern Scientific Discourse: A Historiographical Review 153

Oleksii Bazhenov
The Position of the Far-Right French Party "National Rally" in the 10th European Parliament on the Russian-Ukrainian War 175

Редактор *Зоя Болкотун*

Коректори *Марія Ковальова, Анастасія Мережко*
Технічний редактор *Ольга Бурдік*
Комп'ютерна верстка *Олени Фуженко*

Підписано до друку 28.09.2026. Формат 70 × 100/16. Гарнітура Calibri, Palatino Linotype.
Ум. друк. арк. 15,76. Обл.-вид. арк. 17,31. Тираж 140 прим. Зам. № 8188

Видавець і виготовлювач
Видавничий дім «Академперіодика» НАН України
01024, Київ, вул. Терещенківська, 4
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001

https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-1
УДК 321.7:316.3:355.48

Анатолій Романюк,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології філософського факультету,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0000-0001-7356-6433
anatoliy.romanyuk@gmail.com

Суспільна стійкість демократичного суспільства в умовах війни: концептуальні засади, функціональна архітектура і траєкторії розвитку

Досліджено еволюцію концепції суспільної стійкості та її трансформацію в умовах сучасних воєнних конфліктів. Проаналізовано сучасну наукову літературу й обґрунтовано перехід від розуміння суспільної стійкості як здатності реагувати на кризові ситуації до її трактування як інтегральної характеристики демократичного суспільства, що забезпечує безперервність функціонування держави, громадянського суспільства та соціальних інститутів в умовах війни. Показано взаємодоповнювальний характер ресурсного і процесуального підходів до інтерпретації суспільної стійкості та запропоновано їх інтегроване поєднання. Сформульовано авторське визначення суспільної стійкості демократичного суспільства, визначено базові принципи її функціонування та розроблено функціональну архітектуру, яка охоплює політико-інституційний, соціальний, громадянський, безпековий, економічний, інформаційно-комунікаційний і ціннісно-ідентифікаційний компоненти. Обґрунтовано, що суспільна стійкість виникає як результат взаємодії держави, громадянського суспільства і громадян й не може бути зведена до сукупності окремих ресурсів чи інституцій. Особливу увагу приділено аналізуванню впливу війни на траєкторії політичного розвитку суспільства. Запропоновано концептуальне розмежування демократичної та авторитарної моделей суспільної стійкості, різні за механізмами мобілізації, характером взаємодії держави і суспільства, джерелами легітимності та довгостроковими наслідками для політичного розвитку. Доведено, що суспільна стійкість демократичного суспільства є не лише механізмом забезпечення функціонування держави в умовах війни, а й передумовою повоєнної демократичної консолідації та інституційного розвитку.

Цитування: Романюк А. Суспільна стійкість демократичного суспільства в умовах війни: концептуальні засади, функціональна архітектура і траєкторії розвитку. *Політичні дослідження*. № 3 (13). 2026. С. 3—18. https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-1

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en)

Ключові слова: суспільна стійкість, суспільна стійкість демократичного суспільства, демократична трансформація, громадянське суспільство, демократичне врядування, соціальний капітал, російсько-українська війна, демократична консолідація, авторитарна стійкість.

Актуальність дослідження визначається не лише стрімким зростанням практичного значення суспільної стійкості в умовах повномасштабної війни, а й відсутністю її цілісної концептуалізації в сучасній політичній науці. На початку XXI ст. характер воєнних конфліктів суттєво змінився. Якщо традиційно війни розглядали переважно як протистояння збройних сил держав, то сучасні війни дедалі більше набувають комплексного і гібридного характеру, поєднуючи військові дії з інформаційним, економічним, енергетичним, кібернетичним, психологічним та гуманітарним впливом на суспільство. За таких умов об'єктом цілеспрямованого впливу стають не лише державні інститути чи військова інфраструктура, а й соціальна згуртованість, довіра до влади, громадянська активність, інформаційний простір, економічна стабільність, функціонування місцевих громад і здатність населення підтримувати нормальне життя держави в умовах тривалої війни.

Російсько-українська війна стала одним із найпоказовіших прикладів такого типу конфлікту. Вона продемонструвала, що військова стійкість держави значною мірою залежить від стійкості суспільства, його здатності до самоорганізації, швидкої адаптації до нових викликів, мобілізації людських і матеріальних ресурсів, підтримання довіри до демократичних інститутів, ефективної взаємодії держави, органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства й бізнесу. Саме тому категорія **суспільної стійкості** поступово з вузького наукового поняття стає одним із базових елементів сучасної політики національної безпеки, демократичного врядування та повоєнного відновлення.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених окремим аспектам стійкості, сучасна література характеризується фрагментарністю досліджень. У значній частині робіт розглянуто суспільну стійкість крізь призму екології, управління ризиками, кризового менеджменту, реагування на катастрофи або функціонування громад. Водночас недостатньо дослідженими залишаються еволюція самої концепції суспільної стійкості, трансформація її змісту в умовах сучасних війн, взаємозв'язок її структурних компонентів, а також закономірності її розвитку як комплексної характеристики функціонування демократичного суспільства.

Російсько-українська війна не лише актуалізувала практичне значення суспільної стійкості, а й стала каталізатором переосмислення її змісту: від розуміння стійкості як здатності суспільства реагувати на кризи до її трактування як інтегрованої характеристики взаємодії держави, громадянського суспільства, соціальних інститутів і громадян, спрямованої на забезпечення адаптації, самоорганізації, інституційної спроможності, демократичної трансформації та довгострокового розвитку навіть в умовах тривалої війни. Саме

необхідність такого теоретичного переосмислення, систематизації еволюції концепції, визначення її основних компонентів і можливих траєкторій розвитку зумовлює актуальність цього дослідження. Слід також констатувати, що у сучасній політичній науці поняття суспільної стійкості дедалі більше виходить за межі категорії кризового реагування і стає характеристикою якості політичної системи, її здатності забезпечувати демократичне врядування, суспільну згуртованість, легітимність влади та інституційну безперервність в умовах екзистенційних загроз.

Еволюція формування концепції суспільної стійкості. Особливістю формування концепції суспільної стійкості є те, що, на відміну від багатьох категорій політичної науки, її виникнення не пов'язане з однією працею чи одним автором, які б уперше дали цілісне визначення цього поняття. Натомість сучасне розуміння суспільної стійкості з'явилось відносно нещодавно і сформувалось поступово внаслідок еволюції багатьох взаємопов'язаних наукових підходів. На нашу думку, еволюцію концепції суспільної стійкості доцільно умовно поділити на чотири етапи.

На першому етапі концепцію стійкості розглядав Ц. Голлінг як властивість екологічних систем. Саме він уперше відмежував стійкість від стабільності й довів, що стійкість (англ. *resilience*) означає не здатність системи швидко повертатися до рівноваги, а її спроможність поглинати порушення / виклики без втрати основних функцій та структури. Зокрема, він писав, що «стійкість є мірою збереження системи та її здатності поглинати зміни й порушення, зберігаючи при цьому основні взаємозв'язки між елементами (популяціями або змінними стану)» (Holling, 1973, p. 14—15).

На другому етапі (1990-ті — початок 2000-х років) поняття стійкості було поступово перенесене на аналізування соціальних / суспільних систем. Першими впровадили концепцію стійкості у площину соціально-екологічних систем Ф. Беркес і К. Фольке. Надалі цей підхід був розвинений В. Ніл ом Аджером, К. Фольке, Ф. Норрісом та їхніми колегами, які поширили концепцію вже на аналіз соціальних груп, громад і суспільств. Колективна монографія Ф. Беркеса та К. Фольке вважається першою фундаментальною працею, яка перенесла концепцію Ц. Голлінга із суто екологічної площини на соціально-екологічну систему. У зазначеній праці автори наголосили, що людські спільноти є невід'ємною складовою екосистем, тому їхня здатність адаптуватися визначає стійкість усієї системи. Зокрема, вони довели, що стійкість формується не лише екологічними механізмами, а й за допомогою суспільних інститутів, традицій, знань і практик управління (Berkes & Folke, 1998, p. 4—9). Отже, наприкінці 1990-х років поняття стійкості перестало бути винятково екологічною категорією, його почали використовувати для пояснення функціонування соціально-екологічних систем, у яких соціальні інститути, форми управління та людська поведінка стали такими ж важливими чинниками стійкості, як і природні механізми. Робота В. Аджера вважається класичною щодо формулювання сутності суспільної стійкості. Так, автор

констатував, що «соціальна стійкість — це здатність груп або спільнот справлятися із зовнішніми стресами та потрясіннями, спричиненими соціальними, політичними та екологічними змінами» (Adger, 2000, p. 347—349). Саме у роботі В. Аджера вперше об'єктом аналізування стали вже не екосистеми, а соціальні групи, громади та суспільства, що фактично було одним із ключових етапів переходу концепції стійкості із природничих наук до соціальних. У статті К. Фольке поняття суспільної стійкості набуло формату сучасних характеристик. Автор доводить, що стійкість не потрібно трактувати як повернення системи до попереднього стану. Вона характеризує здатність системи поглинати зовнішні впливи, адаптуватись, самоорганізовуватись, навчатись й трансформуватись без втрати власної ідентичності й ключових функцій (Folke, 2006, p. 258—262).

Умовно в межах третього етапу, який сформувався впродовж другої половини 2010-х років, ми стали свідками розгляду феномену суспільної стійкості як інтегрованої моделі та як динамічного процесу. У публікації Ф. Беркеса і Г. Росса критично оцінено попередні, переважно статичні визначення стійкості. Автори запропонували розглядати її як безперервний динамічний процес взаємодії між адаптивними можливостями громади, соціальним капіталом, інституційним середовищем і здатністю до колективного навчання (Berkes & Ross, 2013). Вони вважали, що власне динамічний процес забезпечує здатність громади реагувати на зміни, навчатися, самоорганізовуватись і розвиватися після потрясінь. Водночас акцент зроблено на тому, що стійкість означає не повернення до попереднього стану, а постійний розвиток в умовах невизначеності (Berkes & Ross, 2013, p. 5—7). Д. Матіас і М. Пеллінг тісно пов'язали концепцію суспільної стійкості з характером суспільних змін. Новизна їхнього підходу полягала в тому, що стійкість почали розглядати не лише як характеристику системи, а як вибір стратегій реагування на кризу. Вони запропонували вивчати три якісно відмінні способи відповіді на виклики та потрясіння: опір, який означав прагнення зберегти наявний стан системи, мінімізувавши вплив зовнішніх загроз; поступову адаптацію, яка передбачала плавні зміни, що допомагали суспільству краще пристосуватися до нових умов без руйнування наявних інститутів і трансформацію, яка вже передбачала глибинні інституційні зміни та розвиток. Слід також зазначити, що, на думку авторів, саме трансформація була найвищим виявом суспільної стійкості (Matyas & Pelling, 2015, p. 6—13). Вони також наголосили, що суспільна стійкість має потужний політичний вимір, оскільки передбачає систему взаємозв'язків із владою, управлінням, розподілом ресурсів, соціальною справедливістю і процесом ухвалення рішень (Matyas & Pelling, 2015, p. 13—18).

Збройні конфлікти першої половини XXI ст., особливо російсько-українська війна, стимулювали увагу міжнародних дослідників до питань суспільної стійкості в умовах війни. Це дає підстави говорити про умовно четвертий етап в еволюції досліджень суспільної стійкості, який, на нашу думку, істотно

розширив предмет дослідження суспільної стійкості та збагатив його новими аналітичними вимірами. У найновіших дослідженнях Е. Росвольд (Rosvold, 2023), К. Фідлер (Fiedler, 2023) та Н. Вайнріб з колегами (Weinryb et al., 2026) поняття суспільної стійкості дедалі більше пов'язують з умовами війни, воєнною безпекою, демократичним урядуванням і повоєнним відновленням. У центрі уваги опиняються питання взаємодії держави й суспільства, довіри до інституцій, громадянської участі, інформаційної безпеки, соціальної згуртованості і здатності суспільства не лише виживати під час війни, а й здійснювати демократичну трансформацію після її завершення. Зокрема, Е. Росвольд зосереджує увагу на особливостях функціонування суспільної стійкості в умовах збройних конфліктів та взаємодії воєнних і невоєнних ризиків. К. Фідлер на підставі аналізу майже п'ятдесяти емпіричних досліджень переглядає поширене в суспільних науках твердження про те, що війна автоматично посилює соціальну згуртованість. Авторка доводить, що війна не стільки підвищує соціальну згуртованість, скільки перебудовує її структуру. В дослідженні Н. Вайнріб особливу увагу приділено механізмам самоорганізації громадянського суспільства й горизонтальним мережам взаємодії, які забезпечують підтримання суспільної стійкості під час війни.

Отже, еволюція концепції суспільної стійкості свідчить про її поступовий перехід від характеристики екологічних систем до комплексної моделі функціонування суспільства в умовах криз і війни. Якщо ранні дослідження акцентували увагу переважно на здатності системи поглинати зовнішні потрясіння, то сучасні підходи розглядають суспільну стійкість як динамічний процес взаємодії державних інститутів, громадянського суспільства і соціальних спільнот, спрямований на адаптацію, навчання, трансформацію та забезпечення довгострокового демократичного розвитку навіть в умовах збройного конфлікту.

Проведений аналіз сучасної наукової літератури дає підстави стверджувати, що на сьогодні сформовано два основні підходи до розуміння сутності суспільної стійкості. Перший трактує її насамперед як сукупність наявних спроможностей, які допомагають суспільству протистояти кризам і підтримувати функціонування основних інститутів. Другий розглядає суспільну стійкість як безперервний процес реагування на загрози, адаптації та трансформації під впливом змін. Обидва підходи не є взаємовиключними, однак акцентують увагу на різних характеристиках цього феномену.

Перший підхід — ресурсний (*capacity approach*) — сформовано переважно у працях Ф. Норріса з колегами (Norris et al., 2008), Ф. Беркеса і Г. Росса (Berkes & Ross, 2013), Р. Патнема (Putnam, 1993), а також у концептуальних документах OECD (2014). Його центральною ідеєю є те, що суспільна стійкість визначається наявністю певного набору ресурсів і спроможностей, які забезпечують здатність суспільства ефективно реагувати на зовнішні потрясіння та відновлювати нормальне функціонування. У межах цього підходу основними компонентами суспільної стійкості стають суспільна довіра,

соціальний капітал, ефективне лідерство, спроможні суспільні та політичні інститути, належне врядування, громадянська участь, горизонтальні соціальні мережі, матеріальні й людські ресурси та колективне навчання. Саме поєднання цих компонентів створює потенціал суспільства до збереження своєї цілісності, функціональної спроможності й демократичної стабільності навіть в умовах тривалих криз. Представники цього підходу розглядають суспільну стійкість передусім як властивість або характеристику суспільства, що формується поступово та залежить від рівня розвитку соціальних інститутів, громадянського суспільства, політичної культури та взаємної довіри між громадянами і державою.

Другий підхід — процесуальний (англ. *process approach*) — набув поширення у працях Д. Матіас і М. Пеллінг (Matyas & Pelling, 2015), К. Бене з колегами (Béné et al., 2012) та Б. Вокера з колегами (Walker et al., 2004). На відміну від попереднього підходу, він розглядає суспільну стійкість не як сукупність наявних характеристик, а як динамічний процес постійного реагування на зміни, який супроводжується переосмисленням, адаптацією та трансформацією соціальних систем. У центрі цього підходу перебувають три взаємопов'язані траєкторії розвитку суспільної стійкості. Перша — опір, який передбачає прагнення зберегти наявну структуру системи й мінімізувати негативний вплив кризових явищ. Друга — адаптація, яка означає поступове пристосування інститутів, соціальних практик і моделей поведінки до нових умов функціонування. Найвищим рівнем розвитку є трансформація (третя), яка передбачає глибокі інституційні та суспільні зміни, що забезпечують формування нової, стійкішої моделі розвитку. Отже, у межах процесуального підходу суспільна стійкість трактується як безперервна еволюція системи, що не обмежується поверненням до попереднього стану після кризи, а передбачає її якісне оновлення та розвиток.

Представлення двох підходів свідчить, що вони відображають різні, але взаємодоповнювальні виміри суспільної стійкості. Якщо ресурсний підхід пояснює, завдяки чому суспільство є стійким, акцентуючи увагу на ресурсах, інститутах, соціальному капіталі та довірі, то процесуальний підхід відповідає на питання, як саме суспільство реалізує свою стійкість у процесі реагування на кризові явища через опір, адаптацію та трансформацію. Саме інтеграція цих двох підходів, на нашу думку, дає змогу найповніше пояснити природу суспільної стійкості в умовах сучасної війни, коли її ефективність визначається не лише наявністю відповідних інституційних і соціальних ресурсів, а й здатністю суспільства безперервно адаптуватись, навчатись та здійснювати демократичну трансформацію.

У цій статті під суспільною стійкістю розуміється інтегральна характеристика демократичного суспільства, яка відображає його здатність забезпечувати безперервність функціонування політичних інститутів, соціальних зв'язків і базових суспільних процесів завдяки адаптації, самоорганізації, мобілізації ресурсів і трансформації в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз. Тож

сучасну суспільну стійкість не можна розглядати винятково як реакцію на кризу. Вона є комплексною характеристикою демократичного суспільства, що поєднує інституційні ресурси, соціальну згуртованість, громадянську активність і здатність до трансформації. Саме ця інтегрована природа суспільної стійкості має вирішальне значення для функціонування демократичних держав в умовах сучасної війни та повоєнного відновлення.

Окреслення сутності суспільної стійкості імпліцитно передбачає фокусацію на принципах, які визначають її функціонування. Спираючись на реферовану літературу, можемо виділити такі принципи: демократична легітимність, добровільна громадянська участь, взаємна довіра, партнерство держави і суспільства, верховенство права, адаптивність, інституційна підзвітність, орієнтація на демократичну трансформацію.

На відміну від більшості сучасних досліджень, які розглядають суспільну стійкість як універсальну характеристику будь-якого суспільства, у цій статті виходимо з того, що механізми її формування, функціонування та довгострокові наслідки істотно залежать від типу політичного режиму. Саме тому предметом дослідження є суспільна стійкість демократичного суспільства, тоді як авторитарна модель розглядається лише як порівняльна аналітична конструкція для виявлення специфіки демократичної стійкості.

Функціональна архітектура суспільної стійкості в демократичному суспільстві. Виходячи із сутності феномену суспільної стійкості, ми маємо розглянути її основні компоненти. Більшість сучасних робіт описує окремі аспекти суспільної стійкості, як-от соціальний, інституційний, безпековий або психологічний. Суспільна стійкість не може бути зведена лише до одного або декількох, навіть за умови усвідомлення екзистенційної важливості безпеки. Окремий вимір можливо і важливо досліджувати, однак при цьому ми маємо бути свідомими, що суспільна стійкість є складною системою, у якій всі частинки є тісно взаємопов'язаними й інтегрованими, коли зміни в одній будуть автоматично вимагати реакцій у всій цілісній конструкції і в кожній складовій окремо. Досвід війни та аналіз тематичної літератури детермінують виділення таких основних компонентів суспільної стійкості: політико-інституційний, безпековий, громадянський, економічний, інформаційно-комунікаційний та ціннісно-ідентифікаційний. Виділені складові не є звичайним переліком рівновагомих компонентів, у цій сукупності варто враховувати їхню послідовність або **функціональну архітектуру**.

Політико-інституційний компонент охоплює: безперервність функціонування державної влади; легітимність політичних інститутів; ефективність державного управління; верховенство права; спроможність ухвалення рішень в умовах кризи / криз; координацію і взаємодію між центральною і регіональною та місцевою владами; стратегічне планування. Політико-інституційний компонент розташований першим не через його абсолютний пріоритет, а тому, що він забезпечує інституційні передумови функціонування всіх інших компонентів суспільної стійкості. Без належного / відповідного

функціонування влади / політичних інститутів неможливо організувати / координувати захист країни, забезпечити функціонування та мобілізацію економіки на оборону, здійснювати інформаційну політику, гарантувати безпеку громадянину та захист його прав. Тому цей компонент фактично відповідає за формування і підтримку цілої архітектури держави й суспільства в умовах воєнного стану.

Другий структурний рівень формують суспільний / соціальний та громадянський компоненти, оскільки вони відображають поведінкову складову, активність громадянина та суспільну взаємодію. Суспільний / соціальний компонент охоплює: соціальну згуртованість, незважаючи на попередні варіації між груповими відмінностями і поділом у довоєнний час; взаємну довіру; горизонтальні зв'язки; взаємодопомогу; інклюзивність; соціальний капітал; підтримку вразливих груп. Саме соціальна згуртованість забезпечує здатність суспільства не руйнуватися під час тривалих криз. Громадянський компонент, який ми можемо розглядати як аналог громадянського суспільства, охоплює: волонтерський рух; формальні і неформальні громадські організації; місцеві ініціативи; громадянську активність; самоорганізацію; участь громадян в ухваленні рішень; партнерство держави, місцевого самоврядування та громадянського суспільства. Після початку повномасштабної агресії 2022 року цей компонент став одним із ключових факторів стійкості України. Соціальний і громадянський компоненти перебувають у відносинах функціональної послідовності: високий рівень соціальної довіри, згуртованості й соціального капіталу створює передумови для самоорганізації громадян, розвитку волонтерських практик і колективної дії.

Третій структурний рівень містить безпековий компонент. Означена послідовність відображає логіку, що ефективний захист / стійкість є продуктом, реалізацією можливостей, створених державою, громадянським суспільством, якістю громадян. Тобто безпекова діяльність не існує сама по собі, а є продуктом дії громадян і взаємодії держави та суспільства. Безпековий компонент передбачає: цивільний захист, територіальну оборону, захист критичної інфраструктури, енергетичну безпеку, кібербезпеку, інформаційну безпеку, готовність населення до надзвичайних ситуацій.

Економічний компонент передує інформаційно-комунікаційному не з огляду на його більшу значущість, а тому, що економічна спроможність забезпечує ресурсну основу функціонування інших компонентів суспільної стійкості, а саме інформаційної політики, цифрової інфраструктури та стратегічних комунікацій. Він охоплює: функціонування бізнесу; бюджетну стабільність; зайнятість; адаптацію економіки до вимог воєнного стану; логістику; продовольчу безпеку; відновлення інфраструктури. Саме цей компонент визначає здатність суспільства підтримувати тривалий опір.

Наступним компонентом має бути інформаційно-комунікаційний, оскільки він охоплює всі сфери суспільства. Інформаційно-комунікаційний компонент передбачає: протидію дезінформації, стійкість інформаційного простору,

стратегічні комунікації, медіаграмотність, довіру до офіційних джерел інформації, цифрову взаємодію держави і громадян. Досвід новітніх війн свідчить, що сучасна війна ведеться одночасно й активно в інформаційному просторі.

Ціннісно-ідентифікаційний компонент не утворює окремого структурного рівня моделі, оскільки виконує інтегрувальну функцію щодо всіх інших компонентів. Його необхідно виділяти, оскільки російська агресія спрямована, зокрема, на ліквідацію української ідентичності, зміну системи цінностей громадян. Цей компонент передбачає спільну політичну націю, ідентичність, цінності, історичну пам'ять, відчуття справедливості, спільне бачення майбутнього, готовність захищати демократію й пояснює, чому суспільства з подібними ресурсами можуть демонструвати абсолютно різний рівень стійкості.

Запропонована структурно-функціональна модель не претендує на встановлення жорсткої ієрархії компонентів суспільної стійкості. Її призначення полягає в поясненні логіки взаємодії між різними вимірами цього феномену. Одні компоненти створюють інституційні умови функціонування системи, інші визначають потенціал суспільної взаємодії, треті забезпечують реалізацію практичних функцій підтримання стійкості, тоді як ціннісно-ідентифікаційний компонент інтегрує всю систему через спільні норми, цінності й демократичну політичну культуру. Саме така взаємозалежність, а не ізольоване існування окремих складових, забезпечує здатність демократичного суспільства ефективно реагувати на загрози та здійснювати довгострокову демократичну трансформацію. Центральною ідеєю запропонованої концепції є те, що суспільна стійкість виникає не як властивість інститутів або соціальних груп, а як результат взаємодії держави, громадянського суспільства та громадян у межах демократичної політичної системи.

У констатації формування інтегрованої моделі ми свідомо робимо наголос на форматі демократичності, оскільки демократичне суспільство здатне забезпечити довіру, добровільну участь, легітимність, відкритість, громадянську мобілізацію. Відповідно, суспільна стійкість — це не просто вистояти / вижити в умовах потужної загрози, а прагнення зберегти демократію, легітимність, громадянське суспільство і додатково, в умовах України, захистити європейський вектор розвитку.

Суспільна стійкість і траєкторії розвитку суспільства в умовах війни. Повномасштабна війна є екзистенційним шоком для держави і суспільства, оскільки ставить під загрозу їхню здатність забезпечувати власне функціонування, безпеку та відтворення основних політичних, економічних, соціальних і культурних інститутів. Збройна агресія різко порушує усталений порядок суспільного життя, змінює характер взаємодії між державою та громадянами, створює безпосередню загрозу територіальній цілісності, суверенітету й самому існуванню держави. За таких умов видно недостатність або навіть неспроможність деяких інституційних механізмів, які ефективно функціонували в мирний період, але виявляються непридатними для реагування на масштабні воєнні виклики.

Першочерговою реакцією держави і суспільства на такий шок стає прагнення зберегти цілісність наявної системи, забезпечити її базову функціональність і не допустити її руйнування. Саме на цьому етапі формується суспільна стійкість як комплексна здатність державних інститутів, громадянського суспільства й населення чинити опір зовнішній агресії, підтримувати виконання критично важливих функцій, адаптуватися до нових умов і створювати передумови для подальшого розвитку навіть за тривалого воєнного протистояння.

Водночас війна не лише актуалізує потребу у забезпеченні стійкості, а й визначає майбутню траєкторію розвитку держави та суспільства. Необхідність швидкого реагування на загрози об'єктивно зумовлює концентрацію ресурсів, посилення виконавчої влади, централізацію управління та ухвалення оперативних рішень. Проте саме в цей період закладаються основи післявоєнного політичного порядку. Воєнна мобілізація суспільства може стати як чинником демократичної консолідації, посилення довіри, громадянської участі та розвитку партнерства між державою і суспільством, так і передумовою для інституціоналізації надзвичайних механізмів управління, концентрації влади, звуження політичного плюралізму та закріплення авторитарних практик.

Отже, війна не детермінує наперед політичне майбутнє держави, але істотно звужує спектр можливих сценаріїв її розвитку. Саме характер суспільної стійкості, механізми її забезпечення та баланс між безпековою ефективністю і збереженням демократичних інститутів великою мірою визначають, чи стане війна каталізатором подальшого демократичного відновлення і зміцнення інституцій, чи навпаки, відкриє шлях до довготривалої авторитарної трансформації політичної системи. Окреслена суспільна альтернатива притаманна однаковою мірою як суспільству, що напередодні нападу / війни характеризувалось демократичною системою та вектором розвитку, так і суспільствам, що кваліфікують як авторитарні. Розглянемо основні характеристики двох траєкторій можливого суспільного розвитку: авторитарної та демократичної.

Авторитарна модель суспільної стійкості ґрунтується на централізації ухвалення рішень, концентрації влади, примусовій мобілізації, обмеженні політичної конкуренції, контролі інформаційного простору, зменшенні автономії громадянського суспільства, домінуванні безпекового дискурсу над правами людини. Така модель може забезпечувати досить високу короткострокову ефективність у мобілізації ресурсів, однак часто супроводжується накопиченням структурних дисфункцій, зниженням суспільної довіри та погіршенням спроможності до післявоєнної демократичної реконструкції.

Демократична модель суспільної стійкості передбачає іншу логіку. Її основою є: довіра між громадянами та державою; горизонтальна самоорганізація; сильне громадянське суспільство; інституційна підзвітність; збереження конкурентної політики навіть за умов воєнного стану; партнерство

між державою та суспільством; підтримка верховенства права. У цій моделі мобілізація населення спирається переважно на добровільну участь, суспільну солідарність і спільне усвідомлення цілей війни, що створює значно кращі передумови для повоєнного демократичного відновлення.

Для предметного окреслення відмінності між демократичною й авторитарною стійкістю вважаємо за необхідне розглянути дихотомію низки ключових параметрів / характеристик [1].

Подана у таблиці порівняльна характеристика засвідчує, що відмінності між демократичною та авторитарною моделями суспільної стійкості не обмежуються окремими інструментами державного управління. Насправді йдеться про дві різні логіки організації взаємодії між державою і суспільством, які визначають не лише спосіб реагування на воєнну кризу, але й довгострокову траєкторію політичного розвитку.

Перша група відмінностей стосується характеру мобілізації суспільства. У демократичній моделі основним джерелом стійкості стає добровільна участь громадян, їхня внутрішня мотивація, патріотизм, довіра до державних інститутів й усвідомлення спільної відповідальності за збереження державності. Натомість авторитарна модель переважно спирається на примусову мобілізацію, адміністративний контроль і санкції за ухилення від виконання державних рішень. У короткостроковій перспективі така система може забезпечувати швидку концентрацію людських і матеріальних ресурсів, однак у довгостроковому вимірі вона нерідко супроводжується зростанням соціального напруження, прихованим опором і поступовим виснаженням суспільної підтримки.

Друга група відмінностей пов'язана із соціальним капіталом. Демократична стійкість базується на довірі між громадянами, державою та суспільними інститутами. Саме довіра істотно знижує трансакційні витрати управління, полегшує координацію спільних дій і підвищує готовність населення добровільно виконувати навіть надзвичайно складні рішення. В авторитарній моделі основним інтегрувальним механізмом стають страх, примус і постійний контроль, що забезпечують зовнішню дисципліну, але водночас обмежують розвиток соціального капіталу та взаємної відповідальності.

Третій блок відмінностей стосується організації суспільної взаємодії. Демократична стійкість передбачає розвинуті горизонтальні мережі співпраці між громадянами, громадами, волонтерськими організаціями, місцевим самоврядуванням і державними структурами. Саме така мережева

[1] Ми свідомі, що запропонована дихотомія не охоплює всіх параметрів. Серед тих, які варто проаналізувати у майбутньому додатково: верховенство права — пріоритет політичної доцільності; партнерство держави і суспільства — підпорядкування суспільства державі; децентралізоване вирішення проблем — централізоване управління; високий рівень соціального капіталу — низький рівень соціального капіталу; гнучка адаптація інститутів — жорстке адміністративне регулювання; легітимність через підтримку громадян — легітимність через силу та контроль; інноваційність і самоорганізація — бюрократична стандартизація та ін.

Порівняльна характеристика демократичної та авторитарної стійкості *

Критерій	Стійкість	
	Демократична	Авторитарна
Мобілізація суспільства	Добровільна	Примусова
Соціальний капітал	Суспільна довіра	Страх і контроль
Організація суспільної взаємодії	Горизонтальна взаємодія	Жорстка вертикаль
Роль громадянського суспільства	Сильне громадянське суспільство	Домінування держави
Функціонування політичних інститутів	Інституційна підзвітність	Концентрація влади
Функціонування інформаційного простору	Політичний та інформаційний плюралізм	Інформаційна монополія

* Складено автором.

взаємодія забезпечує високу швидкість адаптації до нових викликів, оскільки рішення можуть бути ухвалені одночасно на різних рівнях. Авторитарна модель, навпаки, спирається переважно на жорстку адміністративну вертикаль, де ефективність системи значною мірою залежить від якості управлінських рішень центральної влади. Це підвищує керованість, проте зменшує інституційну гнучкість і швидкість локального реагування.

Четвертий критерій характеризує роль громадянського суспільства. У демократичній моделі воно є повноправним партнером держави, доповнюючи її спроможності у сферах гуманітарної допомоги, волонтерства, підтримки армії, місцевої самоорганізації та суспільного контролю. В авторитарних системах незалежні громадські організації, як правило, розглядаються як потенційні конкуренти державної влади, що призводить до їхнього обмеження чи підпорядкування державному контролю. Через це, значна частина суспільної енергії не використовується для посилення загальної стійкості.

П'ятий критерій відображає особливості функціонування політичних інститутів. Демократична стійкість передбачає збереження механізмів інституційної підзвітності навіть в умовах воєнного стану. Хоча окремі процедури можуть тимчасово спрощуватися, продовжують діяти механізми парламентського контролю, незалежного судочинства, фінансового аудиту й громадського моніторингу. Авторитарна модель характеризується концентрацією влади, скороченням кількості центрів ухвалення рішень і поступовим ослабленням механізмів взаємного стримування державних інститутів.

Нарешті, принципово важливими є відмінності у функціонуванні інформаційного простору. Демократична модель прагне зберегти плюралізм джерел інформації, поєднуючи його з обґрунтованими обмеженнями, пов'язаними із захистом державної таємниці, інформаційною безпекою та протидією дезінформації. Авторитарна модель тяжіє до встановлення інформаційної монополії, централізованого контролю над медіапростором та обмеження альтернативних джерел інформації. Такий підхід може забезпе-

чувати короткочасну стабільність інформаційного середовища, проте одночасно погіршує якість суспільного зворотного зв'язку та підвищує ризик стратегічних помилок у державному управлінні.

У сукупності наведені характеристики свідчать, що демократична та авторитарна стійкість відрізняються не лише механізмами забезпечення безпеки, а й джерелами власної життєздатності. Якщо авторитарна модель переважно ґрунтується на концентрації владних ресурсів і адміністративному контролі, то демократична модель використовує значно ширший спектр суспільних ресурсів: довіру, соціальний капітал, громадянську активність, мережеву взаємодію та інституційну легітимність. Саме тому демократична стійкість, хоча інколи потребує більше часу для ухвалення рішень, зазвичай демонструє вищу здатність до тривалого функціонування, адаптації, відновлення та повоєнної демократичної реконструкції.

На концептуальному рівні ця схема демонструє важливий висновок: відмінність між демократичною й авторитарною стійкістю полягає не в тому, що одна забезпечує стійкість, а інша — ні. Обидві моделі можуть забезпечувати певний рівень стійкості в умовах війни, однак вони використовують принципово різні механізми її формування та породжують різні довгострокові наслідки. Авторитарна стійкість максимізує керованість і швидкість мобілізації, але нерідко робить це ціною звуження свобод, послаблення соціального капіталу та погіршення перспектив післявоєнної демократизації. Демократична стійкість, навпаки, спирається на легітимність, довіру та громадянську участь, що може вимагати складніших процесів координації, проте створює міцніші передумови для тривалого розвитку, інституційного оновлення та демократичної консолідації після завершення війни.

Висновки. Виконане дослідження дає підстави стверджувати, що концепція суспільної стійкості пройшла складну еволюцію від характеристики екологічних систем до комплексної категорії політичної науки, яка пояснює здатність демократичних суспільств функціонувати, адаптуватись та розвиватись в умовах екзистенційних загроз. Російсько-українська війна істотно трансформувала зміст цього поняття, змістивши акцент із реагування на окремі кризові ситуації до аналізу довготривалої взаємодії держави, громадянського суспільства та громадян у процесі забезпечення обороноздатності, інституційної безперервності та повоєнного демократичного розвитку.

Аналізування сучасної наукової літератури засвідчило існування двох взаємодоповнювальних підходів до розуміння суспільної стійкості. Перший розглядає її як сукупність ресурсів, інституційних спроможностей і соціального капіталу, тоді як другий трактує стійкість як безперервний процес опору, адаптації та трансформації. Обґрунтовано, що інтеграція цих двох підходів допомагає найповніше пояснити функціонування суспільства в умовах сучасної війни, оскільки стійкість визначається одночасно як наявністю необхідних спроможностей, так і здатністю суспільства ефективно використовувати їх у процесі реагування на нові виклики.

Запропоновано авторське трактування суспільної стійкості як інтегральної характеристики демократичного суспільства, що поєднує інституційну спроможність держави, соціальну згуртованість, громадянську активність, добровільну мобілізацію та здатність до демократичної трансформації. На відміну від поширених підходів, суспільна стійкість розглядається не лише як реакція на кризу, а як фундаментальна властивість демократичної політичної системи, що забезпечує її довгострокову життєздатність в умовах війни.

Сформульовано базові принципи функціонування суспільної стійкості демократичного суспільства, серед яких демократична легітимність, добровільна громадянська участь, взаємна довіра, партнерство держави і громадянського суспільства, верховенство права, адаптивність, інституційна підзвітність і орієнтація на демократичну трансформацію. Саме вони визначають логіку взаємодії між державою й суспільством і відрізняють демократичну модель стійкості від авторитарної.

Одним із головних результатів дослідження є побудова функціональної архітектури суспільної стійкості демократичного суспільства. На відміну від більшості наявних моделей, запропонований підхід оснований на функціональній взаємозалежності її компонентів. Політико-інституційний компонент створює передумови функціонування всієї системи; соціальний та громадянський забезпечують формування соціального капіталу і колективної дії; безпековий реалізує оборонний потенціал суспільства; економічний та інформаційно-комунікаційний компоненти забезпечують ресурсну й комунікативну основу стійкості; ціннісно-ідентифікаційний компонент інтегрує всю систему через спільні демократичні цінності, політичну націю та суспільну ідентичність.

Обґрунтовано, що війна не визначає автоматично напрям подальшого політичного розвитку держави, але суттєво впливає на вибір його траєкторії. Запропоноване розмежування демократичної й авторитарної моделей суспільної стійкості демонструє, що обидві здатні забезпечувати певний рівень мобілізації та функціонування суспільства в умовах війни, однак спираються на принципово різні механізми легітимації, організації влади та взаємодії з громадянами. Якщо авторитарна модель базується переважно на концентрації влади, примусовій мобілізації й адміністративному контролі, то демократична модель використовує потенціал довіри, громадянської участі, горизонтальної самоорганізації, партнерства та інституційної легітимності.

Отже, суспільну стійкість у демократичних суспільствах необхідно розглядати не лише як інструмент забезпечення виживання держави під час війни, а як механізм збереження демократичного політичного порядку і створення передумов для його подальшої консолідації після завершення воєнного конфлікту. Саме характер сформованої суспільної стійкості великою мірою визначає, чи стане війна каталізатором демократичного оновлення політичних інститутів, чи, навпаки, сприятиме закріпленню авторитарних

практик. У цьому полягає основний теоретичний висновок дослідження та його внесок у розвиток сучасної політичної науки.

Декларація щодо використання ШІ. Під час підготовки рукопису автор використовував ChatGPT (OpenAI GPT-5.5) винятково як допоміжний інструмент для мовного редагування, удосконалення структури тексту, стилістичного опрацювання й обговорення окремих формулювань. Концепція дослідження, добір і аналізування літератури, теоретичні положення, інтерпретація результатів і всі наукові висновки належать автору, який несе повну відповідальність за зміст статті.

Конфлікт інтересів. Автор Анатолій Романюк є членом редколегії журналу «Політичні дослідження», але не брав участі у процесі рецензування, оцінювання цієї статті та ухвалення рішення про її публікацію відповідно до рекомендацій COPE. Процедуру розгляду матеріалу повністю забезпечив незалежний редактор із залученням зовнішніх рецензентів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ / REFERENCES

Adger, W. N. (2000). *Social and Ecological Resilience: Are They Related? Progress in Human Geography*, *24*(3), 347—364. https://scispace.com/pdf/social-and-ecological-resilience-are-they-related-4fwikhx7ct.pdf

Béné, C., Wood, R. G., Newsham, A., & Davies, M. (2012). *Resilience: New Utopia or New Tyranny? Reflection about the Potentials and Limits of the Concept of Resilience in Relation to Vulnerability Reduction Programmes*. *IDS Working Papers*, *2012*(405). https://hdl.handle.net/20.500.12413/2291

Berkes, F., & Folke, C. (Eds.). (1998). *Linking Social and Ecological Systems: Management Practices and Social Mechanisms for Building Resilience*. Cambridge University Press.

Berkes, F., & Ross, H. (2013). Community Resilience: Toward an Integrated Approach. *Society & Natural Resources*, *26*(1), 5—20. https://doi.org/10.1080/08941920.2012.736605

Fiedler, C. (2023). What Do We Know about How Armed Conflict Affects Social Cohesion? A Review of the Empirical Literature. *International Studies Review*, *25*(3), viad030. https://doi.org/10.1093/isr/viad030

Folke, C. (2006). *Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-Ecological Systems Analyses*. *Global Environmental Change*, *16*(3), 253—267. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.04.002

Holling, C. S. (1973). *Resilience and Stability of Ecological Systems*. *Annual Review of Ecology and Systematics*, (4), 1—23. https://www.jstor.org/stable/2096802

Matyas, D., & Pelling, M. (2015). Positioning Resilience for 2015: The Role of Resistance, Incremental Adjustment and Transformation in Disaster Risk Management Policy. *Disasters*, 39(S1), S1—S18. https://doi.org/10.1111/disa.12107

Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). *Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness*. *American Journal of Community Psychology*, *41*(1—2), 127—150. https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6

OECD. (2014). *Guidelines for Resilience Systems Analysis: How to Analyse Risk and Build a Roadm ap to Resilience*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2014/12/guidelines-for-resilience-systems-analysis-how-to-analyse-risk-and-build-a-roadmap-to-resilience_7051a4ba/3b1d3efe-en.pdf

Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.

Rosvold, E. L. (2023). *Disaster Resilience in Conflict-Affected Areas: A Review of How Armed Conflicts Impact Disaster Resilience***.** *Current Opinion in Environmental Sustainability*, (65), 101381. https://doi.org/10.1016/j.cosust.2023.101381

Walker, B., Holling, C. S., Carpenter, S. R., & Kinzig, A. (2004). *Resilience, Adaptability and Transformability in Social-Ecological Systems*. *Ecology and Society*, *9*(2), Article 5. https://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5/

Weinryb, N., Kravchenko, Z., Turunen, J., & Voytiv, S. (2026). *Civil Society Resilience During War: Organizing Jewish Life and Culture in Ukraine After Russia's Full-Scale Invasion.* Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-97853-1

Надійшла: 20.07.2026
Прорецензовано: 01.08.2026
Прийнято до друку: 10.08.2026
Оприлюднено: 30.09.2026

Anatoliy Romanyuk,
Doctor of Political Science,
Professor in the Department of Political Science
of the Faculty of the Philosophy,
Ivan Franko National University of Lviv

SOCIETAL RESILIENCE OF DEMOCRATIC SOCIETY IN TIMES OF WAR:
CONCEPTUAL FOUNDATIONS, FUNCTIONAL ARCHITECTURE,
AND DEVELOPMENT TRAJECTORIES

This article examines the evolution of the concept of societal resilience and its transformation in the context of contemporary armed conflicts. Drawing on an analysis of the current scholarly literature, it demonstrates the shift from understanding societal resilience primarily as the capacity to respond to crises towards interpreting it as an integral characteristic of a democratic political system that ensures the continuity of the functioning of the state, civil society, and social institutions under conditions of war. The article highlights the complementary nature of the capacity-based and process-based approaches to societal resilience and proposes an integrated framework that combines both perspectives.

The study develops an original definition of democratic societal resilience, identifies the fundamental principles underlying its functioning, and proposes a functional architecture comprising political-institutional, social, civic, security, economic, information and communication, and value-identity components. It is argued that societal resilience emerges through the interaction between the state, civil society, and citizens and cannot be reduced to a mere aggregation of individual resources or institutions.

Particular attention is devoted to analysing the impact of war on the trajectories of political development. The article proposes a conceptual distinction between democratic and authoritarian models of societal resilience, demonstrating that they differ in their mechanisms of mobilisation, patterns of state — society interaction, sources of legitimacy, and long-term implications for political development. It concludes that democratic societal resilience should be understood not only as a mechanism for ensuring the functioning of the state during wartime but also as a prerequisite for post-war democratic consolidation and institutional development.

Keywords: societal resilience, democratic societal resilience, democratic transformation, civil society, democratic governance, social capital, war, Russo-Ukrainian War, democratic consolidation, authoritarian resilience.

https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-2
УДК 32:351:327(477)

Валерій Корнієнко,
доктор політичних наук, професор,
Вінницький національний технічний університет
ORCID: 0000-0001-6285-5707
valkorney1958@gmail.com

Усім керує Чорний лебідь.
Усім, що має хоч якесь значення.

*Н. Талеб, «Чорний лебідь:
про (не)ймовірне
у реальному житті», 2007*

«ЧАС ЧОРНИХ ЛЕБЕДІВ»... Концентрація невизначеності як структурний стан української політики

Статтю присвячено дослідженню феномену концентрації непередбачуваних подій у сучасній українській політиці крізь призму концепту «чорного лебедя» Н. Талеба. Запропоновано авторський аналітичний концепт «часу чорних лебедів» як якісно новий стан політичної системи, за якого концентрація непередбачуваних подій перетворюється на структурну характеристику середовища ухвалення державних рішень, а не залишається тимчасовою аномалією. Обґрунтовано тезу про те, що Україна є першою державою сучасного світу, змушеною формувати національну стратегію в умовах одночасного нагромадження кількох «чорних лебедів», концентрація яких породжує якісно нову реальність, що виходить за межі традиційних моделей антикризового управління. Повномасштабне вторгнення Росії, трансформація американської політики, криза ліберального міжнародного порядку, технологічний переворот завдяки штучному інтелекту, знищення критичної інфраструктури та демографічна катастрофа утворюють безпрецедентну конфігурацію структурних викликів. Виокремлено три концептуальні виміри феномену. Діагностичний вимір фіксує перетворення хронічної невизначеності на постійне середовище функціонування державних ін-

Цитування: Корнієнко В. «ЧАС ЧОРНИХ ЛЕБЕДІВ»... (концентрація невизначеності як структурний стан української політики). *Політичні дослідження*. № 3 (13). 2026. С. 19—38. https://https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-2

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en)

ститутів. Доведено, що концентрація «чорних лебедів» в Україні є цілком закономірною, оскільки країна розташована на перетині кількох масштабних геополітичних розломів. Однак таке існування нашої держави в умовах постійної непередбачуваності дає несподіваний ефект, що робить з неї своєрідну лабораторію для випробування нових моделей урядування. Отримані результати відкривають принципово нові перспективи для розуміння того, як змінюється державне управління під час глибоких криз, а також дають конкретний матеріал для ухвалення стратегічних рішень.

Ключові слова: чорний лебідь, концентрація невизначеності, структурний стан, українська політика, полікриза, геополітична турбулентність, державне управління, стратегічна невизначеність, міжнародний порядок, хронічна непередбачуваність.

Постановка проблеми. Влітку 2023 р. на панельному обговоренні у Дніпрі, організованому Київським філіалом Інституту Аспен, журналіст і солдат П. Казарін зауважив, що ми живемо в часи «чорних лебедів» (Judah, 2023), а президент Київської школи економіки Т. Милованов додав, що фактично всі ключові переломні моменти сучасної історії України виявилися подіями з нульовою ймовірністю, але з колосальним впливом (Judah, 2023).

Озвучена українськими дослідниками метафорика вказує на відомий концепт «чорного лебедя», який свого часу запровадив у науковий обіг Н. Талеб для позначення абсолютно непередбачуваних подій із масштабними наслідками. Показово, що сам Н. Талеб із властивою йому іронією застерігав від самозаспокоєння «суспільствознавців», які «добре століття тішать себе думкою, що інструментарій їхніх наук дозволяє виміряти невизначеність» (Taleb, 2007). Проте у переважній більшості глобальних розвідок цей концепт розглянуто як інструмент опису одиничних аномалій, а не як характеристику системного стану. Саме на цьому методологічному стику між теоретичною моделлю та українською практикою виникає фундаментальна дослідницька проблема: що відбувається в політичному просторі, якщо «чорні лебеді» перестають бути поодинокими винятками й перетворюються на постійне структурне правило?

Сучасна Україна дає відповідь на це запитання не в теоретичній площині, а через живу політичну практику. Вибух на Чорнобильській АЕС 1986 року, здобуття незалежності 1991-го, Помаранчева революція 2004 року, Революція Гідності 2014 року, анексія Криму, війна на Донбасі і, нарешті, повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. утворюють безпрецедентну послідовність подій, кожна з яких відповідає класичним критеріям «чорного лебедя». Вражає, однак, не непередбачуваність кожної з цих подій окремо, а їхня концентрація навколо України з такою щільністю, що це явище вже не описується традиційним інструментарієм теорії криз чи ризиків.

Саме цю нову реальність ми і пропонуємо концептуалізувати через поняття «часу чорних лебедів», якісної трансформації середовища ухвалення рішень, коли хронічна невизначеність стає нормою, а не відхиленням від неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика непередбачуваності й невизначеності у сучасній світовій політиці привертає дедалі біль-

шу увагу дослідників. Відправною точкою для будь-якого дослідження в цій сфері є фундаментальна праця Н. Талеба, яка стала підґрунтям для численних прикладних досліджень у фінансах, епідеміології та теорії ризиків. Проте сам Н. Талеб не розглядав сценарію систематичної концентрації «чорних лебедів» навколо одного суб'єкта як окремий теоретичний випадок.

Концептуально близьким до нашого підходу є поняття «полікризи», яке А. Кюстерс запозичив у економічного історика А. Тузе для опису ситуації, коли взаємодія різнорідних потрясінь породжує сукупний ефект, що значно перевищує просту суму їхніх складових (Küsters, 2022; Tooze, 2022).

Системний вимір глобальної невизначеності досліджують Г. Мілнер та Е. Воетен через концепт «міжнародної режимної невизначеності», сумніви щодо принципів і процедур, які структурують міжнародні відносини (Milner & Voeten, 2024). Дослідники переконливо доводять, що навіть за відсутності реальних системних змін сама невизначеність щодо майбутнього міжнародного порядку здатна суттєво впливати на транскордонну економічну та політичну діяльність.

Емпіричний вимір представлено дослідженням І. Юсафа, Р. Пателя та Л. Ярової, які підтвердили на матеріалі ринків *G*20, що вторгнення Росії є класичною подією «чорного лебедя» з системними наслідками для глобальної економіки (Yousaf et al., 2022), а П. Екман фіксує «критичний переломний момент» 2013—2014 рр. як каталізатор зміни зовнішньополітичного курсу України (Ekman, 2024). Ці дослідження важливі не лише як емпіричне підтвердження теоретичних побудов Н. Талеба, а й як свідчення того, що «чорні лебеді» в Україні мають глобальний резонанс, який виходить далеко за межі регіонального конфлікту.

Важливим порівняльним виміром є дослідження О. Корольова, котрий дійшов висновку, що відмова від хеджування в умовах зникнення структурної невизначеності є ризикованим кроком для малих держав (Korolev, 2024), висновок, що набуває особливої ваги для України, яка зробила цей крок в умовах максимальної концентрації «чорних лебедів». Практичний вимір підтверджують дані *Allianz Commercial*, отримані на основі опитування 3338 експертів з ризик-менеджменту зі 100 країн: потенціал одночасного виникнення кількох «чорних лебедів» стає новою реальністю глобального ризик-середовища (Allianz Commercial, 2026).

Українські дослідники аналізують невизначеність з кількох ракурсів. Зокрема, науковці розглядають її як рушійну силу політичних трансформацій (Букорос, 2015), або вивчають через призму електоральних уподобань (Ясинська, 2022). Інші автори зосереджуються на оцінці супутніх політичних ризиків (Староста & Шурко, 2013), досліджують загальну ризикогенність суспільства під час транзитних періодів (Вінничук, 2016). Окреме місце ця проблематика займає в контексті довгострокового геополітичного планування (Ліпкан, 2022). Як соціально-політичне явище невизначеність концептуалізована в дослідженні В. Корнієнка, котрий запропонував методологічний

інструментарій аналізування із застосуванням концептів «чорного лебедя» та «сірого носорога» (Корнієнко, 2025a).

Водночас пряме застосування теорії Н. Талеба до політологічного дискурсу в Україні залишається обмеженим. В. Гранатуров та І. Кораблінова розглядають цю теорію переважно як інструмент управління фінансовими ризиками (Гранатуров & Кораблінова, 2017), що є характерним для загальної тенденції економічного ухилу у вітчизняній рецепції концепту. Значущою є стаття І. Монолатія — одне з перших системних академічних досліджень, що адаптує теорію Н. Талеба до української політичної історії, розглядаючи Листопадовий зрив 1918 року як позитивного «чорного лебедя», об'єднання ЗУНР з УНР як «сірого лебедя», а диктатуру Є. Петрушевича як негативного «чорного лебедя» (Монолатій, 2020). В. Великочий акцентує увагу на необхідності нових методологічних інструментів для переосмислення політичних переломів в українській історіографії, вказуючи на потенціал теорії «чорного лебедя» у цьому контексті (Великочий, 2020).

Отже, огляд літератури виявляє очевидну дослідницьку прогалину. Попри значну кількість робіт, присвячених окремим «чорним лебедям» в Україні, теорії полікризи та міжнародній невизначеності, жодне з наявних досліджень не пропонує інтегративної концепції концентрації «чорних лебедів» як структурного стану конкретної державної системи та не аналізує наслідків цього феномену для інституційної спроможності держави і моделей ухвалення стратегічних рішень.

Метою статті є концептуалізація феномену концентрації «чорних лебедів» як структурного стану сучасної української політики, виявлення його природи, закономірностей і наслідків для інституційної спроможності держави та моделей ухвалення стратегічних рішень в умовах хронічної невизначеності.

Для досягнення поставленої мети потрібно:

1) з'ясувати теоретичні засади концепту «часу чорних лебедів» як якісно нового аналітичного інструменту, що виходить за межі традиційної теорії ризиків і теорії криз;

2) визначити закономірний характер концентрації непередбачуваних подій навколо України як держави, що опинилася в епіцентрі кількох геополітичних розломів одночасно;

3) дослідити наслідки «часу чорних лебедів» для трансформації моделей державного управління, зокрема на прикладі конкретних організаційних змін у сферах оборонних закупівель та енергетики;

4) окреслити прогностичний вимір досліджуваного феномену, зокрема парадоксальний потенціал України як лабораторії нової моделі управління в умовах хронічної невизначеності.

У межах цього дослідження ми висуваємо гіпотезу, яка полягає в тому, що *концентрація «чорних лебедів» навколо України не є випадковим збігом обставин, а закономірним наслідком геополітичного положення держави на перетині кількох системних розломів глобального масштабу, що пере-*

творює хронічну невизначеність з тимчасового стану на постійне структурне середовище функціонування українських політичних інститутів.

Елементами наукової новизни ми вважаємо введення в науковий обіг концепту «часу чорних лебедів» як самостійної аналітичної категорії, відмінної від традиційних понять кризи, ризику чи невизначеності; обґрунтування закономірного, а не випадкового характеру концентрації непередбачуваних подій навколо України через аналіз її геополітичного положення; і формулювання парадоксального висновку про те, що країна, яка навчилася функціонувати в умовах перманентної концентрації непередбачуваного, набуває унікальної політичної компетентності й перетворюється на лабораторію нової моделі державного управління.

Методологія дослідження. Методологічний підхід дослідження ґрунтується на концептуальному синтезі кількох теоретичних традицій, що поєднує інструментарій політичної науки, філософії часу та теорії ризиків. У межах формування такої інтегрованої рамки теорія «чорного лебедя» Н. Талеба слугує вихідним базовим конструктом, який ми переосмислюємо в контексті не просто одиничної аномальної події, а її системної концентрації навколо України як якісно нового структурного стану.

Принципово важливим методологічним інструментом є давньогрецьке розрізнення Хроносу, лінійного часу традиційних моделей прогнозування, і Кайроса, моменту критичного розриву, якому відповідає талебівський «чорний лебідь». Методологічний парадокс полягає в тому, що «час чорних лебедів» в Україні є ситуацією, де Кайрос фактично перетворився на новий Хронос, а переломний момент набув ознак постійного структурного стану. Показово, що мешканці прифронтових регіонів, перестають сприймати повітряні тривоги і ракетні удари як екстраординарні події тоді як для віддалених областей вони залишаються тривожним досвідом. Ця різниця симптоматична, адже традиційні моделі антикризового реагування, розраховані на єдиний досвід загрози, не описують такого неоднорідного і водночас постійного стану надзвичайності.

Поряд із концептуальним синтезом застосовуються метод порівняльного аналізу для дослідження кожного «чорного лебедя» як самостійного об'єкта і елемента єдиної системної конфігурації, метод детальної емпіричної характеристики для опису кожного феномену та метод системного аналізу для дослідження синергетичного ефекту їхньої концентрації.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка спроба концептуалізувати «час чорних лебедів» як структурний стан політичної системи починається з переосмислення теорії Н. Талеба. У своїй фундаментальній праці він визначив «чорного лебедя» через непередбачуваність до настання події, масштабність наслідків та здатність людського розуму конструювати пояснення постфактум, зауваживши також, що за законом симетрії ненастання дуже очікуваного є таким самим «чорним лебедем», як і настання малоймовірного (Taleb, 2007). Але в контексті дослідження варто розмежувати два варіанти розвит-

ку подій. За умови звичайного перебігу подій критичні непередбачувані ситуації стаються здебільшого поодиноко, тож система має можливість поступово оговтатися й підлаштуватися до нових умов. Натомість режим високої турбулентності настає тоді, коли один катаклізм накладається на інший, позбавляючи державу чи суспільство необхідного часу на відновлення. У такому випадку постійна невизначеність перетворюється з тимчасової аномалії на сталий структурний стан. Концептуальним містком між цими режимами слугує «полікриза» А. Тузе, коли взаємодія різнорідних потрясінь породжує ціле, що є гіршим за суму його складових (Küsters, 2022; Tooze, 2022). Проте між «полікризою» і «часом чорних лебедів» є принципова відмінність, де перша є властивістю глобальної системи, а друга — конкретної держави всередині цієї системи.

Дослідники Г. Мілнер та Е. Воетен доводять, що сама лише невизначеність щодо майбутнього світового устрою підштовхує міжнародних гравців змінювати свою поведінку, навіть якщо реальні системні зсуви ще не відбулися (Milner & Voeten, 2024). Положення України в цьому контексті є особливим. Вона не просто відчуває на собі загальний ріст глобальної нестабільності, а опиняється безпосередньо в епіцентрі її максимального накопичення, що створює принципово інший якісний стан.

Простір для геополітичного маневрування звужується в міру того, як структурна невизначеність змінюється чітким поділом сил. Це підтверджує О. Корольов (Korolev, 2024). Україна є граничним випадком цієї логіки, оскільки перебуває безпосередньо на лінії зіткнення декількох геополітичних проєктів. Поява «чорних лебедів» за таких обставин є не випадковістю, а логічним результатом її розташування. Спроба систематизувати ці розломи вказує на необхідність ідентифікувати конкретних «чорних лебедів», що концентруються навколо України. Не претендуючи на вичерпність і усвідомлюючи, що «зграя» може виявитися значно більшою, ми все ж вважаємо за можливе виокремити щонайменше шість таких «чорних лебедів», найочевидніших з точки зору політолога, який уважно стежить за розгортанням подій.

Кожен із них є самостійною підставою для системної кризи, а їхня одночасна присутність породжує той синергетичний ефект, який ми і визначаємо як «час чорних лебедів» у структурному сенсі.

Перший «чорний лебідь»: повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. Парадокс цієї події полягає в тому, що вона була одночасно передбаченою і непередбачуваною в найглибшому талебівському сенсі.

Американська та британська розвідки протягом кількох місяців до вторгнення публічно попереджали про його ймовірність, здійснивши щонайменше вісім безпрецедентних за масштабом оприлюднень розвідданих між груднем 2021-го і лютим 2022 р. (Brattvoll, 2024), а своєчасна евакуація тактичної авіації та зрив спроб оточення на кількох напрямках засвідчують, що українське військове командування також мало достатньо точну оперативну інформацію про терміни удару. Проте очікування переважної більшо-

сті суспільства, журналістів і навіть частини міжнародних партнерів аж до ранку 24 лютого залишалися іншими. Це розходження між оперативною обізнаністю і суспільними очікуваннями є, на наш погляд, самостійним проявом талебівської логіки «чорного лебедя», коли подія була передбачена на рівні розвідки, але непередбачувана на рівні масових очікувань. Саме це і є класичним проявом того, що Т. Джуда називає «покладанням на інерцію минулого досвіду»: «якби хтось два роки тому сказав, що Київ буде під ракетними ударами, всі б тільки посміялися» (Judah, 2023).

Емпіричне підтвердження статусу цієї події як «чорного лебедя» у повному талебівському значенні знаходимо у дослідженні І. Юсафа, Р. Пателя та Л. Ярової, які на основі аналізу реакції фінансових ринків *G*20 довели, що вторгнення спричинило значні аномальні негативні наслідки для переважної більшості світових ринків, і найгостріше на нього відреагували ринки Угорщини, Польщі та Словаччини (Yousaf et al., 2022).

Проте для нашого дослідження важливим є питання періодизації. Анексія Криму і початок війни на Донбасі 2014 року безсумнівно відповідають ознакам «чорного лебедя» і започатковують той самий розлом, про який ідеться в нашому дослідженні. Однак саме повномасштабне вторгнення, а не події 2014 року, стало каталізатором, який остаточно завершив трансформацію, розпочату критичним переломним моментом 2013—2014 рр., як переконливо показує П. Екман (Ekman, 2024). Тому в межах нашої «зграї» шести «чорних лебедів» 2014 рік відкрив розлом, тоді як 2022-й перетворив цей розлом на структурний стан хронічної невизначеності, який і є предметом нашої концептуалізації. Тут і виявляється головна характеристика першого «чорного лебедя»: він не просто завдав удару по українській державності, а й зруйнував стару систему координат, засновану на балансуванні між Росією і Заходом. На її місці постала нова, що ґрунтується на однозначному екзистенційному виборі та консолідації навколо європейської ідентичності. Звідси випливає перший структурний парадокс «часу чорних лебедів»: *найруйнівніша подія є водночас найконсолідуючою*.

Принциповим є інший парадокс першого «чорного лебедя». Ця війна довела, що ядерне стримування не дає імунітету від нападів. Росія неодноразово вдавалася до ядерних погроз, але Україна б'є по її території, дрони летять до Москви, Чорноморський флот відступив. Урок для світу потенційно жахливий, адже Будапештський меморандум показав, що відмова від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки є стратегічною пасткою, а Північна Корея і Іран роблять із цього досвіду власні висновки.

Другий «чорний лебідь»: трансформація американської політики щодо України в умовах адміністрації Д. Трампа. Цей «чорний лебідь» є, можливо, найнесподіванішим саме тому, що він «прилетів» не з боку ворога, а з боку партнера.

Варто зазначити, що повернення Д. Трампа на посаду президента США у січні 2025 р. має подвійну природу. Саме по собі воно є радше «сірим но-

сорогом» у розумінні М. Вукер, передбачуваним сценарієм з огляду на його вплив у Республіканській партії та стійку електоральну базу (Wucker, 2016). Проте радикальність і швидкість подальшої трансформації політики, включно зі скороченням допомоги і переглядом партнерських зобов'язань, вивели ситуацію за межі цього прогнозованого вектора. 10 червня 2025 р. міністр оборони П. Гегсет на слуханнях у Конгресі підтвердив скорочення військової допомоги Україні у бюджеті США на 2026 рік, а аналітики *CSIS* зазначають, що це підриває перспективи мирних переговорів, посилюючи впевненість Кремля в тимчасовості американської підтримки (McCabe, 2025).

2024 року США надали Україні понад $44 млрд військової допомоги, вже 2025-го обсяги скоротилися майже на 40 %, а програму *FMF* на 2026 рік планувалося звести до символічного мінімуму, що означає фактичне припинення регулярного постачання зенітно-ракетних комплексів, артилерії та дронів. Водночас саме американські системи *Patriot* залишаються єдиним засобом ППО України, здатним ефективно перехоплювати балістичні ракети, адже Україна нейтралізує близько 90 % дронів і 80 % крилатих ракет, проте менше третини балістичних цілей, а дефіцит перехоплювачів PAC-3 лише посилюється (Kuskevics, 2026). Тож скорочення американської допомоги є прямою загрозою безпеці цивільного населення.

Ставлення Д. Трампа до В. Путіна та В. Зеленського протягом його президентства також зазнало певних змін, що відображено у табл. 1.

За спостереженнями експертів *Stimson Center*, зовнішньополітичний курс США остаточно набув трансакційного характеру. Прагнення Вашингтона перекласти частину військових витрат на союзників фактично не спрацьовує, але водночас міцніше прив'язує їх до американського оборонно-промислового комплексу (Preble et al., 2026). Для України це означає пастку залежності від американської зброї, постачання якої скорочується, і від дипломатичної підтримки США, яка стає дедалі умовнішою. Саме тут виявляється природа другого «чорного лебедя» у повному талебівському сенсі. Непередбачуваними є не вектор геополітичної переорієнтації США як такий, а швидкість і масштаб його реалізації. Падіння допомоги майже на 40 % лише за один бюджетний рік — це не просто косметична корекція, а повноцінний злам попереднього курсу. Завдяки такому масштабу та раптовості ця подія повністю відповідає критерію Н. Талеба щодо катастрофічного впливу, незалежно від оцінок експертів. Це також виразно показує, що «час чорних лебедів» для України не обмежується лише безпосередніми воєнними ризиками. Він так само охоплює докорінні зрушення серед самих партнерів, тобто зміни, які практично неможливо передбачити чи якось компенсувати.

До того ж самі механізми міжнародної допомоги виявляються вкрай хиткими. Це ми бачимо у ситуації з американськими ракетами-перехоплювачами до систем *Patriot*. Через загострення конфлікту з Іраном США були змушені витратити близько двох третин своїх довоєнних запасів, що поставило під велике питання здатність союзників надалі підтримувати безпере-

Таблиця 1. **Порівняння ключових аспектів зовнішньої політики адміністрації Д. Трампа** *

Аспект політики	Перший термін (2017—2021)	Другий термін (початок 2025 р.)	Характер змін
Ставлення до В. Путіна	Неоднорідне: особиста повага на фоні жорсткої політики (санкції, вихід з РСМД)	Вимушене визнання авторитарного лідера паралельно із жорсткішим стримуванням	Зміщення до інституціоналізованого підходу
Ставлення до В. Зеленського	Суперечливе поєднання підтримки з політичним тиском довкола справи Джо Байдена та подій 2019 року	Переоцінка В. Зеленського як ефективного воєнного лідера; прагматична взаємодія поза особистісними чинниками	Більш формалізований і стратегічний підхід
Підхід до російсько-української війни	Амбівалентний підхід із надаванням летальної зброї та одночасними закликами до нормалізації відносин з Росією	Акцент на «справедливому мирі»; умовна підтримка з обмеженнями на зброю; тиск щодо переговорів	Перехід до прагматичної та вигідної взаємодії
Військова допомога Україні	Початок надання летальної зброї (*Javelin*) з обмеженнями на використання	Перегляд обсягів допомоги з акцентом на європейську відповідальність	Акцент на взаємній вигоді та збільшенні європейського внеску
Торговельна політика	Односторонні тарифи, торговельні війни, критика глобальних угод	Політика протекціонізму, спрямована на жорстку конкуренцію з Китаєм	Системніший підхід до економічної дипломатії

* Складено автором за (Корнієнко, 2025б).

бійні поставки (Korte, 2026). Отже, режим турбулентності не просто породжує нові кризи, а й підриває самі інструменти, розраховані на протидію їм.

За цими вимушеними кроками пристосування стоїть і фундаментальніша загроза, а саме виснаженість від тривалого протистояння, яка зростає та яку часто називають «втомою від війни». Соціологія в США та європейських країнах чітко вказує на посилення суспільних настроїв на користь якнайшвидшого завершення війни, що активно грає на руку місцевим правим популістам. Як показує досвід В'єтнаму та Афганістану, подібний чинник вважається не просто тимчасовим коливанням громадської думки, а жорстким рамковим обмеженням. У контексті другого «чорного лебедя» саме ця виснаженість стає ключовим бар'єром для будь-якого довгострокового планування, що може залишити союзників сам на сам з усіма наслідками.

Третій «чорний лебідь»: криза ліберального міжнародного порядку. Якщо перші два «чорні лебеді» мають чітку темпоральну локалізацію, то третій є процесуальним явищем, яке розгортається поступово, але не стає від цього менш руйнівним для України. Дж. Міршаймер доводить, що стратегія ліберальної гегемонії США приречена на провал, оскільки не враховує обмежень, які націоналізм і реалізм накладають на великі держави (Mearsheimer, 2018). Г. Мілнер та Е. Воетен визначають це як «міжнародну

режимну невизначеність», сумніви щодо фундаментальних принципів і процедур, які регулюють міжнародні відносини (Milner & Voeten, 2024). Ця невизначеність є самостійним чинником, що впливає на поведінку акторів незалежно від того, відбуваються реальні системні зміни чи ні.

Для України ліберальний міжнародний порядок, що склався після 1991 року, був фундаментом безпекової стратегії. Будапештський меморандум 1994 року, членство в ООН і курс на євроатлантичну інтеграцію ґрунтувались на припущенні про стабільність принципів суверенітету і територіальної цілісності. Криза цих принципів, що прискорилась після 2016 року і посилилась з поверненням адміністрації Д. Трампа, стала для України екзистенційним викликом, а гарантії її безпеки стають дедалі умовнішими. Фахівці *Stimson Center* фіксують, що 2026 року ряд впливових аналітиків почав відкрито стверджувати, що підтримка формальної територіальної цілісності України є «правовою фікцією», яка лише перешкоджає реальному врегулюванню (Preble et al., 2026). Це і є симптомом ерозії тих самих принципів, на які Україна розраховувала як на основу своєї безпеки. Звідси випливає трагічна іронія третього «чорного лебедя»: *міжнародний порядок, заради захисту якого Україна веде екзистенційну війну, сам переживає глибоку кризу легітимності.*

Показовим підтвердженням цієї кризи є реакція Глобального Півдня, де тридцять п'ять країн, включно з Китаєм, Індією та Пакистаном, утрималися під час голосування в ООН, а Індія за цей час у десять разів наростила імпорт російської нафти. За цим стоять пам'ять про західний колоніалізм і сприйняття подвійних стандартів: від Іраку 2003 року до ударів США по іранських об'єктах у 2025—2026 рр., що остаточно підриває ілюзію західного морального авторитету і підтверджує глобальний, а не регіональний, характер кризи.

Водночас російська політична система містить власний непередбачуваний вимір, який ми умовно назвемо «угедеївським лебедем», *прихованою структурною вразливістю, а не задокументованою подією*, як решта нашої «зграї». 1241 року монгольська орда зупинила похід на Відень через смерть хана Угедея за шість тисяч кілометрів від поля бою, і Європа отримала шанс, на який не заслуговувала військовою доблестю. Показово, що, за спостереженням історика Д. Островські, московська модель державного управління значною мірою успадкувала саме монгольські, а не візантійські інститути влади, хоча ця теза залишається предметом наукової дискусії (Ostrowski, 1990). Цей епізод ілюструє загальний принцип: чим більше влади зосереджено в одній особі, тим крихкішою стає система після її зникнення. Але Є. Шварц у п'єсі «Дракон» (1943) застерігав саме проти цієї ілюзії, адже дракон живе не лише в тирані, а й у суспільстві, що його відтворює і легітимізує. Тому за якихось причин зникнення В. Путіна, можливо, здатне змінити конфігурацію конфлікту, але не обов'язково саму природу системи, яка його породила.

Четвертий «чорний лебідь»: технологічний переворот під час війни через штучний інтелект. Цей «чорний лебідь» є унікальним серед усієї «зграї» тим, що він не є ворожою дією і не є зовнішнім тиском у традиційному розумінні. Він являє собою трансформацію самого середовища збройного конфлікту, причому настільки стрімку, що жодна з воюючих сторін не встигає адаптуватися до нових реалій раніше, ніж вони знову змінюються.

Йдеться не стільки про штучний інтелект як самостійну технологію, ефективність якої коректно можуть оцінити лише вузькі фахівці, скільки про нові системи отримання, обробки і передачі інформації, до яких інтегровано елементи ШІ в масштабах, що здебільшого залишаються засекреченими. Такі системи здатні не просто підсилювати наявні кризи, а й породжувати якісно нові форми системного ризику, на що звертає увагу А. Кюстерс (Küsters, 2022). Стрімкий розвиток дронових технологій, бойових систем, інформаційних операцій на основі кіберзброї нового покоління означає, що Україна веде війну одразу на традиційному фронті з ракетами і танками і на технологічному, де правила гри змінюються швидше, ніж армія встигає на них реагувати.

Особливо варта уваги внутрішня суперечність цієї трансформації. Е. Лутвак описує її через «парадоксальну логіку війни», коли те, що працює на одному рівні, не працює на іншому. Тому Росія може вигравати окремі битви, але програвати війну стратегічно, а Україна може програвати територію, але вигравати політично (Luttwak, 2001). Поряд із повністю автономними дронами на фронті досі триває окопна війна, як у часи Першої світової. Сучасна електроніка та високоточна зброя виявляються безсилими перед простою радіоелектронною боротьбою, тому звичайна лопата й колючий дріт залишаються останнім рубежем оборони. Такий контраст виразно показує, що технологічний «чорний лебідь» не лише міняє тактику боїв, а докорінно трансформує саму суть війни.

Інша сторона цього ж виміру полягає в тому, що війна вперше вивела технологічні гіганти на рівень квазідержав із реальним впливом на бойові дії. Супутниковий зв'язок *Starlink* став життєво необхідним для українських військових. Проте 2022 року І. Маск одноосібно вимкнув покриття біля Криму, заявивши про прагнення запобігти ядерній ескалації. Фактично, одна людина вирішила критичне стратегічне питання, керуючись лише власною технічною логікою.

Людина без демократичного мандата і без механізмів підзвітності ухвалила рішення, що безпосередньо впливали на перебіг збройного конфлікту і долі мільйонів людей. Традиційні категорії державного суверенітету і міжнародного права виявляються суттєво обмеженими, коли критичні рішення у збройному конфлікті ухвалюють актори поза межами демократичної підзвітності. Межа між комбатантом і цивільним розмивається, а волонтер з дроном чи програміст системи наведення не вписується у категорії Женевських конвенцій. Це породжує нові виміри правової невизначеності поверх усіх «чорних лебедів».

2026 року США ухвалили «Стратегію прискорення штучного інтелекту», проголосивши намір стати «збройними силами з пріоритетом ШІ у всіх сферах» (Preble et al., 2026). Швидкість цієї трансформації сама по собі породжує нову невизначеність, адже зростання залежності від алгоритмічних систем створює нові вразливості там, де начебто виникають нові можливості. *Для України, що водночас є полігоном випробування і об'єктом застосування цих технологій ворогом, четвертий «чорний лебідь» лише поглиблює загальну непередбачуваність.*

П'ятий «чорний лебідь»: систематичне знищення критичної інфраструктури як нова стратегія війни. Цей виклик потребує термінологічного уточнення. Сама стратегія цілеспрямованого знищення енергетичної інфраструктури стала очевидною вже після перших масованих атак 2022 року і відтоді є радше сірим носорогом М. Вукер, прогнозованим продовженням курсу, а не новою аномалією (Wucker, 2016). Але чорним лебедем є не сама стратегія, а різкий стрибок її інтенсивності у 2025—2026 роках, який і перетворив екстрений інструмент тиску на постійний операційний режим. За даними аналітичного центру *DIXI Group*, від початку повномасштабної війни Росія завдала щонайменше 64 масовані удари по українській енергетиці. Для цього ворог випустив майже 12,7 тис. ударних дронів та 2,9 тис. ракет різних типів. Як наслідок, Україна втратила, пошкодила чи опинилася без доступу через окупацію майже до двох третин своїх довоєнних генерувальних потужностей. Масштаб атак колосально зростав із часом. Якщо за весь період з 2022-го до 2024 року агресор використав сукупно приблизно 2,8 тис. ракет і БпЛА, то лише протягом 2025-го та початку 2026 року це число сягнуло 12,8 тис. одиниць. Тобто інтенсивність обстрілів зросла майже уп'ятеро (DIXI Group, 2026).

Аналітики *DIXI Group* констатують, що вимушені обмеження та регулярні знеструмлення, які раніше використовували лише для екстреного балансування мережі, тепер стали щоденним базовим режимом (DIXI Group, 2026). За таких умов стабільне енергозабезпечення українського суспільства виявляється фактично неможливим. Це формує принципово нову різновидність екзистенційної загрози, яку різноманітні воєнні теорії не враховували. Отже, п'ятий елемент «зграї» постає не просто черговим воєнним чинником, а прямим цивілізаційним викликом, цілеспрямованим ударом по здатності суспільства підтримувати нормальне щоденне життя.

Шостий «чорний лебідь»: демографічна катастрофа та її довгострокові наслідки. Демографічний виклик потребує уточнення. Зниження народжуваності в Україні є тривалим трендом, що почав формуватися ще до 2022 року. «Чорним лебедем» є не сам тренд, а різкий демографічний шок, спричинений повномасштабним вторгненням.

До лютого 2022 р. населення України оцінювалося орієнтовно в 41—42 млн осіб. У 2022—2026 роках країна втратила приблизно 10 млн осіб за оцінками Інституту демографії та досліджень якості життя імені Михайла

Птухи НАН України (Гладун, цит. за Hrebinka, 2025). Понад 6—6,8 млн українців, переважно жінки та діти, виїхали за кордон протягом кількох тижнів навесні 2022 р., і, за даними *UNHCR*, повернулось лише приблизно 1,3 млн. Нині потік повернення поступово зменшується. Ще тривожнішим є обвал коефіцієнта фертильності, який впав нижче 1,0, за даними Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA, 2024).

Масштаб і одномоментність цього шоку не мають аналогів у демографічній історії мирної Європи. Накладання його на вже наявний тренд породжує ефект, що виходить далеко за межі лінійної екстраполяції і, на наш погляд, є найбільш недооціненим з усіх структурних викликів «часу чорних лебедів» в Україні. Демографічна катастрофа є не просто гуманітарною проблемою, а структурним обмеженням для всіх інших вимірів державної спроможності. Шостий «чорний лебідь» — це метакриза, що посилює всі інші кризи одночасно і породжує синергетичний ефект «часу чорних лебедів».

Сукупна характеристика цих шести «чорних лебедів» дає змогу сформулювати ключовий теоретичний висновок дослідження. Жодна з досліджених подій окремо не виходить за межі того, з чим стикались інші держави в різні історичні періоди. Але їхня одночасна поява навколо одного державного суб'єкта протягом відносно короткого часу є безпрецедентною у новітній політичній історії. Т. Джуда фіксує парадоксальний ефект цієї перманентної концентрації непередбачуваного. Люди навчились не покладатися на очікування, водночас виробляючи унікальну здатність до швидкої адаптації та функціонування в умовах невизначеності (Judah, 2023).

Для наочного відображення цієї багатовимірності пропонуємо порівняльну матрицю, що допомагає оцінити кожного з «чорних лебедів» за ступенем непередбачуваності, рівнем загрози для державності, політичними та економічними наслідками у разі відсутності адекватної відповіді, і за можливими інструментами адаптації (табл. 2). Кожен із досліджених «чорних лебедів» має власну природу, але саме їхня одночасна концентрація породжує синергетичний ефект «часу чорних лебедів». Найбільшу загрозу, на наш погляд, становлять демографічна катастрофа і вторгнення Росії, попри різну природу цих загроз, тоді як технологічний переворот через ШІ та знищення інфраструктури лишаються найскладнішими для планування через непередбачувану складову в межах уже відомої логіки.

Найважливіший висновок порівняльного аналізу полягає в тому, що жоден із шести елементів «зграї» не може бути ефективно нейтралізований ізольовано від інших. Водночас важливо розрізняти два типи можливої відповіді. *Спланувати конкретний захід проти ще невідомого наступного шоку неможливо, оскільки це суперечило б самій природі непередбачуваності.* Але, як згодом пояснював сам Н. Талеб, розвиваючи власну теорію в категоріях «антикрихкості», можна і потрібно знижувати структурну крихкість системи до шоків такого класу загалом, розвиваючи здатність швидко адаптуватися, а не точково прогнозувати (Taleb, 2012). Ця логіка доповнюється

Таблиця 2. **Типологія структурних загроз «часу чорних лебедів» у сучасній українській політиці** *

«Чорний лебідь»	Тип виклику	Політичні наслідки без нейтралізації	Економічні наслідки без нейтралізації	Можливі інструменти адаптації
Трансформація американської політики (адміністрація Д. Трампа)	Чорний лебідь (за темпом і масштабом конкретних рішень 2025 р.)	Втрата стратегічного партнера, ізоляція на міжнародній арені, тиск до компромісу з Росією на невигідних умовах	Критичне скорочення фінансування оборони, колапс програм відновлення, втрата доступу до американських технологій	Диверсифікація джерел підтримки, поглиблення євроінтеграції, розвиток власного ВПК
Криза ліберального міжнародного порядку	Гібридний (прогнозований тренд, непередбачувані точки зламу)	Ерозія міжнародно-правових гарантій суверенітету, легітимізація територіальних захоплень, послаблення санкційного тиску на Росію	Уповільнення євроінтеграції, обмеження доступу до міжнародних фінансових інституцій, зниження інвестиційної привабливості	Активна участь у формуванні нового міжнародного порядку, коаліційна дипломатія з середніми державами
Технологічний переворот через штучний інтелект	Гібридний (прогнозований тренд, непередбачувані технологічні стрибки)	Технологічне відставання від противника, вразливість систем управління та зв'язку, інформаційна перевага ворога	Збільшення вартості оборони, відставання цивільної економіки від глобальних технологічних трендів	Розвиток власних технологічних компетентностей, міжнародне співробітництво у сфері оборонних технологій
Систематичне знищення критичної інфраструктури	Чорний лебідь (стрибок інтенсивності 2025—2026 рр. на тлі відомої стратегії)	Підрив суспільної стійкості, внутрішня міграція, зниження підтримки влади населенням у разі нездатності забезпечити базові послуги	Колапс промислового виробництва, зупинка відновлення економіки, критична залежність від імпорту енергоносіїв	Прискорена децентралізація енергосистеми, розвиток відновлюваної енергетики, підземне розміщення критичних об'єктів
Демографічна катастрофа	Чорний лебідь (шок 2022 року на тлі відомого тренду)	Довгострокова втрата людського капіталу, звуження соціальної бази демократії, дефіцит кадрів для державних інститутів	Катастрофічне скорочення робочої сили, криза пенсійної системи, уповільнення відновлення економіки на десятиліття	Програми повернення біженців, стимулювання народжуваності, точкова імміграційна політика
Повномасштабне вторгнення Росії 24.02.2022	Чорний лебідь	Загроза самому існуванню української державності, окупація територій, знищення демократичних інститутів на окупованих землях	Прямі втрати понад $700 млрд за оцінками Світового банку, руйнування виробничої та транспортної інфраструктури	Продовження збройного опору, мобілізація міжнародної підтримки, асиметричні стратегії стримування

* Складено автором.

завчасною відповіддю на ту частину викликів, що має характер відомого, хоча й ігнорованого тренду. Саме поєднання цих двох типів відповіді, зниження структурної крихкості щодо непередбачуваного і превентивної роботи з прогнозованими трендами і є тим, що ми визначаємо як системну стратегію в умовах «часу чорних лебедів».

Ця інституційна гнучкість має конкретні організаційні прояви. У сфері оборонних закупівель держава з грудня 2024 р. делегувала бригадам право самостійно розпоряджатися щомісячними бюджетами на закупівлю дронів через цифрову платформу *DOT-Chain Defence*, що скоротило термін постачання техніки фронту з місяців до кількох днів і до кінця 2025-го охопило понад 130 бригад (Thomas, 2025). В енергетичній сфері держава під тиском систематичних ударів по великих генерувальних потужностях перейшла від централізованої моделі до розподіленої генерації, розгортання малих модульних газотурбінних установок, дахових сонячних панелей і когенераційних станцій, здатних працювати автономно навіть під час повного блекауту (International Energy Agency, 2024). В обох випадках логіка однакова: централізована система, вразлива до одного точкового удару, замінюється мережею дрібних, ланок, що дублюють одна одну і кожна з яких менш цінна як окрема мішень й легше відновлюється в разі втрати. Це і є конкретний організаційний вияв інституційної гнучкості, про яку йдеться в нашій концепції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження підтверджує висунуту нами гіпотезу, що концентрація «чорних лебедів» навколо України не є випадковим збігом обставин, а закономірним наслідком геополітичного положення держави на перетині кількох системних розломів глобального масштабу. Хронічна невизначеність перетворилася з тимчасового стану на постійне структурне середовище функціонування українських політичних інститутів, а одночасна концентрація шести непередбачуваних подій навколо одного державного суб'єкта є безпрецедентною у новітній політичній історії.

Концепт «часу чорних лебедів» є самостійним аналітичним інструментом, що не зводиться ні до теорії ризиків Н. Талеба, ні до «полікризи» А. Тузе, ні до «міжнародної режимної невизначеності». Якщо талебівський «чорний лебідь» є одиничною аномалією, а полікриза є властивістю глобальної системи, то «час чорних лебедів» є якісно новим станом конкретної державної системи, за якого хронічна невизначеність стає нормою, а не відхиленням від неї.

Одночасна концентрація шести «чорних лебедів» створює безпрецедентне навантаження на державну систему, але водночас породжує специфічну інституційну компетентність, здатність не покладатися на очікування і швидко адаптуватися до змін, що вже проявилась у розглянутих вище конкретних організаційних рішеннях у сферах оборонних закупівель та енергетики. Україна, що опинилась в епіцентрі «зграї чорних лебедів», мимоволі стає лабораторією нової моделі державного управління, яка передбачає пріоритет інституційної гнучкості над стабільністю і має всі підстави перетворити

країну на суб'єкт глобальної дискусії про те, як демократичні держави можуть не лише виживати, а й розвиватися в умовах хронічної невизначеності.

У цьому контексті варте особливої уваги спостереження, яке випливає з логіки дослідження: стійкість українського суспільства перед обличчям концентрованої загрози сама набуває ознак «чорного лебедя», але вже для тих геополітичних проєктів, які розраховували на швидку капітуляцію України чи на її суспільну втому. Якщо шість досліджених нами «чорних лебедів» є викликами для української державності, то стійкість українського суспільства є дзеркальним викликом для розрахунків противника і навіть частини міжнародних партнерів, які недооцінили саме цей чинник. Таке спостереження заслуговує на спеціальну розвідку, що виходить за межі цієї статті.

Перспективи подальших досліджень, на наш погляд, охоплюють три напрями: порівняльний аналіз інших держав, що опинялись в умовах, близьких до «часу чорних лебедів»; вивчення інституційних механізмів, що допомагають перетворювати досвід хронічної невизначеності на конкурентну перевагу; дослідження зворотного впливу українського «часу чорних лебедів» на глобальну систему міжнародних відносин і природу союзницьких зобов'язань.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Букорос, Т. О. (2015). Невизначеність як фактор політичних змін. *Наукові праці: Політологія Чорноморського державного університету ім. Петра Могили*, *260*(248), 62—65. https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2015/260-248-12.pdf

Великочий, В. (2020, 12 травня). Приреченість сконструйованих парадигм, або нове прочитання національного наративу (Рефлексії щодо циклу наукових статей професора І. Монолатія «Чорні лебеді української революції. (Не)ймовірні випадки західноукраїнської державности»). *Historians*. http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2748-volodimir-velikochij-prirechenist-skonstrujovanih-paradigm-abo-nove-pro

Вінничук, О. (2016). Політична невизначеність як складова розвитку українського суспільства. *Гуманітарні візії*, *2*(2), 7—12. https://doi.org/10.23939/shv2016.02.007

Гранатуров, В. М., & Кораблінова, І. А. (2017). Концепція «чорного лебедя»: суперечності та застосовність у сучасному бізнесі. *Економіка України*, *2*(663), 86—95. https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2017-02-7/2017-02-7

Корнієнко, В. О. (2025а). Політична невизначеність в умовах системних викликів (концептуалізація та релевантність методологічних підходів). *Політичні дослідження*, *1*(9), 38—61. https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-1-2

Корнієнко, В. О. (2025б). Трамплін «Трампа 2.0»: перезавантаження чи стрибок у зовнішній політиці? *Український політико-правовий дискурс*, (9). https://doi.org/10.5281/zenodo.15105221

Ліпкан, В. А. (2022). Політичний зміст концепції стратегічної невизначеності: на прикладі Китаю. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, (38), 58—64. https://doi.org/10.32782/apfs.v038.2022.11

Монолатій, І. (2020). «Чорні лебеді» Української революції: (не)ймовірні випадки західноукраїнської державності. *Український історичний журнал*, (6), 120—138. https://doi.org/10.15407/uhj2020.06.120

Староста, М. & Шурко, О. (2013). Методологія аналізу політичних ризиків в Україні. *Освіта регіону: український науковий журнал*, *4*(34), 63—68. https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/Osvita_regionu/osvita_regionu_4_2013.pdf

Ясинська, А. (2022). *Поведінка виборців, що не визначилися в електоральних процесах в Україні та європейських країнах (2010—2019): монографія*. ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Iasinska.pdf

DIXI Group. (2026, 24 лютого). РФ за 4 роки понад 60 разів масовано обстріляла енергетику з застосуванням 2,9 тис. ракет та 12,9 тис. БПЛА. https://dixigroup.org/en/over-four-years-of-full-scale-war-russia-has-launched-more-than-60-massive-attacks-on-ukraines-energy-sector/

Allianz Commercial. (2026). *Business Black Swans. Survey: The Threats Companies Consider to Be Most Plausible in the Next Five Years*. https://commercial.allianz.com/news-and-insights/reports/business-black-swans.html

Brattvoll, J. (2024, 16th December). Intelligence Disclosure as a Strategic Messaging Tool. *NATO Review*. https://archives.nato.int/uploads/r/nato-archives-online/0/b/1/0b1691efa-2718c16b63a16cc08c168381cf6a61fca31c04064991855a97e0279/2024-12-16_Intelligence_disclosure_as_a_strategic_messaging_tool_ENG.pdf

Ekman, P. (2024). Painful Moments and Realignment: Explaining Ukraine's Foreign Policy, 2014—2022. *Problems of Post-Communism*, *71*(3), 232—244. https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2253358

Hrebinka, O. (2025, 23th August). By the Numbers: Ukraine's Population Losses amid War. *Frontliner*. https://frontliner.ua/en/ukraine-population-losses-amid-war/

International Energy Agency. (2024). *Empowering Ukraine Through a Decentralised Electricity System: The Roadmap*. https://www.iea.org/reports/empowering-ukraine-through-a-decentralised-electricity-system

Judah, T. (2023, 13th September). Black Swan Times. *The New York Review of Books*. https://www.nybooks.com/online/2023/09/13/black-swan-times/

Korolev, A. (2024). Between Scylla and Charybdis: Hedging and Australia's Foreign Policy Amid Intensifying US-China Rivalry. *Journal of Indo-Pacific Affairs*, September—October, 64—83. https://www.airuniversity.af.edu/JIPA/Display/Article/3900102/between-scylla-and-charybdis-hedging-and-australias-foreign-policy-amid-intensi/

Korte, L. (2026, 30th July). Iran War Has Consumed Nearly 67 % of US Patriot Interceptor Stockpile, Report Says. *Stars and Stripes*. https://www.stripes.com/theaters/middle_east/2026-07-30/iran-war-missile-stockpiles-patriots-22406307.html

Kuskevics, K. (2026, 7th July). Putin Escalates Ballistic Missile Attacks as Patriot Shortages Leave Ukraine Defenseless. *Atlantic Council*. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putin-escalates-ballistic-missile-attacks-as-patriot-shortages-leave-ukraine-defenseless/

Küsters, A. (2022). *AI as Systemic Risk in a Polycrisis. cepAdhoc No. 15*. Centrum für Europäische Politik. https://www.cep.eu/eu-topics/details/ai-as-systemic-risk-in-a-polycrisis-cepadhoc.html

Luttwak, E. (2001). *Strategy: The Logic of War and Peace*. Harvard University Press.

McCabe, R. (2025, 16th June). Aid Cuts Make Peace Negotiations in Ukraine Less Likely. *CSIS*. https://www.csis.org/analysis/aid-cuts-make-peace-negotiations-ukraine-less-likely

Mearsheimer, J. (2018). *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. Yale University Press.

Milner, H. V., & Voeten, E. (2024, 13th May) *International Regime Uncertainty*. Princeton University. https://ssrn.com/abstract=4826394

Ostrowski, D. (1990). The Mongol Origins of Muscovite Political Institutions. *Slavic Review*, *49*(4), 525—542. https://doi.org/10.2307/2500544

Preble, C., Ashford, E., Cooper, E., Grieco, K., Kennedy, P., Lee, J. N., Perri, A., Smith, A. W., Slezkine, P., Slingbaum H., & Westermann, M.-L. (2026, 12th February). Testing Assumptions About US Foreign Policy in 2026. *Stimson Center*. https://www.stimson.org/2026/testing-assumptions-about-us-foreign-policy-in-2026/

Taleb, N. N. (2007). *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. Random House.

Taleb, N. N. (2012). *Antifragile: Things That Gain from Disorder*. Random House.

Thomas, R. (2025, 4th November). Exclusive: Inside Ukraine's New Defence Procurement Structure. *Army Technology*. https://www.army-technology.com/news/exclusive-inside-ukraines-new-defence-procurement-structure/

Tooze, A. (2022, 28th October). Welcome to the World of the Polycrisis. *Financial Times*. https://www.ft.com/content/498398e7-11b1-494b-9cd3-6d669dc3de33

UNFPA (2024, 22th October). Ukraine's Demographic Challenges Deepen Amidst Ongoing War. https://eeca.unfpa.org/en/news/ukraines-demographic-challenges-deepen-amidst-ongoing-war

Wucker, M. (2016). *The Gray Rhino: How to Recognize and Act on the Obvious Dangers We Ignore*. St. Martin's Press.

Yousaf, I., Patel, R. & Yarovaya, L. (2022). The Reaction of G20+ Stock Markets to the Russia—Ukraine Conflict "Black-Swan" Event: Evidence from Event Study Approach. *Journal of Beha vioral and Experimental Finance*, (35), *100723*. https://doi.org/10.1016/j.jbef.2022.100723

REFERENCES

Allianz Commercial. (2026). *Business Black Swans. Survey: The Threats Companies Consider to Be Most Plausible in the Next Five Years*. https://commercial.allianz.com/news-and-insights/reports/business-black-swans.html

Brattvoll, J. (2024, 16th December). Intelligence Disclosure as a Strategic Messaging Tool. *NATO Review*. https://archives.nato.int/uploads/r/nato-archives-online/0/b/1/0b1691efa-2718c16b63a16cc08c168381cf6a61fca31c04064991855a97e0279/2024-12-16_Intelligence_disclosure_as_a_strategic_messaging_tool_ENG.pdf

Bukoros, T. O. (2015). Nevyznachenist yak faktor politychnykh zmin [Uncertainty as a Factor of Political Change]. *Naukovi pratsi: Politolohiia Chornomorskoho derzhavnoho universytetu im. Petra Mohyly*, *260*(248), 62—65. https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2015/260-248-12.pdf

DIXI Group. (2026, 24 liutoho). RF za 4 roky ponad 60 raziv masovano obstriliala enerhetyku z zastosuvanniam 2,9 tys. raket ta 12,9 tys. BPLA [Over Four Years of Full-Scale War, Russia Has Launched More Than 60 Massive Attacks on Ukraine's Energy Sector]. https://dixigroup.org/en/over-four-years-of-full-scale-war-russia-has-launched-more-than-60-massive-attacks-on-ukraines-energy-sector/

Ekman, P. (2024). Painful Moments and Realignment: Explaining Ukraine's Foreign Policy, 2014—2022. *Problems of Post-Communism*, *71*(3), 232—244. https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2253358

Hrebinka, O. (2025, 23th August). By the Numbers: Ukraine's Population Losses amid War. *Frontliner*. https://frontliner.ua/en/ukraine-population-losses-amid-war/

Hranaturov, V. M., & Korablinova, I. A. (2017). Kontseptsiia "chornoho lebedia": superechnosti ta zastosovnist u suchasnomu biznesi [The Conception of "Black Swan": Contradictions and Applicabilityin the Modern Business]. *Ekonomika Ukrainy*, *2*(663), 86—95. https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2017-02-7/2017-02-7

International Energy Agency. (2024). *Empowering Ukraine Through a Decentralised Electricity System: The Roadmap*. https://www.iea.org/reports/empowering-ukraine-through-a-decentralised-electricity-system

Judah, T. (2023, 13th September). Black Swan Times. *The New York Review of Books*. https://www.nybooks.com/online/2023/09/13/black-swan-times/

Korniienko, V. O. (2025a). Politychna nevyznachenist v umovakh systemnykh vyklykiv (kontseptualizatsiia ta relevantnist metodolohichnykh pidkhodiv) [Political Uncertainty Amid Systemic Challenges (Conceptualization and the Relevance of Methodological Approaches)]. *Politychni doslidzhennia*, *1*(9), 38—61. https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-1-2

Korniienko, V. O. (2025б). Tramplin "Trampa 2.0": perezavantazhennia chy strybok u zovnishnii polityts? [The Springboard of "Trump 2.0": Reset or Leap in Foreign Policy?]. *Ukrainskyi polityko-pravovyi dyskurs*, (9). https://doi.org/10.5281/zenodo.15105221

Korolev, A. (2024). Between Scylla and Charybdis: Hedging and Australia's Foreign Policy Amid Intensifying US-China Rivalry. *Journal of Indo-Pacific Affairs*, September—October, 64—83. https://www.airuniversity.af.edu/JIPA/Display/Article/3900102/between-scylla-and-charybdis-hedging-and-australias-foreign-policy-amid-intensi/

Korte, L. (2026, 30th July). Iran War Has Consumed Nearly 67 % of US Patriot Interceptor Stockpile, Report Says. *Stars and Stripes*. https://www.stripes.com/theaters/middle_east/2026-07-30/iran-war-missile-stockpiles-patriots-22406307.html

Kuskevics, K. (2026, 7th July). Putin Escalates Ballistic Missile Attacks as Patriot Shortages Leave Ukraine Defenseless. *Atlantic Council*. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putin-escalates-ballistic-missile-attacks-as-patriot-shortages-leave-ukraine-defenseless/

Küsters, A. (2022). *AI as Systemic Risk in a Polycrisis. cepAdhoc No. 15*. Centrum für Europäische Politik. https://www.cep.eu/eu-topics/details/ai-as-systemic-risk-in-a-polycrisis-cepadhoc.html

Lipkan, V. A. (2022). Politychnyi zmist kontseptsii stratehichnoi nevyznachenosti: na prykladi Kytaiu [Political Content of the Concept of Strategic Uncertainty: the Case of the PR Chin]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii*, (38), 58—64. https://doi.org/10.32782/apfs.v038.2022.11

Luttwak, E. (2001). *Strategy: The Logic of War and Peace*. Harvard University Press.

McCabe, R. (2025, 16th June). Aid Cuts Make Peace Negotiations in Ukraine Less Likely. *CSIS*. https://www.csis.org/analysis/aid-cuts-make-peace-negotiations-ukraine-less-likely

Mearsheimer, J. (2018). *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. Yale University Press.

Milner, H. V., & Voeten, E. (2024, 13th May) *International Regime Uncertainty*. Princeton University. https://ssrn.com/abstract=4826394

Monolatii, I. (2020). "Chorni lebedi" Ukrainskoi revoliutsii: (ne)imovirni vypadky zakhidnoukrainskoi derzhavnosti ["Black Swans" of the Ukrainian Revolution: (Im)Probable Cases of the Western Ukrainian Statehood]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurna*l, (6), 120—138. https://doi.org/10.15407/uhj2020.06.120

Ostrowski, D. (1990). The Mongol Origins of Muscovite Political Institutions. *Slavic Review*, *49*(4), 525—542. https://doi.org/10.2307/2500544

Preble, C., Ashford, E., Cooper, E., Grieco, K., Kennedy, P., Lee, J. N., Perri, A., Smith, A. W., Slezkine, P., Slingbaum H., & Westermann, M.-L. (2026, 12th February). Testing Assumptions About US Foreign Policy in 2026. *Stimson Center*. https://www.stimson.org/2026/testing-assumptions-about-us-foreign-policy-in-2026/

Starosta, M. & Shurko, O. (2013). Metodolohiia analizu politychnykh ryzykiv v Ukraini [Methodology for Analysing Political Risks in Ukraine]. *Osvita rehionu: ukrainskyi naukovyi zhurnal*, *4*(34), 63 — 68. https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/Osvita_regionu/osvita_regionu_4_2013.pdf

Taleb, N. N. (2007). *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. Random House.

Taleb, N. N. (2012). *Antifragile: Things That Gain from Disorder*. Random House.

Thomas, R. (2025, 4th November). Exclusive: Inside Ukraine's New Defence Procurement Structure. *Army Technology*. https://www.army-technology.com/news/exclusive-inside-ukraines-new-defence-procurement-structure/

Tooze, A. (2022, 28th October). Welcome to the World of the Polycrisis. *Financial Times*. https://www.ft.com/content/498398e7-11b1-494b-9cd3-6d669dc3de33

UNFPA. (2024, 22th October). Ukraine's Demographic Challenges Deepen Amidst Ongoing War. https://eeca.unfpa.org/en/news/ukraines-demographic-challenges-deepen-amidst-ongoing-war

Velykochyi, V. (2020, 12 travnia). Pryrechenist skonstruiovanykh paradyhm, abo nove prochytannia natsionalnoho naratyvu.(Refleksii shchodo tsyklu naukovykh statei profesora I. Monolatiia "Chorni lebedi ukrainskoi revoliutsii. (Ne)imovirni vypadky zakhidnoukrainskoi derzhavnosty") [The Doom of Constructed Paradigms, or a New Reading of the National Narrative. (Reflections on the Series of Scientific Articles by Professor I. Monolaty "Black Swans of the Ukrainian Revolution. (Un)Probable Cases of Western Ukrainian Statehood")]. *Historians*. http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2748-volodimir-velikochij-prirechenist-skonstrujovanih-paradigm-abo-nove-pro

Vinnychuk, O. (2016). Politychna nevyznachenist yak skladova rozvytku ukrainskoho suspilstva [The Political Uncertainty as a Part of Ukrainian Society]. *Humanitarni vizii*, *2*(2), 7—12. https://doi.org/10.23939/shv2016.02.007

Wucker, M. (2016). *The Gray Rhino: How to Recognize and Act on the Obvious Dangers We Ignore*. St. Martin's Press.

Yasynska, A. (2022). *Povedinka vybortsiv, shcho ne vyznachylysia v elektoralnykh protsesakh v Ukraini ta yevropeiskykh krainakh (2010—2019): monohrafiia* [Behavior of Voters Who Did Not Decide on the Electoral Processes in Ukraine and European Countries (2010—2019): Monogragh]. IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/lasinska.pdf

Yousaf, I., Patel, R. & Yarovaya, L. (2022). The Reaction of G20+ Stock Markets to the Russia—Ukraine Conflict "Black-Swan" Event: Evidence from Event Study Approach. *Journal of Beha vioral and Experimental Finance*, (35), *100723*. https://doi.org/10.1016/j.jbef.2022.100723

Надійшла: 02.07.2026
Прорецензовано: 12.08.2026
Прийнято до друку: 14.08.2026
Оприлюднено: 30.09.2026

Valerii Kornienko,
Doctor of Political Sciences, Professor,
Vinnytsia National Technical University

"THE TIME OF BLACK SWANS"...
(The Concentration of Uncertainty
as a Structural Feature of Ukrainian Politics)

The article investigates the phenomenon of the concentration of unpredictable events in contemporary Ukrainian politics through the lens of N. Taleb's 'black swan' concept. An original analytical concept of the 'time of black swans' is proposed as a qualitatively new condition of the political system, when the concentration of unpredictable events becomes a structural characteristic of the decision-making environment rather than remaining a temporary anomaly.

The article substantiates the thesis that Ukraine is the first state in the contemporary world compelled to formulate a national strategy amid the simultaneous accumulation of multiple 'black swans', whose concentration generates a qualitatively new reality that transcends traditional models of crisis management. Russia's full-scale invasion, the transformation of American foreign policy, the crisis of the liberal international order, the technological revolution driven by artificial intelligence, the systematic destruction of critical infrastructure, and the demographic catastrophe together form an unprecedented configuration of structural challenges.

Three conceptual dimensions of the phenomenon are identified. The diagnostic dimension establishes that chronic uncertainty has been transformed into the permanent operating environment of state institutions. The analytical dimension reveals the systemic character of the concentration of 'black swans' as a consequence of Ukraine's geopolitical position at the intersection of several global fault lines. The prognostic dimension is paradoxical: a country that has learned to function under permanent unpredictability acquires unique political competence, becoming a laboratory for a new model of governance.

The findings open new perspectives for understanding the transformation of governance under conditions of systemic uncertainty and may serve as a foundation for developing strategic decisions.

Keywords: black swan, concentration of uncertainty, structural condition, Ukrainian politics, polycrisis, geopolitical turbulence, governance, strategic uncertainty, international order, chronic unpredictability.

https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-3
УДК 351.84:364.4-053.9

Тетяна Семигіна,
доктор політичних наук,
професор, експерт,
Ліга соціальних працівників України
ORCID: 0000-0001-5677-1785
liga.semigina@gmail.com

Активне старіння як політика: між автономією та примусом в умовах структурної вразливості

Здійснено критичний аналіз концепції активного старіння, запропонованої Всесвітньою організацією охорони здоров'я, та її подальших інтерпретацій у європейських і національних політиках. Показано, що початково багатовимірна рамка активного старіння, яка охоплює здоров'я, участь і безпеку, у практиках сучасної соціальної політики поступово редукується до вимірів економічної продуктивності та зайнятості. У межах критичної геронтології ця трансформація інтерпретується як прояв ширшого процесу індивідуалізації відповідальності (*responsibilisation*), що означає зсув від структурних пояснень соціальної вразливості до поведінкових. На матеріалі документів ВООЗ, індикативних інструментів Європейського Союзу (зокрема *Active Ageing Index*) та національних стратегічних документів України показано, що політики активного старіння функціонують як механізм нормативної активації населення, у межах якого соціальна участь дедалі частіше ототожнюється з продовженням трудової діяльності. Поширення таких підходів у різних національних контекстах інтерпретується крізь призму інституційного ізоморфізму, що виявляється у запозиченні міжнародних рамок під впливом коерційних та міметичних механізмів, незалежно від їх відповідності локальним соціально-економічним умовам. Запропоновано аналітичне розрізнення між активністю як автономною соціальною участю та активністю як структурно зумовленим примусом. Для позначення останньої введено поняття «псевдоактивності виживання», що допомагає зафіксувати ситуації, коли формально активна поведінка людей старшого віку є вимушеною адаптацією до дефіциту соціального захисту. Обґрунтовано, що без урахування структурних умов вибору індикатори активного старіння здатні маскувати соціальну вразливість і відтворення нерівностей, що потребує критичного переосмислення відповідних політик.

Ключові слова: соціальна політика, активне старіння, люди старшого віку, соціальна вразливість, індивідуалізація відповідальності, інституційний ізоморфізм.

Цитування: Семигіна Т. Активне старіння як політика: між автономією та примусом в умовах структурної вразливості. *Політичні дослідження*. № 3 (13). 2026. С. 39—54. https://https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-3

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en)

Постановка проблеми. Старіння населення у XXI ст. стало одним із ключових викликів соціальної політики, трансформуючи не лише системи пенсійного забезпечення та охорони здоров'я, а й самі уявлення про старість, продуктивність і соціальну участь. І відповідно — про програми соціальної політики та методи соціальної роботи з людьми старшого віку (Brearley, 2023; Foster & Boxall, 2015; Rowlings, 2024).

У цьому контексті концепція «активного старіння», запропонована Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) 2002 року в документі Active *Ageing: A Policy Framework* (WHO, 2002), набула статусу глобальної політичної рамки, що визначає нормативні орієнтири для країн Європи та інших регіонів. ВООЗ визначає активне старіння як процес оптимізації можливостей для здоров'я, участі та безпеки з метою підвищення якості життя людей у міру їхнього старіння. Це визначення виходить за межі вузько медичного розуміння старіння і пропонує міжсекторальну політичну рамку, що охоплює сфери охорони здоров'я, соціального захисту, ринку праці, освіти, міського планування та громадянської участі.

Концепція активного старіння формально визнає, що можливості для такої участі і здоров'я людей похилого віку визначаються не лише їхньою індивідуальною поведінкою, а й економічними, соціальними та середовищними умовами. Однак саме тут виникає принципова аналітична напруга: концепція розроблена переважно в контексті країн з розвиненими системами соціального захисту, де пенсійне забезпечення достатнє, медицина — доступна, а соціальна інфраструктура належно функціонує. Чи залишається вона адекватною політичною рамкою в принципово інших умовах?

У країнах із нестабільними ринками праці, обмеженими ресурсами соціального захисту та значними регіональними нерівностями концепція активного старіння може набувати амбівалентного характеру: формально розширюючи рамку участі, вона водночас може легітимувати вимушену економічну активність людей старшого віку як норму. Україна може слугувати у цьому показовим кейсом: поєднання хронічно низького рівня пенсійного забезпечення, сегментованого ринку праці, недостатньо розвиненої системи соціальних послуг і наслідків повномасштабної війни (Semigina & Karkach, 2022; United Nations in Ukraine, 2023) формує контекст, у якому «активність» людей похилого віку часто далека від вільного вибору, а радше має бути оцінена як вимушена відповідь на структурну недостатність.

У цьому зв'язку постає ключове дослідницьке запитання: чи означає «активне старіння» реальне розширення свободи вибору для людей старшого віку, чи воно може приховувати нові форми структурно зумовленого примусу до участі, насамперед економічної? Відповідь на це запитання потребує не лише аналізування концептуальних засад глобальної політики активного старіння, а й критичного розгляду її інституційної імплементації та соціальних наслідків у конкретних національних контекстах.

Аналіз останніх публікацій. В останні десятиліття критичний аналіз політик старіння формується насамперед у межах *критичної геронтології*, яка розглядає старіння як соціально структурований процес, що відтворює та акумулює нерівності протягом життєвого шляху (Buffel & Phillipson, 2024; Estes et al., 2003; Katz, 2019). У цій перспективі старіння не може бути редуковане до біологічного або індивідуально-поведінкового феномену, оскільки його траєкторії визначаються класовими, гендерними, регіональними й інституційними умовами. Старість потрібно розуміти як багатовимірний соціальний конструкт, а підтримання якості життя людей старшого віку — як фокус інтервенцій соціальної політики (Каркач та ін., 2022).

А. Вокер (Walker, 2002; Walker, 2006) першим показав, що активне старіння може бути інституційно інтерпретоване як стратегія продовження трудової участі та раціоналізації соціальних витрат, особливо в контексті реформ пенсійних систем. К. Будіні (Boudiny, 2013) розвиває цю критику через концепт індивідуальної відповідальності (англ. *responsibilisation*): систематичне перенесення відповідальності за здоров'я, добробут і соціальну інтеграцію з держави на індивіда, внаслідок чого структурні детермінанти витіснені з аналітичного поля. Т. Мулерт і С. Біггс (Moulaert & Biggs, 2013) додають критику нормативної невидимості «четвертого віку», тобто глибокої старості з суттєвими функціональними обмеженнями, які звужують активність людини.

Емпіричні дослідження підтверджують, що попри декларовану широту участі, у практиці політик домінує логіка зайнятості як основного індикатора «успішного старіння» (De São José et al., 2017). Систематичні огляди демонструють складну взаємодію індивідуальних і структурних факторів активного старіння (Annear et al., 2014; Marzo et al., 2023).

Для пояснення механізмів поширення нормативних рамок між державами доцільно звернутися до теорії *інституційного ізоморфізму* П. Дж. Ді-Маджіо і В. В. Павелла (DiMaggio & Powell, 1983). Автори описують три механізми, через які організації та держави стають схожими одна на одну: коерційний ізоморфізм (тиск зовнішніх вимог і зобов'язань), міметичний (наслідування успішних моделей в умовах невизначеності) і нормативний (тиск професійних стандартів і міжнародних експертних мереж). Усі три механізми задіяні в поширенні концепції активного старіння: євроінтеграційні умовності (коерційний), орієнтація на «кращі практики» ЄС (міметичний) і вплив міжнародних геронтологічних мереж (нормативний). Цей теоретичний апарат допомагає пояснити, чому різні за структурними умовами країни використовують подібні категорії для опису принципово різної соціальної реальності.

Отже, сучасна наукова література демонструє подвійність концепції активного старіння: з одного боку, це багатовимірна політична рамка, що інтегрує різні аспекти добробуту; з іншого — потенційний механізм нормативної інтенсифікації продуктивності та індивідуалізації відповідальності. Саме ця напруга формує теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження.

Метою статті є критичне переосмислення концепції активного старіння в контексті структурної вразливості. Для досягнення цієї мети: 1) аналізується внутрішня суперечність концепції ВООЗ; 2) розкривається механізм її редукції в інструментах ЄС; 3) досліджується українська політична рамка як кейс інституційного запозичення; 4) уводиться поняття псевдоактивності виживання як концептуальний внесок.

Стаття має концептуально-аналітичний характер і спирається на критичний дискурсивний аналіз нормативних документів, порівняльний підхід і вторинні статистичні дані. Центральним концептуальним внеском статті є розрізнення між активністю як автономією й активністю як примусом, а також поняття псевдоактивності виживання, що дає змогу зафіксувати ситуації, коли формально активну поведінку треба розуміти як адаптацію до дефіциту соціального захисту.

Виклад основних результатів. Аналіз концепції активного старіння на різних рівнях її існування — від програмного документа ВООЗ до європейських індикативних інструментів і національної стратегії України — демонструє послідовну трансформацію: багатовимірна політична рамка поступово звужується до логіки вимірюваної продуктивності, а структурні умови участі витісняються поведінковою відповідальністю індивіда. Щоб простежити цю трансформацію покроково, звернімося спочатку до витоків.

1. Інноваційність і внутрішня суперечливість концепції ВООЗ

Аналіз рамкового документа *Active Ageing: A Policy Framework* (WHO, 2002) засвідчує, що концепція активного старіння являє собою спробу сформувати інтегровану політичну рамку реагування на демографічне старіння через поєднання трьох взаємопов'язаних вимірів — здоров'я, участі й безпеки.

Здоров'я у цій моделі визначається відповідно до біопсихосоціального підходу як стан фізичного, психічного та соціального добробуту. Водночас воно набуває інструментального значення: виступає передумовою участі, а не самодостатньою цінністю. Участь можна схарактеризувати як найбільш концептуально навантажений елемент, що визначається максимально широко: вона охоплює оплачувану працю, волонтерство, доглядову працю, громадську активність, культурну та духовну залученість. Безпека у контексті активного старіння означає соціальний, економічний і фізичний виміри захищеності (пенсійне забезпечення, доступ до доходів, захист від бідності, безпечне середовище проживання).

Принципова інноваційність концепції полягає у виході за межі суто медичної або пенсійної логіки та включенні детермінантної моделі, що охоплює економічні, соціальні, поведінкові, індивідуальні та середовищні чинники, а також гендер і культуру як наскрізні виміри. Структурно модель ВООЗ передбачає рівнозначність усіх груп детермінант. Це формально утримує структурну чутливість концепції.

Водночас уже на рівні первинної конструкції закладена подвійність нормативного змісту. Категорія «участі» видається найвідкритішою до подальшої інституційної редукції: вона не містить внутрішнього критерію розмежування між добровільною та вимушеною активністю. Саме ця невизначеність стає точкою входу для поступового зміщення акценту в бік економічної продуктивності.

Подальша еволюція концепції у доповіді *World Report on Ageing and Health* (WHO, 2015) демонструє часткове зміщення аналітичного фокусу від активності до функціональної спроможності й здорового старіння. Таке зміщення звужує первинну багатовимірність: центральним стає взаємозв'язок індивіда і середовища в межах функціонування, тоді як соціальна участь як автономна цінність відходить на другий план. Паралельно 2015 року до трьох стовпів концепції додається четвертий — навчання впродовж життя (*lifelong learning*), що визнає роль безперервної адаптації як умови збереження автономії. Проте і цей елемент у практиці розроблення та імплементації відповідних політик нерідко набуває нормативного характеру, перетворюючись із ресурсу на інструмент адаптаційного тиску.

Отже, концепція активного старіння в її первинній версії містить внутрішньо суперечливу комбінацію емансипативного та нормативно-інструментального потенціалу. Ця напруга між багатовимірною соціальною моделлю та індикативною логікою управління може слугувати ключовою передумовою для аналізу інституційного поширення концепції як основи глобальної політики.

2. Зіставлення підходів ВООЗ ТА ЄС: інституційне перекодування активності

Якщо рамковий документ ВООЗ мав стати основою для адаптації до місцевих умов, то інструменти Європейського Союзу перетворили активне старіння на вимірювану управлінську систему, що функціонує за власною логікою (Caristia et al., 2026). Цей перехід від концептуальної рамки до індикативної системи принциповий, адже саме він відкриває канал для редукції багатовимірності.

Ключовим інструментом стає *Active Ageing Index* (*AAI*), розроблений у межах співпраці Єврокомісії та дослідницьких інституцій ЄС. Він охоплює чотири домени: зайнятість, участь у суспільному житті, незалежне, здорове та безпечне життя, а також «сприятливе середовище та потенціал для активного старіння» (UNECE & European Commission, 2015). На рівні декларації структура *AAI* відтворює широку рамку ВООЗ. Однак у практиці інтерпретації відбувається асиметричне посилення окремих компонентів, передусім показників зайнятості у вікових групах 55—64 та 65—74 роки, які найчастіше застосовують як політично релевантні індикатори.

Так відбувається інституційне «перекодування» активного старіння: від багатовимірної соціальної участі до вимірюваної економічної активності. Це перекодування формально не закріплене у методології *AAI*, але проявляєть-

ся на рівні політичного використання його результатів, коли країни з вищими показниками зайнятості старших осіб автоматично інтерпретуються як «успішніші». Паралельно у міжнародному дискурсі розвивається концепт продуктивного старіння (англ. *productive ageing*), ще більше пов'язуючи соціальну значущість людини похилого віку з її здатністю бути продуктивною в широкому, але все ж інструментально визначеному сенсі (Casanova et al., 2026; Dommaraju & Wong, 2021; Era et al., 2026).

Як наслідок, формується специфічна нормативна конфігурація — «м'яка нормалізація продуктивності», коли участь у суспільстві дедалі частіше інтерпретується через призму внеску в ринок праці або економіку загалом. Ця нормалізація не потребує прямого примусу: вона реалізується через індикатори, рейтинги та порівняльні таблиці, що формують уявлення про «успішність» політик старіння.

Описаний механізм можна вважати прикладом міметичного ізоморфізму за П. Дж. ДіМаджіо і В. В. Павеллом (DiMaggio & Powell, 1983): держави, прагнучі відповідати уявленням про «сучасну» та «ефективну» соціальну політику, запозичують інструменти вимірювання разом з їхніми нормативними припущеннями. Тож різні за структурними умовами країни починають використовувати схожі категорії та показники для опису принципово різної соціальної реальності. Саме ізоморфний ефект забезпечує можливість редукції: вимушена і добровільна активність отримують однакове індикативне вираження. Це принципово для розуміння того, чому Україна вбудовує у свою стратегічну документацію рамку, яка свідомо не враховує вітчизняних структурних умов: не через нерозуміння, а через логіку трансферу політики у форматі інституційного запозичення.

3. Критичний погляд на українську політику щодо активного старіння

Центральним програмним документом у сфері активного старіння в Україні стала Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року, затверджена Урядом 2018 року (розпорядження КМУ, 2018). Її появу можна вважати ілюстративним прикладом передбачуваного коерційного ізоморфізму: документ розроблено «з метою реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння». Держава запозичує рамку під зовнішнім тиском, а не через аналіз внутрішнього запиту.

Зміст Стратегії демонструє характерну амбівалентність. На рівні загальної рамки документ відтворює ключові елементи підходу ВООЗ. Водночас уже в постановці проблеми фіксується структурний характер викликів: «незадовільний стан здоров'я та низький рівень доступності якісної медичної допомоги», «недостатній розвиток соціальної інфраструктури», «низький рівень соціальної та економічної активності внаслідок недостатньої освітньо-професійної мобільності».

Однак на рівні запропонованих заходів відбувається суттєве зміщення — від структурного до поведінкового підходу. Замість системних інтервенцій у сфері пенсійного забезпечення, ринку праці чи медичної інфраструктури пріоритет надається освітнім і мотиваційним заходам: програмам цифрової грамотності, популяризації здорового способу життя, «всеукраїнській спартакіаді громадян похилого віку». Структурні причини низької активності «лікуються» поведінковими рецептами. Це і є *responsibilisation* у найнаочнішій формі: держава ставить правильний структурний діагноз, однак призначає індивідуальну терапію.

Показовим свідченням того, як ця логіка відтворюється на практиці, є офіційна інформаційна довідка Національної соціальної сервісної служби України щодо заходів з підтримки здоров'я та активного довголіття станом на 31.03.2026. Документ фіксує 53 066 культурно-просвітніх і фізкультурних заходів, охоплення понад 9600 осіб курсами комп'ютерної грамотності та залучення понад 11 400 осіб старшого віку до волонтерської діяльності. Жодного слова про рівень пенсій, доступ до медичної допомоги чи матеріальну вразливість. І лише в кінці — майже непомітно — зазначається, що після проходження навчання працевлаштовано 28 осіб (Національна соціальна сервісна служба України, 2026). Ця пропорція є промовистою сама по собі: десятки тисяч заходів, спрямованих на зміну поведінки індивідів, — і 28 реальних змін в їхньому економічному становищі. Структурні умови залишаються поза межами звітності, наче їх не існує.

Додатковим симптомом є те, що Стратегія реалізовувалася без цілісної системи моніторингу ефективності та не була ані виконана, ані офіційно переглянута — вона просто завершила свою дію у лютому 2022 р. разом із горизонтом планування, замінившись повномасштабним вторгненням. Відсутність публічного підведення підсумків підтверджує: документ функціонував як нормативна декларація, а не як операціоналізована програма дій.

Щоб зрозуміти, чому концепція активного старіння в Україні набуває характеру примусової продуктивності, необхідно окреслити структурний контекст, у якому вона функціонує. Цей контекст унеможливлює реалізацію нормативного ідеалу ВООЗ ще до того, як будь-яка «активація» розпочалась.

Пенсійна система залишається системно недостатньою. Наприкінці 2024 року, за даними Пенсійного фонду України, середня пенсія становила 5789 грн (приблизно €132). Майже 26 % пенсіонерів отримують менше 3000 грн на місяць, а 43 % — еквівалент менш ніж $100 (Пенсійний фонд України, 2025). При цьому підвищення пенсій на 7,5 % 2024 року було нівельоване інфляцією, що сягнула 12 %. За прогнозом НБУ, 2026 року споживча інфляція залишатиметься на рівні 7,5—7,9 % (Національний банк України, 2026). За таких умов пенсія виконує функцію часткового, а не достатнього джерела доходу.

Наслідок є статистично фіксованим: станом на 2024—2025 рр. приблизно 2,8 млн пенсіонерів (майже 28 % усієї пенсійної когорти) продовжують працювати. Формально це схоже на «економічну активність» і відповідає

критеріям *AAI*. По суті — це структурно зумовлена необхідність, а не вільний вибір. Регіональна нерівність поглиблює картину: розрив між середньою пенсією у Києві (8017 грн) і Тернопільській області (4436 грн) становить майже 80 % (Опендабот, 2025), що означає принципово різні умови для «активного старіння» залежно від місця проживання.

Повномасштабне російське вторгнення 2022 року не скасувало описаних механізмів, воно їх загострило і зробило очевиднішими. Концепція активного старіння фактично втратила статус цілісної рамки і почала функціонувати як фрагментований набір практик, інтегрованих у ширші політики виживання та гуманітарного реагування.

Як засвідчують результати досліджень (Когатько & Полякова, 2023; Теслюк & Бідак, 2023), матеріальна вразливість пенсіонерів різко зросла. Відповідно до даних ООН з прав людини, у перші місяці після початку повномасштабного вторгнення ціни на продукти харчування зросли на понад 34 % по всій Україні, а в деяких регіонах — суттєво більше (United Nations in Ukraine, 2023). Інфляційний тиск у поєднанні з фіксованими пенсійними виплатами позбавив значну частину пенсіонерів будь-якого реального вибору щодо зайнятості.

Важлим і масштабним явищем стало вимушене переміщення. За даними Київської міської державної адміністрації, лише у столиці станом на листопад 2025 р. зареєстровано 433 тис. внутрішньо переміщених осіб, з яких понад 75 тис. — пенсіонери (Офіційний портал Києва, 2025). Умови тимчасового проживання, обмежений доступ до медичних послуг і розрив соціальних зв'язків формують простір «постійної нестабільності», у якому можливості для будь-якої автономної активності є суттєво звуженими.

Водночас слід зафіксувати феномен, який на перший погляд суперечить картині вразливості: частина людей похилого віку долучилась до волонтерських практик, доглядових функцій та локальних ініціатив взаємодопомоги (Kimhi et al., 2023; Kurylo, 2023). Формально це можна інтерпретувати як розширення соціальної участі. Однак контекст визначає природу цієї активності: вона відбувається не через свободу вибору, а через руйнування інституційної та сімейної інфраструктури — мобілізацію дітей, від'їзд онуків за кордон, зникнення соціальних служб. Пенсіонер стає «активним» тому, що більше нема кому виконувати функції, які раніше виконували інші.

Саме у цьому й полягає аналітична проблема: ізоморфна рамка активного старіння не розрізняє ці два типи активності. Вона фіксує «участь» — і все.

4. Активність як автономія vs активність як примус: наслідки для політики

Узагальнення попереднього аналізу допомагає зафіксувати ключову аналітичну напругу, що проходить через усі розглянуті рівні, — від концептуальних засад ВООЗ до європейських індикативних інструментів і національних політик. Ця напруга полягає у невідповідності між нормативною ідеєю актив-

ного старіння як розширення можливостей і фактичними режимами її операціоналізації, орієнтованими на вимірювану продуктивність. Така напруга підтверджена й результатами інших досліджень (Caristia et al., 2026; De São José et al., 2017; Villar, 2024; Warner et al., 2025). Зокрема, це стосується й специфіки старіння в кризових умовах, умовах війни (Sheppard, 2024; United Nations in Ukraine, 2023).

Виконаний аналіз дає підстави стверджувати, що поняття «активності» в сучасних політиках старіння не можна охарактеризувати як нейтральне: воно виконує нормативно-регулятивну функцію, визначаючи, які форми участі відносять до соціально бажаних. Саме тому доцільно розрізняти два види активності.

Активність як автономія — це залученість, що постає унаслідок вільного вибору людини, яка має достатній матеріальний базис, задовільний стан здоров'я і функціональне соціальне середовище. Умовою тут слід вважати наявність реальної альтернативи: людина могла б не бути активною, проте все одно жити гідно.

Активність як примус — це залученість, що є вимушеною відповіддю на недостатність соціального захисту або кризові обставини. Людина підробляє не тому, що хоче залишатись на ринку праці, а тому, що пенсія не покриває базових потреб. Вона доглядає онуків не тому, що хоче реалізуватись у ролі бабусі, а тому, що батьки виїхали за кордон або мобілізовані. Вона «активна», але цю активність слід розуміти як форму виживання, а не самореалізації. Альтернативи у неї немає.

Для позначення активності як примусу можна запропонувати й поняття *псевдоактивності виживання*. «Псевдо» тут — не моральна оцінка і не применшення зусиль цих людей. «Псевдо» означає: зовні ця активність відповідає критеріям активного старіння (людина зайнята, задіяна, залучена), але насправді йдеться про інше — структурно вимушену відповідь на відсутність достатнього соціального захисту.

Емпіричні дані щодо України підтверджують структурний характер цього явища. Як зазначено вище, в Україні налічується приблизно 10,2 млн пенсіонерів, з яких майже 2,8 млн продовжують працювати, тобто 28—29 % усієї пенсійної когорти. В умовах, коли значна частина пенсіонерів отримує виплати на рівні або нижче прожиткового мінімуму, цю цифру не можна інтерпретувати як індикатор «успішного активного старіння». Вона відображає структурно зумовлену необхідність економічної участі.

З теоретичної перспективи псевдоактивність виживання може бути визначена як структурно невидимий феномен: вона не фіксується як окрема аналітична категорія, оскільки повністю відповідає формальним критеріям активності, закладеним у міжнародних та національних індикативних системах. Саме ізоморфний ефект — уніфікація способів вимірювання — забезпечує цю невидимість, «зливаючи» вимушену і добровільну активність в єдиному показнику.

Це розрізнення має принципове значення для переосмислення соціальної політики. Якщо трактувати активність як однорідну категорію, політика ризикує відтворювати приховані форми примусу, інтерпретуючи вимушену зайнятість як «успішне старіння». Уведення аналітичної відмінності між автономною та примусовою активністю дає можливість змістити фокус із поведінки індивідів на структури, які роблять цю поведінку необхідною.

У площині соціальної роботи це означає перегляд базових оцінних рамок. Завданням соціального працівника у сфері старіння стає не підтримка «активності» як такої, а оцінка її природи: чи є вона результатом вибору, чи наслідком структурних обмежень. Відповідно, інтервенції мають бути спрямовані не на універсальну активізацію, а на розширення реального простору вибору — через матеріальну підтримку, доступ до послуг, захист від дискримінації та розвиток інклюзивної інфраструктури.

У цьому сенсі критичне переосмислення концепції активного старіння повертає до соціальної політики її первинний емансипативний зміст: не примус до активності, а забезпечення умов, за яких активність, пасивність і різні форми участі можуть бути рівною мірою легітимними життєвими траєкторіями.

У практичному вимірі результати дослідження не передбачають відмови від політик активного старіння, але вказують на необхідність їх переорієнтації в умовах воєнного та повоєнного контексту. Йдеться не про розширення соціальних гарантій в абстрактному вигляді, а про точніше розрізнення між добровільною та вимушеною участю людей старшого віку в економічній і соціальній сферах.

У воєнній економіці України значна частина «активності» пенсіонерів фактично виконує функцію компенсаторного механізму дефіциту робочої сили та недостатності соціального захисту людей старшого віку. У таких умовах політичне завдання полягає не у стимулюванні активності як універсальної норми, а у виявленні зон вимушеної участі та мінімізації її примусового характеру. Це означає, що аналітичні та політичні інструменти мають фіксувати не лише факт зайнятості, а й її умови: рівень фінансової необхідності, відсутність альтернатив, залежність від неформальних стратегій виживання. У цьому контексті перспективним напрямом політики має бути не підтримка «псевдоактивності виживання» населення старшого віку, а підвищення порогу соціальної незамінності праці: посилення адресної підтримки найуразливіших пенсіонерів за віком, розвиток базових соціальних послуг і точніше таргетування допомоги тим групам, для яких трудова участь стала єдиною формою економічного виживання. Такий підхід допомагає уникнути нормативного тиску на «активність» і водночас враховує обмеження ресурсів у період війни.

Тетян

Висновки

1. Концепція активного старіння є нормативно суперечливою конструкцією: вона одночасно містить емансипативний потенціал (багатовимірна участь, структурна чутливість) і механізми його підриву (невизначеність критерію

«участі», редукція до продуктивності). Ця суперечність є не дефектом концепції, а її конститутивною рисою, що відкриває простір для різних, зокрема й протилежних, інтерпретацій під час ухвалення політичних рішень у соціальній сфері.

2. Поширення концепції між державами підпорядковується логіці інституційного ізоморфізму. Коерційні (євроінтеграційні зобов'язання), міметичні (орієнтація на «кращі практики» ЄС) та нормативні (вплив міжнародних фахових мереж) механізми забезпечують запозичення рамки незалежно від адекватності місцевих структурних умов. Унаслідок цього виникає нормалізація: різні за природою форми активності, як добровільна, так і вимушена, отримують однакове індикативне вираження, що унеможливлює їх розрізнення у стандартних системах оцінювання ефективності політики.

3. В Україні ці механізми набувають особливо виразних форм. Низький рівень пенсійного забезпечення, хронічна недостатність соціального захисту та наслідки повномасштабної війни формують ситуацію, в якій значну частину «активності» не можна вважати вільним вибором людини старшого віку, як це позиціонується у глобальній політиці активного старіння, це радше необхідність, зумовлена структурною вразливістю. Державна стратегія щодо активного довголіття, ухвалена 2018 року, відтворює цей парадокс у концентрованій формі: ставить структурний діагноз, однак призначає поведінкову терапію.

Запропоноване поняття «псевдоактивності виживання» та розрізнення між активністю як автономією і активністю як примусом є концептуальним внеском, що допомагає зробити видимим те, що стандартні індикатори активного старіння, використані у політиці, системно приховують.

Перспективи подальших досліджень — поглиблене вивчення суб'єктивного досвіду «активності» в різних соціально-економічних контекстах України та розробка вимірювальних інструментів, здатних фіксувати ступінь автономності участі, задля формування контекстуально адекватної національної політики щодо активного старіння.

Конфлікт інтересів. Автор Тетяна Семигіна є членом редколегії журналу «Політичні дослідження», але не брала участі у процесі рецензування, оцінювання цієї статті та ухвалення рішення про її публікацію відповідно до рекомендацій COPE. Процедуру розгляду матеріалу повністю забезпечив незалежний редактор із залученням зовнішніх рецензентів.

на Семигіна

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Каркач, А., Кравченко, О., & Семигіна, Т. (2022). Сучасні підходи до розуміння літніх людей як особливої соціальної групи. *Соціальна робота та соціальна освіта*, *2*(9), 77—89. https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(9).2022.267086

Когатько, Ю. Л., & Полякова, С. В. (2023). Соціальне відторгнення пенсіонерів: довоєнний стан та зміни внаслідок війни. *Економічний вісник НТТУ «Київський політехнічний інститут»*, (25), 7—14. https://doi.org/10.20535/2307-5651.25.2023.278407

Національна соціальна сервісна служба України. (2026). Заходи для підтримки здоров'я та активного довголіття, подолання негативних наслідків старіння. https://nssu.gov.ua/zakhody-dlia-pidtrymky-zdorovia-ta-aktyvnoho-dovholittia-podolannia-nehatyvnykh-naslidkiv-starinnia

Національний банк України. (2026, 5 лютого). Інфляція буде помірною у 2026—2028 роках, а економіка поступово зростатиме — Інфляційний звіт. https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiya-bude-pomirnoyu-u-20262028-rokah-a-ekonomika-postupovo-zrostatime-inflyatsiyniy-zvit

Опендабот. (2025, 30 січня). 26 % українських пенсіонерів отримують пенсію менше 3000 грн. https://opendatabot.ua/en/analytics/pensions-2024-12

Офіційний портал Києва. (2025, 12 листопада). Київ посилює підтримку внутрішньо переміщених осіб: понад 433 тисячі українців знайшли прихисток у столиці. https://kyivcity.gov.ua/news/kiv_posilyuye_pidtrimku_vnutrishno_peremischenikh_osib_ponad_433_tisyachi_ukrantsiv_znayshli_prikhistok_u_stolitsi/

Пенсійний фонд України. (2025). Дані про середній розмір пенсійної виплати. https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/

Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року» № 10-р (2018). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80

Теслюк, Р., & Бідак, В. (2023). Старіння населення України та соціальна вразливість людей похилого віку. *Економіка та суспільство*, (56). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-14

Annear, M., Keeling, S., Wilkinson, T., Cushman, G., Gidlow, B., & Hopkins, H. (2014). Environmental Influences on Healthy and Active Ageing: A Systematic Review. *Ageing & Society*, *34*(4), 590—622. https://doi.org/10.1017/S0144686X1200116X

Boudiny, K. (2013). "Active Ageing": from Empty Rhetoric to Effective Policy Tool. *Ageing & Society*, *33*(6), 1077—1098. https://doi.org/10.1017/S0144686X1200030X

Brearley, C. P. (2023). *Social Work, Ageing and Society*. Routledge.

Buffel, T., & Phillipson, C. (2024). *Ageing in Place in Urban Environments: Critical Perspectives*. Taylor & Francis.

Caristia, S., Viola, E., Kalemi, T., Servetti, D., Poy, S., & Faggiano, F. (2026). Policies and Strategies on Active and Healthy Ageing: A Scoping Review of the Recommendations of European and International Agencies. *Frontiers in Public Health*, *13*, 1712417. https://doi.org/10.3389/fpubh.2025.1712417

Casanova, G., Weil, J., & Cerqueira, M. (2026). Experiencing Retirement through Teaching: Productive Engagement in Later Life Across Two Cultures. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, *41*(4). https://doi.org/10.1007/s10823-026-09560-5

De São José, J. M., Timonen, V., Amado, C. A. F., & Santos, S. P. (2017). A Critique of the Active Ageing Index. *Journal of Aging Studies*, (40), 49—56. https://doi.org/10.1016/j.jaging.2017.01.001

DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, *48*(2), 147—160. https://doi.org/10.2307/2095101

Dommaraju, P., & Wong, S. (2021). The Concept of Productive Aging. In C. R. Martin, V. R. Preedy, & R. Rajendram (Eds.), *Assessments, Treatments and Modeling in Aging and Neurological Disease* (p. 3—11). Academic Press. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818000-6.00001-9

Era, S., Katsui, H., & Kröger, T. (2026). From Conceptual Gaps to Policy Dialogue: Conceptual Approaches to Disability and Old Age in Ageing Research and Disability Studies. *Social Policy and Society*, *25*(1), 174—190. https://doi.org/10.1017/S1474746424000058

Estes, C. L., Biggs, S., & Phillipson, C. (2003). *Social Theory, Social Policy and Ageing: A Critical Introduction*. Open University Press.

Foster, L., & Boxall, K. (2015). People with Learning Disabilities and «Active Ageing». *British Journal of Learning Disabilities*, (43), 270—276. https://doi.org/10.1111/bld.12144

Katz, S. (2019). Critical Gerontology for a New Era. *The Gerontologist*, *59*(2), 396—397. https://doi.org/10.1093/geront/gnz008

Kimhi, S., Eshel, Y., Marciano, H., & Adini, B. (2023). Impact of the War in Ukraine on Resilience, Protective, and Vulnerability Factors. *Frontiers in Public Health*, (11), 1053940. https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940

Kurylo, I. (2023). Elderly in Ukraine During the War: Situation, Needs, Examples of Resilience. *Ukrainian Sotsium*, *4*(87), 9—20. https://doi.org/10.15407/socium2023.04.009

Marzo, R. R., Khanal, P., Shrestha, S., Mohan, D., Myint, P. K., & Su, T. T. (2023). Determinants of Active Aging and Quality of Life Among Older Adults: Systematic Review. *Frontiers in Public Health*, *11*, 1193789. https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1193789

Moulaert, T., & Biggs, S. (2013). International and European policy on work and retirement: Reinventing critical perspectives on active ageing and mature subjectivity. *Human Relations*, *66*(1), 23—43. https://doi.org/10.1177/0018726711435180

Rowlings, C. (2024). *Social Work with Elderly People*. Routledge.

Semigina, T. & Karkach, A. (2022). Elderly Care in Greying Ukraine: Challenges and Prospective. In R. Baikady, S. Sajid, J. Przeperski, J. Nadesan, M. R. Islam, & J. Gao (Eds.), *The Palgrave Handbook of Global Social Problems*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68127-2_297-1

Sheppard, P. (2024). *The Experiences of Older Persons with Disabilities in Humanitarian Crises in Eastern Ukraine and Western Tanzania* [DrPH thesis]. London School of Hygiene & Tropical Medicine. https://doi.org/10.17037/PUBS.04672616

UNECE, & European Commission. (2015). Active Ageing Index 2014: Analytical Report. https://statswiki.unece.org/download/attachments/76287849/AAI%20Report%20LOW%20RES.PDF

United Nations in Ukraine. (2023). Briefing Paper: The Human Rights Situation of Older Persons in Ukraine in the Context of the Armed Attack by the Russian Federation. https://ukraine.un.org/en/232945-briefing-paper-human-rights-situation-older-persons-ukraine-context-armed-attack-russian

Villar, F. (2024). Active aging, Social Policy, and Generativity. In F. Villar, H. L. Lawford, & M. W. Pratt (Eds.), *The Development of Generativity Across Adulthood* (p. 458—474). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/9780191966309.003.0028

Walker, A. (2002). A Strategy for Active Ageing. *International Social Security Review*, *55*(1), 121—139. https://doi.org/10.1111/1468-246X.00118

Walker, A. (2006). Active Ageing in Employment: Its Meaning and Potential. *Asia-Pacific Review*, *13*(1), 78—93. https://doi.org/10.1080/13439000600697621

Warner, M. E., Zhang, X., & Guillemot, J. (2025). Demographic Ageing: An Opportunity to Rethink Economy, Society and Regions. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, *18*(1), 79—92. https://doi.org/10.1093/cjres/rsae031

WHO. (2002). Active Ageing: A Policy Framework. https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/0418705f-1c82-4fe2-82d6-d4faee89dfa0/content

WHO. (2015). World Report on Ageing and Health. https://www.who.int/publications/i/item/9789241565042

REFERENCES

Annear, M., Keeling, S., Wilkinson, T., Cushman, G., Gidlow, B., & Hopkins, H. (2014). Environmental Influences on Healthy and Active Ageing: A Systematic Review. *Ageing & Society*, *34*(4), 590—622. https://doi.org/10.1017/S0144686X1200116X

Boudiny, K. (2013). "Active Ageing": from Empty Rhetoric to Effective Policy Tool. *Ageing & Society*, *33*(6), 1077—1098. https://doi.org/10.1017/S0144686X1200030X

Brearley, C. P. (2023). *Social Work, Ageing and Society*. Routledge.

Buffel, T., & Phillipson, C. (2024). *Ageing in Place in Urban Environments: Critical Perspectives*. Taylor & Francis.

Caristia, S., Viola, E., Kalemi, T., Servetti, D., Poy, S., & Faggiano, F. (2026). Policies and Strategies on Active and Healthy Ageing: A Scoping Review of the Recommendations of European and International Agencies. *Frontiers in Public Health*, *13*, 1712417. https://doi.org/10.3389/fpubh.2025.1712417

Casanova, G., Weil, J., & Cerqueira, M. (2026). Experiencing Retirement through Teaching: Productive Engagement in Later Life Across Two Cultures. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, *41*(4). https://doi.org/10.1007/s10823-026-09560-5

De São José, J. M., Timonen, V., Amado, C. A. F., & Santos, S. P. (2017). A Critique of the Active Ageing Index. *Journal of Aging Studies*, (40), 49—56. https://doi.org/10.1016/j.jaging.2017.01.001

DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, *48*(2), 147—160. https://doi.org/10.2307/2095101

Dommaraju, P., & Wong, S. (2021). The Concept of Productive Aging. In C. R. Martin, V. R. Preedy, & R. Rajendram (Eds.), *Assessments, Treatments and Modeling in Aging and Neurological Disease* (p. 3—11). Academic Press. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818000-6.00001-9

Era, S., Katsui, H., & Kröger, T. (2026). From Conceptual Gaps to Policy Dialogue: Conceptual Approaches to Disability and Old Age in Ageing Research and Disability Studies. *Social Policy and Society*, *25*(1), 174—190. https://doi.org/10.1017/S1474746424000058

Estes, C. L., Biggs, S., & Phillipson, C. (2003). *Social Theory, Social Policy and Ageing: A Critical Introduction*. Open University Press.

Foster, L., & Boxall, K. (2015). People with Learning Disabilities and "Active Ageing". *British Journal of Learning Disabilities*, (43), 270—276. https://doi.org/10.1111/bld.12144

Karkach, A., Kravchenko, O., & Semyhina, T. (2022). Suchasni pidkhody do rozuminnia litnikh liudei yak osoblyvoi sotsialnoi hrupy [Modern Approaches to Understanding Older People as a Peculiar Social Group]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*, *2*(9), 77—89. https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(9).2022.267086

Katz, S. (2019). Critical Gerontology for a New Era. *The Gerontologist*, *59*(2), 396—397. https://doi.org/10.1093/geront/gnz008

Kimhi, S., Eshel, Y., Marciano, H., & Adini, B. (2023). Impact of the War in Ukraine on Resilience, Protective, and Vulnerability Factors. *Frontiers in Public Health*, (11), 1053940. https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940

Kohatko, Yu. L., & Poliakova, S. V. (2023). Sotsialne vidtorhnennia pensioneriv: dovoiennyi stan ta zminy vnaslidok viiny [Social Exclusion of Pensioners: Pre-War Situation and Changes as a Resalt of the War]. *Ekonomichnyi visnyk NTTU "Kyivskyi politekhnichnyi instytut"*, (25), 7—14. https://doi.org/10.20535/2307-5651.25.2023.278407

Kurylo, I. (2023). Elderly in Ukraine During the War: Situation, Needs, Examples of Resilience. *Ukrainian Sotsium*, *4*(87), 9—20. https://doi.org/10.15407/socium2023.04.009

Marzo, R. R., Khanal, P., Shrestha, S., Mohan, D., Myint, P. K., & Su, T. T. (2023). Determinants of Active Aging and Quality of Life Among Older Adults: Systematic Review. *Frontiers in Public Health*, *11*, 1193789. https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1193789

Moulaert, T., & Biggs, S. (2013). International and European Policy on Work and Retirement: Reinventing Critical Perspectives on Active Ageing and Mature subjectivity. *Human Relations*, *66*(1), 23—43. https://doi.org/10.1177/0018726711435180

Natsionalna sotsialna servisna sluzhba Ukrainy. (2026). Zakhody dlia pidtrymky zdorovia ta aktyvnoho dovholittia, podolannia nehatyvnykh naslidkiv starinnia [Measures to Maintain Health and Active Longevity, Overcoming the Negative Effects of Aging]. https://nssu.gov.ua/zakhody-dlia-pidtrymky-zdorovia-ta-aktyvnoho-dovholittia-podolannia-nehatyvnykh-naslidkiv-starinnia

Natsionalnyi bank Ukrainy. (2026, 5 liutoho). Infliatsiia bude pomirnoiu u 2026—2028 rokakh, a ekonomika postupovo zrostatyme — Infliatsiinyi zvit [Inflation to Be Moderate in 2026—2028, and Economy to Grow Gradually — Inflation Report]. https://bank.gov.ua/ua/news/

all/inflyatsiya-bude-pomirnoyu-u-20262028-rokah-a-ekonomika-postupovo-zrostatime-inflyatsiyniy-zvit

Ofitsiinyi portal Kyieva. (2025, 12 lystopada). Kyiv posyliuie pidtrymku vnutrishno peremishchenykh osib: ponad 433 tysiachi ukraintsiv znaishly prykhystok u stolytsi [Kyiv Increases Support for Internally Displaced Persons: Over 433 Thousand Ukrainians Have Found Shelter in the Cap ital]. https://kyivcity.gov.ua/news/kiv_posilyuye_pidtrimku_vnutrishno_peremischenikh_osib_ponad_433_tisyachi_ukrantsiv_znayshli_prikhistok_u_stolitsi/

Opendabot. (2025, 30 sichnia). 26 % ukrainskykh pensioneriv otrymuiut pensiiu menshe 3000 hrn [26 % of Ukrainian Pensioners Receive a Pension of Less than UAH 3,000]. https://opendatabot.ua/en/analytics/pensions-2024-12

Pensiinyi fond Ukrainy. (2025). Dani pro serednii rozmir pensiinoi vyplaty [Data on the Average Pension Benefit]. https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/

Rowlings, C. (2024). *Social Work with Elderly People*. Routledge.

Rozporiadzhennia KMU "Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi polityky z pytan zdorovoho ta aktyvnoho dovholittia naselennia na period do 2022 roku" № 10-r [Resolution of the CMU "On the Approval of the State Policy Strategy on Healthy and Active Longevity of the Population for the Period through 2022"] № 10-r. (2018). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80

Semigina, T. & Karkach, A. (2022). Elderly Care in Greying Ukraine: Challenges and Prospective. In R. Baikady, S. Sajid, J. Przeperski, J. Nadesan, M. R. Islam, & J. Gao (Eds.), *The Palgrave Handbook of Global Social Problems*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68127-2_297-1

Sheppard, P. (2024). *The Experiences of Older Persons with Disabilities in Humanitarian Crises in Eastern Ukraine and Western Tanzania* [DrPH thesis]. London School of Hygiene & Tropical Medicine. https://doi.org/10.17037/PUBS.04672616

Tesliuk, R., & Bidak, V. (2023). Starinnia naselennia Ukrainy ta sotsialna vrazlyvist liudei pokhyloho viku [Population Aging in Ukraine and Social Vulnerability of Older Adults]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (56). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-14

UNECE, & European Commission. (2015). Active Ageing Index 2014: Analytical Report. https://statswiki.unece.org/download/attachments/76287849/AAI%20Report%20LOW%20RES.PDF

United Nations in Ukraine. (2023). Briefing Paper: The Human Rights Situation of Older Persons in Ukraine in the Context of the Armed Attack by the Russian Federation. https://ukraine.un.org/en/232945-briefing-paper-human-rights-situation-older-persons-ukraine-context-armed-attack-russian

Villar, F. (2024). Active aging, Social Policy, and Generativity. In F. Villar, H. L. Lawford, & M. W. Pratt (Eds.), *The Development of Generativity Across Adulthood* (p. 458—474). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/9780191966309.003.0028

Walker, A. (2002). A Strategy for Active Ageing. *International Social Security Review*, *55*(1), 121—139. https://doi.org/10.1111/1468-246X.00118

Walker, A. (2006). Active Ageing in Employment: Its Meaning and Potential. *Asia-Pacific Review*, *13*(1), 78—93. https://doi.org/10.1080/13439000600697621

Warner, M. E., Zhang, X., & Guillemot, J. (2025). Demographic Ageing: An Opportunity to Rethink Economy, Society and Regions. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, *18*(1), 79—92. https://doi.org/10.1093/cjres/rsae031

WHO. (2002). Active Ageing: A Policy Framework. https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/0418705f-1c82-4fe2-82d6-d4faee89dfa0/content

WHO. (2015). World Report on Ageing and Health. https://www.who.int/publications/i/item/9789241565042

Надійшла: 22.05.2026
Прорецензовано: 02.06.2026
Прийнято до друку: 10.06.2026
Оприлюднено: 30.09.2026

Tetyana Semigina,
Doctor of Political Science,
Professor, Expert,
League of Social Workers of Ukraine

ACTIVE AGEING AS POLICY: BETWEEN AUTONOMY AND COERCION IN CONDITIONS OF STRUCTURAL VULNERABILITY

The article offers a critical analysis of the concept of active ageing proposed by the World Health Organization (WHO) and its subsequent interpretations in European and national ageing policies. It demonstrates that the originally multidimensional framework of active ageing, encompassing health, participation, and security, has gradually been reduced in contemporary social policy practices to dimensions of economic productivity and employment. Within critical gerontology, this transformation is interpreted as part of a broader process of responsibilisation, i.e. a shift from structural explanations of social vulnerability to behavioural ones.

Based on an analysis of WHO policy documents, European Union indicative instruments (in particular the Active Ageing Index), and national strategic documents of Ukraine, the article shows that active ageing policies function as a mechanism of normative activation of population, in which social participation is increasingly equated with continued labour market involvement. The diffusion of such approaches across national contexts is interpreted through the lens of institutional isomorphism, whereby international policy frameworks are adopted not necessarily due to their adequacy to local conditions, but under the impact of coercive and mimetic mechanisms, including European integration pressures and the desire to align with international standards.

The article proposes an analytical distinction between activity as autonomous social participation and activity as structurally induced compulsion. To describe the latter, the concept of 'survival pseudo-activity' is introduced, capturing situations in which formally active behaviour among older people is in fact a forced adaptation to insufficient social protection. It is argued that, without accounting for structural conditions of choice, indicators of active ageing may obscure social vulnerability and reproduce inequalities, calling for a critical reconsideration of related policy frameworks.

Keywords: social policy, active ageing, older adults, social vulnerability, responsibilisation, institutional isomorphism.

https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-4
УДК 355.48(477-651.2:470.651.1)“2022”:32

Юрій Шаповал,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу теорії та історії політичної науки,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
ORCID: 0000-0002-2883-6403
shapoblu@gmail.com

Російсько-українська війна і переосмислення радянського минулого

Здійснено комплексний науковий аналіз феномену інструменталізації радянського минулого та перетворення історичної пам’яті на агресивну «зброю пам’яті» в контексті сучасної російсько-української війни. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. показало, що сучасне протистояння точиться не лише за території, суверенітет і фізичне виживання держави, а й у глибинній площині значень, смислів, ментальних орієнтирів та історичної пам’яті. Дослідження показує, як тоталітарні та імперські міфи, що десятиліттями насаджувалися на пострадянському просторі, були цілеспрямовано використані Кремлем як засіб дезінформаційного ураження й інструмент легітимації збройної агресії.

На основі теоретико-методологічних праць провідних західних і вітчизняних дослідників у статті розкрито внутрішні механізми функціонування «маніпулятивної пам’яті» та конструювання штучних традицій авторитарними й тоталітарними режимами. Здійснено критичний дискурсивний аналіз поглядів сучасних російських провладних авторів, ідеологів і практичної діяльності провладних інституцій, зокрема «Російського військово-історичного товариства». Детально проаналізовано, як неорадянські міфологеми про «світле минуле», «спільну колиску», «повернення втрачених територій» і викривлена інтерпретація «боротьби з нацизмом» використовуються російсько-путінським режимом для дегуманізації українського народу, виправдання воєнних злочинів та деструкції української державності.

Окрему увагу в публікації приділено аналізуванню системних інституційних механізмів російської державної пропаганди, серед яких — тотальна уніфікація шкільної освіти, зміна навчальних програм і монополізація архівної справи. У контексті викликів війни обґрунто-

Цитування: Шаповал Ю. Російсько-українська війна і переосмислення радянського минулого. *Політичні дослідження*. № 3 (13). 2026. С. 55—72. https://https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-4

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en)

вано практичні методи остаточного подолання радянсько-імперської спадщини в Україні. Обґрунтовано необхідність посилення процесів деколонізації, дерадянізації, декомунізації та системного формування власної суверенної історичної суб'єктності як ключової передумови національної безпеки й превентивного заходу проти відродження тоталітарних систем.

Ключові слова: політика пам'яті, зброя пам'яті, маніпулятивна пам'ять, винайдення традиції, деколонізація, дерадянізація, російсько-українська війна, пропаганда.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. остаточно підкреслило: війна точиться не лише за території і державний суверенітет, а й у площині значень, смислів та історичної пам'яті. Російська агресія виразно продемонструвала, як імперські та радянські міфи, що десятиліттями насаджувалися на пострадянському просторі, Кремль перетворив на зброю масового дезінформаційного ураження та на засіб легітимації війни. Попри понад три десятиліття незалежності України та законодавчі кроки у напрямі декомунізації (зокрема закони 2015 та 2023 рр.), радянське минуле все ще залишає тривалі «інерційні сліди» в суспільно-політичному та культурному житті країни. У цьому зв'язку Лариса Якубова слушно зауважила: «Тоталітарні зерна, на жаль, є всередині всіх вихідців із СРСР. Це, так би мовити, ті шари несвідомого, посилені травмами модерного часу рудименти світобачення первісної людини, що перебувають в основі періодичних "загострень" варварства як форми соціального життя в середовищі перехідних суспільств. Усвідомлення того, що ці зерна повсякчас може покликати до росту відродження тоталітарної системи, має стати основою превентивних заходів…» (Якубова, 2023, с. 279).

Проблема полягає в тому, що радянська спадщина є не просто пасивним історичним пластом, а активним інструментом гібридної війни, якщо вона залишається непрофільтрованою, непроаналізованою чи нерефлексованою.

Мета дослідження: проаналізувати механізми інструменталізації радянського минулого та перетворення історії на «зброю пам'яті» в контексті сучасної російсько-української війни, обґрунтувати шляхи подолання радянсько-імперської спадщини в Україні через деколонізацію, дерадянізацію та формування власної історичної суб'єктності. Ключові завдання для досягнення мети дослідження: розкрити теоретичні засади функціонування «маніпулятивної пам'яті» та конструювання штучних традицій тоталітарними й авторитарними режимами; дослідити типові практики Кремля щодо використання неорадянських міфів для легітимації збройної агресії проти України, дегуманізації українського народу та деструкції української державності; проаналізувати інституційні механізми пропаганди (уніфікація шкільної освіти, монополізація архівної справи тощо); запропонувати методологію подолання радянсько-імперської спадщини через процеси деколонізації, дерадянізації, відкриття архівів й утвердження історичної суб'єктності України.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить комплекс загальнонаукових, спеціально-історичних та междисциплінарних прин-

ципів і методів. Насамперед це принцип історизму, який вимагає розгляду всіх історичних явищ, міфів та ідеологем в їхньому динамічному розвитку, взаємозв'язку та конкретно-історичних умовах виникнення (наприклад, як радянський міф 1930—1940-х років був трансформований у кремлівську доктрину 2010—2020-х років). Принцип контент-аналізу, що передбачає безсторонній аналіз джерел, відмову від догматичного сприйняття заангажованих тверджень та обов'язкову перевірку фактів. Принцип системності, що розглядає історичну пам'ять не як набір випадкових уявлень, а як складну структурну систему, що охоплює державні інститути, освітні програми, масову культуру та суспільну психологію.

Аналіз досліджень і публікацій. Напевно, не треба докладно пояснювати, чому історія у XXI ст. остаточно перетворилась на зброю. Історія є зброєю пам'яті, яка у руках тоталітарних й авторитарних режимів здатна дестабілізувати міжнародний правопорядок та виправдовувати загарбницькі війни. Європейські історики (як-от швейцарець Якоб Таннер чи німецькі дослідники Алейда та Ян Ассман) наголошують, що інструменталізація історії (перетворення її на зброю) — це улюблений метод авторитарних режимів. Культурна та комунікативна пам'ять, за теорією Ассманів, зазвичай слугує орієнтиром для ідентифікації спільноти, але за умов жорсткого державного контролю вона піддається радикальній художньо-ідеологічній викривленості, стає монолітним і нетерпимим до альтернатив міфом (Assmann A., 2006; Assmann J., 1992).

Британський історик марксистського спрямування Ерік Гобсбаум разом із Теренсом Рейнджером сприяли описанню механізму створення такої зброї. У збірнику статей «Винайдення традиції» (за їхньою редакцією) показано, що більшість речей, які ми вважаємо «давньою пам'яттю нації», насправді є міфами XIX—XX ст., штучно створеними з метою консолідації влади чи виправдання державних інтересів (Hobsbawm & Ranger, 1983). Коли держава відчуває брак легітимності в теперішньому часі, вона звертається до минулого, створюючи ілюзію безперервності прадавніх «традицій», які насправді слугують потребам сьогодення.

Дослідники вказували на те, що держави використовують історію як інструмент маніпуляції, щоб змусити громадян підкорятися владі та відчувати штучну єдність перед вигаданою загрозою. Французький філософ та історик ідей Поль Рікер у книзі «Пам'ять, історія, забуття» досліджував, як саме пам'ять перетворюється на зброю в руках політиків. Він увів поняття «маніпулятивної пам'яті» і пояснював, що влада часто використовує ідеологію, аби відібрати з минулого лише ті події, які виправдовують її теперішні дії. Наприклад, загарбницькі війни, анексії чи внутрішні репресії (Ricœur, 2000). У такій системі «пам'ять» стає зброєю для формування образу ворога, створення у такий спосіб відчуття «обложеної фортеці» та мобілізації суспільства задля реалізації агресивних геополітичних цілей.

Тема дерадянізації, політики пам'яті й подолання радянсько-імперської спадщини в контексті російсько-української війни є однією з найгостріших у

сучасних історіографії та політології. Увагу цій проблематиці приділяв Сергій Плохій, котрий розглядає повномасштабну російську агресію як завершальний етап довгого процесу розпаду Радянської імперії. Він переконливо довів, що переосмислення радянського минулого є передумовою остаточного демонтажу імперських зазіхань Росії (Plokhy, 2023). Оксана Шевель досліджувала, як інституційне і ментальне розходження України та Росії після 1991 року (включно з політикою дерадянізації та декомунізації) сформувало основу українського спротиву (Shevel, 2024). Ярослав Грицак аналізував поняття «колії залежності» та вказував на те, як радянські соціальні та культурні залишкові структури гальмують модернізацію України. Аналізуючи радянський період, він переконливо довів, що «приклад України показує, що навіть при частково упривілейованому статусі периферії негативи від перебування в імперії переважають над позитивами» (Грицак, 2021, с. 395). Анна Вилеґала та Малгожата Ґловацька-Ґрайпер (вони працюють в Інституті філософії та соціології ПАН та Варшавському університеті) розглядають колективну пам'ять про радянський період в Україні через призму соціології, аналізуючи, як суспільство долає «тягар минулого» (Wylegała & Głowacka-Grajper, 2020).

Виклад основного матеріалу. Досвід показує, що авторитарна держава штучно перериває природне згасання комунікативної пам'яті. Вона «консервує» певні травми чи перемоги минулого, муміфікує їх у вигляді жорстких культурних ритуалів та забороняє альтернативні трактування. Так пам'ять позбавляється живого людського виміру і стає статичною ідеологічною догмою. Держава бере реальний або вигаданий фрагмент минулого (як, наприклад, путінська Росія взяла радянські міфи про «єдиний радянський народ» чи «Велику Перемогу») і піддає його повторюваній символічній формалізації. Створюється ілюзія, що сучасні політичні кроки влади (наприклад, загарбницька війна чи придушення свобод у власній країні) є прямим продовженням «великих традицій предків».

Як зазначав вже згаданий Поль Рікер у розділі про маніпульовану пам'ять, ідеологія викривляє колективне пам'ятання, робить з нього інструмент легітимації влади через вибіркове мовчання або нав'язування потрібного наративу (Ricœur, 2000, p. 97—108). Наочним підтвердженням обґрунтованості таких висновків є сучасна Росія. Вона активно використовує радянський наратив як доказ «світлого минулого». Тут ми бачимо систематичне викреслення з національної пам'яті ганебних або злочинних сторінок (масові репресії, пакт Молотова — Ріббентропа, Голодомор). Тут присутнє постійне, нав'язливе нагадування суспільству про певні події (наприклад, культ «Великої Вітчизняної війни»), аби тримати його в стані безперервної психологічної мобілізації та агресивного захисту.

Приклад риторики Євгена Спіцина, російського історика, педагога та автора підручників з історії (близького до провладних кіл), демонструє класичну методику радянської апологетіки. Він активно виступає на пропагандистських телеканалах, підносячи радянські цінності та виправдовуючи

жорсткі методи радянської влади. Ось що він, зокрема, писав: «Радянська освіта і наука були найкращими у світі, вони створювали людину-творця, а не людину-споживача, як зараз. Радянська держава дбала про кожну дитину, про кожного робітника. Весь бруд, який зараз виливають на радянську епоху та її лідерів, — це замовлення тих, хто розікрав спадщину цієї великої супердержави» (Спицын, 2015).

У працях Є. Спіцина (зокрема у його багатотомній «Повній історії СРСР») повністю ігноруються або виправдовуються сталінські репресії, Голодомор, примусові депортації народів і системне придушення інакодумства, а тоталітарна модель репрезентується як єдино прийнятна форма збереження цивілізації.

Російський історик спецслужб, видавець і публіцист Олександр Колпакіді є одним із найрадикальніших захисників радянської системи та сталінізму. Його виступи цілеспрямовано тиражують. Він розглядає радянський період як вершину розвитку російської цивілізації. У своїх численних публікаціях і виступах О. Колпакіді стверджує, що Радянський Союз був вершиною російської історії, золотим віком російського та інших народів, які населяли цю країну. На його думку, ніколи — ні до, ні після — не було досягнуто таких висот у науці, культурі, освіті та соціальній сфері. За твердженням О. Колпакіді, головне, що дав СРСР, — це відчуття справедливості і впевненості в завтрашньому дні, чого зараз люди повністю позбавлені (Книжный день Центр × Delib & Колпакиди, 2025). Подібна риторика слугує виправданням ностальгії за «твердою рукою» та готує суспільну свідомість до сприйняття авторитарного контролю, як внутрішнього, так і зовнішнього.

Проте в Росії спостерігаємо не просто глорифікацію радянщини. Компліментарне ставлення до радянського минулого слугує ідеологічним обґрунтуванням російської агресії проти України та спроб ліквідувати українську державність. Цим займаються не просто кабінетні історики, а ключові ідеологи кремлівського режиму, політики та пропагандисти. Вони використовують кілька основних радянських міфів: «боротьбу з нацизмом» (де під нацистами розуміють будь-кого, хто захищає українську ідентичність), «повернення радянських територій» і протистояння із Заходом (аналог «холодної війни»).

Головним «архітектором» історичних міфів, що Кремль використовує як привід для війни, є Володимир Мединський, помічник президента Росії, колишній міністр культури, голова Російського військово-історичного товариства (РВИО). 2015 року В. Мединський назвав В. Путіна «абсолютним генієм сучасної реальної політики» (РБК, 2015). Якщо Є. Спіцин та О. Колпакіді формують маргінально-публічний дискурс, то Володимир Мединський трансформує ці ідеї в обов'язкову державну доктрину. Це яскраво демонструють видані 2023 року російські підручники з історії Росії і всесвітньої історії 1914—1945 рр. і 1945-го й до початку XXI ст. Володимир Мединський відверто заявив, що йдеться про єдиний державний підручник з історії: «За великим рахунком, це перший подібний підручник після розпаду СРСР»

(BBC NEWS Україна, 2023). Він також повідомив про підготовку «єдиного підручника» не лише для старших класів (Мединский & Толкунов, 2023). До 1 вересня 2024 р. такі підручники були підготовлені і для учнів 5—9 класів.

В. Мединський був одним з ключових рушіїв цього проєкту й серед авторів текстів. Його співавторами є науковий керівник Інституту загальної історії Російської академії наук (РАН) академік Олександр Чубар'ян [1] та російський дипломат, ректор Московського державного інституту міжнародних відносин академік РАН Анатолій Торкунов.

Володимир Мединський безпосередньо копіює радянську пропагандистську риторику 1930—1940-х років. Підручники будуються за принципом єдиного, недемократичного наративу, де держава завжди права, а будь-які протести чи прагнення до свободи зображуються як діяльність «іноземних агентів» або «зрадників». Свавільні інтерпретації радянського минулого використовують для виховання школярів у Росії. Закономірно, що (за словами авторів) у цих підручниках повністю переписані розділи, присвячені 1970-м, 1980-м, 1990-м рокам (Новоселова, 2023).

Російська держава в особі функціонерів, як-от В. Мединський, свідомо викреслила з історії злочини радянського режиму, залишивши лише гіпертрофований культ «перемоги» та «величі». Це перетворило радянське минуле з об'єкта наукового дослідження на пряму ідеологічну зброю, що використовується для дегуманізації українського народу й обґрунтування загарбницької війни у XXI ст. «Російське військово-історичне товариство» під керівництвом В. Мединського стало головним інструментом мілітаризації гуманітарної освіти в Росії.

Підручники вирізняються доволі частими посиланнями на публікації і виступи В. Путіна. Зокрема, на його слова про розпад СРСР: «Насамперед слід визнати, що розпад Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою століття. Для російського народу воно стало справжньою драмою. Десятки мільйонів наших співгромадян та співвітчизників опинились за межами російської території. Епідемія розпаду ще й перекинулась на саму Росію» (Путин, 2005). Підручники несуть на собі печатку путінської ностальгії за втраченим комуно-російським часом. Словосполучення про «найбільшу геополітичну катастрофу століття» виділено жирним шрифтом і у підручниках повторено ще кілька разів. Саме це рясне цитування путінських публікацій нагадує часи Й. Сталіна, М. Хрущова і Л. Брежнєва, коли радянські суспільствознавці були зобов'язані оздоблювати свої статті і книги посиланнями на висловлювання вождів.

Водночас не варто забувати, що 17 березня 2023 р. Міжнародний кримінальний суд (МКС) видав офіційний ордер на арешт В. Путіна (Європейська

[1] Журналіст, блогер, політичний експерт Олександр Нєвзоров так характеризував О. Чубар'яна: «Співавтор того шкільного підручника історії, де "Україна напала на Росію", де зеки — герої, а західна цивілізація — ворог... Алєксандр Чубар'ян був бездоганною людиною, яка багато розуміла і була розумна. А нині навіщось став символом найпідлішої та безпросвітної брехні. Ще однією ганьбою Росії» (Невзоров, 2023).

правда, 2023). Його підозрюють у воєнних злочинах — незаконній депортації та переміщенні українських дітей. Звісно, до всього слід додати решту його злочинів як військового злочинця. Тим не менш висловлювання В. Путіна стали для В. Мединського та його співавторів принциповими методологічними орієнтирами під час створення підручників з історії.

У своїх виступах і нових підручниках В. Мединський трактує сучасну Україну як «штучне утворення», сформоване більшовицькою владою (зокрема В. Леніним) на «споконвічно російських» землях, а теперішню агресію виправдовує виправленням «історичних помилок». Російська влада надає великого значення поширенню підручників з історії у навчальних закладах на тимчасово окупованих територіях України. Як відомо, російські військові на цих територіях вилучають підручники і різножанрові українські книги, а потім спалюють їх. Це один із засобів нищення української ідентичності, і це почалося ще 2014 року з окупації Криму та частини Луганської і Донецької областей. Так, у січні 2014 р. в Криму «представники російських общин» провели антиукраїнську факельну ходу, під час якої «спалювали предмети української історії та культури, в тому числі книжки» (Преступности.НЕТ, 2014).

Ультраправий російський філософ та ідеолог «рашизму» Олександр Дугін починав як антикомуніст. Проте у своїх сучасних працях він створив синтез імперської та радянської ідеологій. О. Дугін розглядає СРСР не через комуністичну ідеологію, а як форму існування «Великої Росії» (Євразійської імперії). Для нього радянський період — це зразок максимального геополітичного розширення, а війна проти України — це священна місія з відновлення кордонів СРСР / Імперії та знищення західного впливу. На думку О. Дугіна, «без України Росія не може бути Імперією, не може бути повноцінним полюсом багатополярного світу, яким був СРСР. Спеціальна військова операція — це повернення геополітичного простору, який належав нам за правом сили та історії. Ми повертаємо те, що радянський народ захистив мільйонами життів» (Дугин, 1997)[2].

Цілком очевидно, що радикальне та глибоке переосмислення радянського періоду є питанням національної безпеки та виживання України, оскільки радянське минуле Росія перетворила на інструмент гібридної агресії. Так можна вважати, оскільки неподолана радянщина є ментальною окупацією. Радянська ностальгія та невикорінені радянські наративи в голо-

[2] Тут слід зауважити, що О. Дугін фактично повторює тезу одного з найвпливовіших американських геостратегів Збіґнєва Бжезинського з його книги «Велика шахівниця»: «Росія без України все ще могла б претендувати на імперський статус, але тоді б вона стала переважно азіатською імперською державою… Проте якщо Москва здобуде контроль над Україною з її 52-мільйонним населенням і величезними ресурсами, а також із виходом до Чорного моря, Росія автоматично знову здобуде необхідні засоби для того, щоб стати могутньою імперською державою, що охоплюватиме Європу і Азію. Втрата Україною незалежності матиме негайні наслідки для Середньої Європи, перетворюючи Польщу в геополітичну вісь на східному кордоні об'єднаної Європи» (Бжезінський, 2000, с. 46).

вах частини населення тривалий час служили підґрунтям для роботи російської пропаганди і створення «п'ятої колони». Радянський міф про «єдиний народ» та «спільну колиску трьох братніх народів» використано як аргумент для анексії українських земель і знищення української державності.

Розглянемо механізми використання радянського минулого в гібридній війні. Росія не просто воює у теперішньому часі — вона воює минулим. Кремль вибудував цілу ідеологію, яка спирається на радянську версію Другої світової: героїзовану, очищену від трагедій, зручну для виправдання нових вторгнень. Ці міфи пережили десятиліття й повернулися в оновленому вигляді 2014 року, а з початком повномасштабної війни стали для путінської Росії одним із ключових політичних інструментів у її боротьбі з Україною.

Варто наголосити на конкретному маркері цієї гібридної агресії, який спостерігається сьогодні. Коли російські війська заходять у тимчасово окуповані українські міста (як це було, наприклад, в Геніческу, Мелітополі чи Маріуполі), ось що вони роблять після вивішування триколора: повертають пам'ятники Леніну, відновлюють радянські назви вулиць (повертають імена В. Леніна, К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Фрунзе, Ф. Дзержинського, В. Чапаєва) та піднімають червоний прапор. Зафіксовані навіть випадки встановлення погрудь радянському диктатору Й. Сталіну (зокрема у Мелітополі)[3]. У школах, адміністративних будівлях та на будинках відновлюють радянські герби, червоні прапори, меморіальні дошки на честь радянських героїв чи подій Другої світової війни в ідеологічній інтерпретації Росії. Ці дії супроводжують дзеркальним процесом — знищенням або пошкодженням українських пам'ятників, меморіалів жертвам Голодомору, пам'ятних знаків учасникам антитерористичної операції (АТО) та захисникам України.

На окупованих територіях російські агресори знов використовують радянські методи через освіту, школу, через обмеження культурного продукту. Прорадянські наративи присутні буквально всюди. Особливо це стосується, звісно, дітей, підлітків, які будуть у цьому інформаційному полі зростати й ще не навчилися «відділяти зерна від полови», аналізувати інформацію. І чим довше вплив, тим довше загроза, що дійсно цю модель сприймуть місцеві жителі. Отже, російська гібридна війна — це війна за право визначати реальність. Коли Кремль використовує радянські символи на окупованих територіях, він не просто ностальгує, він мітить територію, показуючи, що тут правлять закони тоталітарного минулого, де людське життя нічого не варте.

На це працює кілька ключових технологій.

Монополізація перемоги у Другій світовій війні і неправда про війну. Кремль штучно створив релігійно-політичний культ довкола 9 травня 1945 р. Будь-які спроби України говорити про реальні трагедії війни, прорахунки більшовицького керівництва чи внесок інших народів у перемогу над нациз-

[3] Ініціаторами встановлення виступили представники окупаційного осередку КПРФ (Комуністичної партії РФ). У травні 2025 р. монумент розмістили на так званій Алеї Слави (неподалік від ротонди та площі Перемоги) (Zadorozhnyy, 2025).

мом таврували як «фашизм» і «неонацизм». Це створило в головах росіян ілюзорне моральне право «денацифікувати» будь-кого.

Культ Перемоги є ключовим в ідеологічному забезпеченні виправдання так званої спеціальної військової операції. Вторгнення Росії пояснюється винятково в термінології Великої Вітчизняної війни, точніше, у термінології міфів про цю війну. Для російського народу пропагандисти створили нову віртуальну реальність, де росіяни знову рятують світ від коричневої чуми. Усі події висвітлено саме в дусі нової Великої Вітчизняної війни. Фактично, ми бачимо, як російська пропаганда нещадно експлуатує створені за часів радянщини міфи про Другу світову війну. Ми бачимо, що тотальна пропаганда може зробити з людьми. В Росії знову Велика Вітчизняна війна. Вони «знову» рятують світ, як у тих казках, які їм розповідають тамтешні пропагандисти.

Неправда про те, що в СРСР називали «Великою Вітчизняною війною», **перетворилась у путінській Росії на свого роду «священну корову»**. У цьому зв'язку виразним є приклад з уже згаданим В. Мединським. Коли розсекречені архіви підтвердили, що історія про «28 панфіловців» була вигадкою радянських військових журналістів, В. Мединський (тоді міністр культури) висловився вкрай різко: «Навіть якщо ця історія була вигадана від початку і до кінця... це свята легенда, до якої взагалі не можна торкатися. А ті, хто намагається це робити, — мерзотники кінчені» (Викиновости, 2016).

Пастка «спільної колиски». Міф про «спільну колиску трьох братніх народів» (українців, білорусів і росіян) може видатись невинною поетичною метафорою, але насправді це фундаментальна ідеологічна конструкція російського імперіалізму. Сформований у XIX ст. як концепція «триединого русского народа» та переосмислений у радянський час, цей міф нині є прямим виправданням війни, анексії та знищення української державності. Цей міф розмиває межу між «своїм» та «чужим», що є критично небезпечним під час війни. Концепція «спільної колиски» привласнює спадщину Київської Русі винятково на користь Москви. Вона вибудовує лінійний штучний наратив: Русь — Московське царство — Російська імперія — СРСР — Російська Федерація. Україна в цій схемі позбавлена власної давньої історії та змальована як «відгалуження», що виникло нібито випадково або через підступи зовнішніх ворогів (Польщі, Австро-Угорщини чи Заходу).

У радянській і російській ідеології «братство» ніколи не означало рівність. Росія завжди виступає в ролі «старшого брата» — центру, захисника, носія «справжньої» культури й державності. Україна та Білорусь позиціонуються як «молодші брати», чия роль — бути вдячними, підпорядкованими та слідувати за центром. Радянський період подавався як вершина цього «братерства». Клеймо «молодшого брата» автоматично позбавляє країну права на рівний діалог: якщо ти «молодший», ти не маєш права на власний геополітичний чи цивілізаційний вибір.

У такий спосіб відбувається табуїзація та криміналізація прагнення до незалежності. Кремль роками послідовно насаджував думку, що Україна та

Росія мають нерозривне радянське минуле, а отже, незалежність України — це історична помилка. Спроба України жити окремо від Росії трактується не як природне прагнення суверенної нації, а як зрада, розкол або штучне відокремлення. Процеси євроінтеграції чи вступу до НАТО оголошуються зонуванням ворожими силами, бо, за логікою Кремля, «братні народи» не можуть добровільно хотіти жити окремо. Міф про «спільну колиску» — це інструмент позбавлення права на існування. Він підміняє міжнародне право та суверенітет патріархальними імперськими концептами, де Росія залишає за собою право визначати долю сусідніх народів.

Конструювання ностальгії за СРСР. Роками через медіа, серіали, радянську естраду та кіно формувався образ СРСР як «втраченого раю» — епохи стабільності, справедливості, дешевого морозива та величі, яку «ми втратили». Це було спрямовано насамперед на старше покоління українців, щоб послабити їхній зв'язок із незалежною Україною. Конструювання та плекання ностальгії за СРСР під час повномасштабної війни з Росією — це не просто сумування за молодістю чи «смачним морозивом». Це інструмент м'якої сили ворога, який підриває суверенітет, національну безпеку та ментальний опір суспільства.

Коли поширюється міф про «спільне щасливе радянське минуле», це автоматично ставить під сумнів доцільність існування незалежної України. Кремль використовує радянську символіку (червоні прапори, відновлення радянських символів і пам'ятників на тимчасово окупованих територіях) як доказ «повернення додому». Ностальгія за СРСР створює ілюзію спільного культурного, мовного та ментального простору. Романтизація радянського побуту чи досягнень витісняє пам'ять про катастрофи та репресії. Ностальгія виховує звичку до цензури, відсутності свободи слова та підкорення державі, що суперечить демократичному вибору України. Це створює ціннісний розкол усередині країни — між тими, хто виборює європейське майбутнє, і тими, хто сумує за тоталітарним минулим. Якщо підсвідомо вірити, що «при СРСР було краще», виникає логічне питання: «Навіщо воювати проти тих, хто хоче це повернення підтримувати?».

Це все є прямим, незаперечним доказом того, що радянське минуле для Росії — це не просто сторінка в підручнику, а геополітична зброя та інструмент колонізації. Для Росії історія — це не наука, це простір для полювання на душі. Радянський міф — це остання лінія оборони російської імперії. Росія воює не за майбутнє, а за те, щоб повернути нас у своє викривлене минуле.

Тотальна дезінформація та цензура. Ідеться про закриття архівів у Росії, криміналізацію «очорнення радянської історії» та ліквідацію правозахисних організацій. Першою жертвою стало Товариство «Меморіал», що збирало бази даних репресованих, розслідувало злочини НКВД / КГБ і захищало права сучасних політв'язнів[4]. 2014 року «Меморіал» отримав статус «іно-

[4] Товариство «Меморіал» було створено 1987 року. Першим головою Меморіалу був академік Андрій Сахаров.

земного агента», а 2016-го — «Міжнародний Меморіал»[5]. Це заблокувало нормальну роботу організації, обклало її величезними штрафами й створило токсичну атмосферу навколо її діяльності. Напередодні повномасштабного вторгнення в Україну Генпрокуратура РФ подала позов про закриття організації. Формальним приводом стала «відсутність маркування іноагента» на деяких матеріалах. Представник генпрокуратури заявив, що міжнародний «Меморіал» спотворює пам'ять про «Велику Вітчизняну війну» та «створює брехливий образ СРСР як терористичної держави» (Історична правда, 2021). Усе це було частиною підготовки інформаційного поля до війни.

28 грудня 2021 Верховний суд Росії ухвалив рішення про ліквідацію «Міжнародного Меморіалу» (Історична правда, 2021). У лютому 2022-го рішення остаточно набуло чинності. Восени 2022 року (у день, коли «Меморіал» отримав Нобелівську премію миру) влада РФ відібрала у них московський офіс. Згодом проти лідерів організації (наприклад, Олега Орлова) було порушено кримінальні справи за статтею про «дискредитацію армії РФ».

Після заборони «Меморіалу» Кремль перейшов до повзучої «зачистки» будь-яких матеріальних і культурних згадок про злочини радянського режиму. Цей процес набув катастрофічних масштабів і охоплює кілька напрямів. У листопаді 2024 р. в Москві «тимчасово» (а фактично безстроково) призупинив роботу головний державний Музей історії ГУЛАГу. Офіційною причиною назвали нібито «порушення пожежної безпеки».

По всій Росії фіксується масове зникнення або демонтаж меморіалів жертвам сталінізму, часто під приводом «реконструкції», «вандалізму невідомих» або через «відсутність дозволів». Проєкт «Остання адреса» (встановлення маленьких металевих табличок розміром із долоню на будинках, звідки людей забирали на розстріли) опинився під фактичною забороною. По всій Росії — в Москві, Петербурзі, Єкатеринбурзі — ці таблички масово здирають так звані «невідомі активісти» за мовчазної згоди поліції або місцева прокуратура прямо вимагає їх зняти, називаючи це «несанкціонованою рекламою» (Meduza, 2023). Нищення «Останньої адреси» стало частиною загальної державної політики РФ з реабілітації культу Й. Сталіна та замовчування злочинів тоталітаризму, аби підготувати суспільство до нових репресій і війни.

Доступ до архівів ФСБ повністю заблоковано. Дослідники більше не можуть отримати кримінальних справ катів і дізнатися імена виконавців розстрілів. З нових шкільних підручників історії тему масштабів репресій практично вилучено. Акцент зміщено на те, що жорсткі заходи Й. Сталіна були «виправдані» загрозою війни та необхідністю модернізації.

Головна мета цієї політики полягає в тому, щоб сформувати позитивний образ СРСР, уявлення про те, що держава завжди права, її дії не підлягають

[5] Міжнародне історико-просвітницьке, правозахисне та благодійне товариство «Меморіал» («Міжнародний Меморіал») — це неурядова міжнародна спільнота, створена 1992 року. Її головна мета — вивчення політичних репресій у СРСР, захист прав людини та збереження історичної пам'яті.

критиці, а будь-які людські жертви всередині країни є виправданими, якщо вони принесені заради величі імперії (під яким би прапором вона не була).

Очищення від тоталітарних маркерів, демонтаж пам'ятників і перейменування вулиць — це не просто зміна табличок, а маркування свого простору. Війна змусила багатьох усвідомити: не можна воювати з Росією на фронті й водночас триматися за її культурні та історичні маркери в тилу. Світ має бачити Україну як європейську державу, а не колишню радянську республіку, не «окраїну» радянської імперії.

Переосмислення радянського минулого грає велику роль у руйнуванні міфу про «визволителів». Те, що Росія робить в Україні зараз (депортація дітей, катування, знищення міст, намагання стерти українську культуру), — це не вигадка В. Путіна. Це буквальне повторення практик сталінізму 1930—1940-х років. Переосмислення радянського минулого допомагає суспільству побачити тяглість російського імперіалізму. Стає зрозуміло, що ворог не змінився, і компроміси з ним неможливі, бо його мета завжди була однаковою.

Коли не переосмислювати власну історію, можна залишитися вразливим до маніпуляцій ворога. Розуміння того, що СРСР був тоталітарною імперією, яка нищила українську ідентичність (через Голодомор, Великий терор, Розстріляне відродження, русифікацію), руйнує російський міф про «братські народи» та «золотий вік». Розуміння трагедій минулого дає відповідь на питання, чому не можна здаватися сьогодні — ціна поразки буде такою ж, як і сто років тому.

Які ключові аспекти переосмислення радянщини треба виокремити насамперед?

По-перше, необхідною є відмова від радянської матриці мислення. Перехід від патерналізму («держава мені винна») і правового нігілізму до громадянського суспільства, де панує цінність людського життя, свободи та закону.

Радянська влада десятиліттями виховувала «радянську людину» — безініціативну, залякану, відірвану від свого коріння. Сьогодні, коли українці демонструють світові дива самоорганізації, волонтерства та героїзму, відбувається розвиток горизонтальних зв'язків. Щоб цей фундамент був міцним, потрібно чітко знати своїх справжніх героїв, а не нав'язаних радянською пропагандою і цензурою.

По-друге, потрібен принципово новий погляд на Другу світову війну. Повний відхід від радянського культу «побєдобєсія» до європейської традиції пам'яті й примирення («Ніколи знову», а не «Можем повторить»). Україна — це суб'єкт, який зазнав колосальних втрат, а не просто додаток до Москви у цій війні. Тут потрібно акцентувати роль українців у різних арміях (союзні війська, Червона армія, УПА). Ось чому, зокрема, доцільно замінити назви вулиць, площ і парків, присвячених радянським військовим діячам чи «визволителям», прибрати радянську символіку, зірки та серпи з військових меморіалів, розкрити злочини як нацистського, так і радянського режимів на території України. Усунення радянських символів приби-

рає штучні тригери для внутрішніх конфліктів, які Росія роками роздмухувала через свою агентуру.

По-третє, слід рішучіше наголошувати на важливому історичному висновку. СРСР намагався переконати українців, що вони не здатні на власну державність без «старшого брата». Сьогоднішня війна та опір доводять протилежне, але щоб перемогти остаточно, цей радянський комплекс меншовартості має бути цілком ліквідований. Повномасштабна фаза російсько-української війни призвела до переоцінки подій минулого в масовій свідомості. Наприклад, 2010 року 46 % респондентів жалкували про розпад Радянського Союзу. 2014 року частка населення, що ностальгувала за радянською добою, знизилась до 33 % і залишалась приблизно на тому самому рівні до 2022-го, коли через повномасштабне вторгнення російської армії впала до рекордних 11 %. За даними загальнонаціонального опитування Центру Разумкова, опублікованого влітку 2024 року, 69 % українців вважали розпад Радянського Союзу закономірною та прогресивною історичною подією (для порівняння: у 2017-му таких було 59 %). Лише 12 % респондентів досі сприймали розпад СРСР як «історичну катастрофу». Ще майже 9 % опитаних відповіли, що хотіли б відновлення радянських порядків, а 2017 року тугу за радянським ладом відчував 21 % громадян (Разумков Центр, 2024).

По-четверте, необхідно формувати розуміння значення минулого і сучасного України в європейському контексті. Радянське минуле потрібно розглядати в одному ряду з іншими тоталітарними режимами XX ст. (нацизмом і фашизмом), що відповідає загальноєвропейській практиці. Європейській традиції відповідатиме перехід від військової історії (карти, стрілочки, паради) до соціальної історії (як війну переживали жінки, діти, полонені та меншини). Треба продовжити формування спільної з Європою мови пам'яті: перехід на європейські комеморативні практики (День пам'яті 8 травня, червоний мак), інтеграцію українського історичного контексту до загальноєвропейського.

Переосмислення радянського минулого — це ментальний щит, важливий фактор стійкості України. Без остаточного розриву з радянським ментальним простором неможливо мати міцну і направду суверенну державу. Потрібне перманентне руйнування радянсько-російського міфу про ментальну меншовартість українців, усвідомлення України як самостійного суб'єкта історії, а не «додатка до Москви». Це зміцнює національну ідентичність та волю до спротиву.

Тоталітарні режими минулого живляться нашою амнезією. Якщо ми не переосмислимо радянський досвід самі, ворог прийде і реконструює його на наших руїнах. Перемога на полі бою потребує перемоги в головах. Очевидною є необхідність не просто нищити ворога фізично, а й продовжити ліквідувати його ідеологічний вплив усередині країни. А це завдання не є аж таким простим.

Дерадянізація прокладає шлях у майбутнє. Руйнуючи міфи про радянське минуле, Україна обирає шлях євроінтеграції, розвитку та свободи. Ціка-

во, що свого часу Збіґнєв Бжезинський бачив в успішній європейській, модернізованій та позбавленій радянських догм Україні не просто суверенну державу. Він писав: «Україна, новий і важливий простір на євразійській шахівниці, є геополітичною віссю, тому що саме її існування як незалежної країни допомагає трансформувати Росію» (Бжезінський, 2000, с. 46). Отже, Росія рано чи пізно буде змушена змиритися з тим, що вона є звичайною країною, а не імперією. Цю тезу періодично забували і забувають європейські політики. З цією тезою можна полемізувати, але вона має сенс.

Висновки. Маємо підстави вказати на кілька важливих аспектів досліджуваної проблеми. Насамперед це зброєнізація історії ворогом: російський дискурс системно експлуатує ностальгію за «спільним минулим», міф про «велику перемогу» та ідею «єдиного народу» для заперечення української суб'єктності та виправдання військової агресії.

Другий аспект — це незавершеність внутрішнього деколоніального транзиту в Україні. Довгий час у суспільстві зберігалось ментальне розділення між формальним очищенням публічного простору (демонтаж пам'ятників, перейменування вулиць) та глибоким осмисленням тоталітарного досвіду, що залишало місце для рецидивів «радянськості» у побуті, управлінні й політичній культурі. І ось тут не варто забувати про один украй важливий акцент. Повномасштабна війна радикально оголила російське колоніальне насильство, але водночас парадоксально ускладнила іншу, не менш потрібну розмову про українську участь в імперських структурах. У зв'язку з цим Дарія Маттінглі слушно зауважила: «Деколонізація, яка бачить лише зло, вчинене над нами, лишається неповною. Деколонізація, яка також бачить, як імперія діяла через підлеглі народи, зокрема й через українців, дає шанс не тільки позбутися залежності від Росії, а й не відтворити імперських способів мислення у власному політичному та культурному житті. Саме така оптика допомагає краще зрозуміти, чому в різні історичні моменти одні українці чинили опір імперії, інші намагалися вижити втечею, а ще інші — пристосовувалися до неї або діяли в її інтересах» (Маттінглі, 2026). Тож варто лише позначити тему і підкреслити, що проблема деколонізації як інструменту безпеки воюючої демократії дуже важлива в контексті дискусій про дерадянізацію. Тут ще маємо широке поле для досліджень.

Джеймс Кемпбелл Скотт писав, що хоча теза про невизначеність нашого завтра самоочевидна, не викликає сумнівів і «здатність людей впливати на умовні обставини та брати участь у формуванні контурів майбутнього» (Scott, 1998, p. 344). Для формування контурів майбутнього України переосмислення радянського минулого сьогодні — це не просто дискусія істориків чи питання зміни назв вулиць. Під час повномасштабної війни з Росією цей процес став питанням національної стійкості і виживання. Ось чому актуальною є потреба не просто у «стиранні» чи «забутті» радянського періоду, а в його глибокому, критичному переосмисленні, а також у нюансованому баченні того часу (це може бути предметом окремого дослідження). Без деконструк-

ції радянських міфів і системного аналізу того, як і для чого радянський тоталітаризм формував суспільні інститути, Україна ризикує залишитися в орбіті східноєвропейських імперських впливів, що ускладнює як ведення війни, так і повоєнну ментальну та інституційну відбудову.

Конфлікт інтересів. Автор Юрій Шаповал є членом редколегії журналу «Політичні дослідження», але не брав участі у процесі рецензування, оцінювання цієї статті та ухвалення рішення про її публікацію відповідно до рекомендацій COPE. Процедуру розгляду матеріалу повністю забезпечив незалежний редактор із залученням зовнішніх рецензентів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Бжезінський, З. (2000). *Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи* (О. Фешовець, Пер.). Лілея-НВ.

Викиновости. (2016, 4 октября). Мединский назвал «конченными мразями» критиков фильма «28 панфиловцев». https://w.wiki/TJ$K

Грицак, Я. (2021). *Подолати минуле: глобальна історія України*. Видавничо-освітній проєкт «*Портал».*

Дугин, А. (1997). *Основы геополитики*. Арктогея. https://virmk.ru/read/d/DUGIN/content.htm

Європейська правда. (2023, 17 березня). У Міжнародному кримінальному суді видали ордер на арешт Путіна. https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/17/7158195/

Історична правда. (2021, 28 грудня). В Росії суд постановив ліквідувати історико-просвітницьке товаристсво «Меморіал». https://www.istpravda.com.ua/short/2021/12/28/160710/

Книжный день Центр × Delib, & Колпакиди, А. (2025, 21 марта). Александр Колпакиди | Почему я люблю СССР [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=UxZagO_Jhhg

Маттінглі, Д. (2026, 15 квітня). Деколонізація без невинності. *Україна Модерна*. https://uamoderna.com/blogy/dekolonizatsiia-bez-nevynnosti/

Мединский, В. Р., & Торкунов, А. В. (2023). *История России. 1945 год-начало XXI века. 11 класс. Учебник. Базовый уровень.* Просвещение.

Невзоров, О. (2023, 22 августа). Невзоров про автора лжи об Украине в истории: «Чубарьян стал позором России». *Діалог.ua*. https://www.dialog.ua/blogs/279575_1692688913

Новоселова, Е. (2023, 7 августа). В новых учебниках истории полностью переписаны разделы о 70-х, 80-х, 90-х и «нулевых» годах. *RG.RU*. https://rg.ru/2023/08/07/vladimir-medinskij-v-novyh-uchebnikah-istorii-polnostiu-perepisany-razdely-o-70-h-80-h-90-h-i-nulevyh-godah.html

Преступности.НЕТ. (2014, 7 января). В Крыму русские нацисты во время факельного шоу сожгли книги по истории Украины. https://news.pn/ru/public/94510

Путин, В. (2005). Прежде всего следует признать... *Цитаты известных личностей.* https://ru.citaty.net/tsitaty/471431-vladimir-vladimirovich-putin-prezhde-vsego-sleduet-priznat-chto-krushenie-sovets/

Разумков Центр. (2024, 24 липня). Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.). https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r

РБК. (2015, 13 июля). Расследование РБК: Зачем Мединскому военно-историческое общество. https://www.rbc.ru/society/13/07/2015/559e8f459a7947860ab1f73a

Спицын, Е. Ю. (2015). *Полный курс истории России для учителей, преподавателей и студентов* (Т. 1—4). Концептуал. https://booktracker.org/viewtopic.php?t=92879

Якубова, Л. (2023). *Рашизм: звір з безодні*. Академперіодика.

BBC NEWS Україна. (2023, 8 серпня). «Спецоперація» і «український неонацизм». У Росії переписали підручник історії. https://www.bbc.com/ukrainian/66436368

Meduza. (2023, 29 октября). Демонтаж памяти. В России после начала войны массово исчезают таблички «Последнего адреса». Но их истории не получится уничтожить. https://meduza.io/feature/2023/10/29/demontazh-pamyati

Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik.* Verlag C. H. Beck.

Assmann, J. (1992). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen.* Verlag C. H. Beck.

Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press.

Plokhy, S. (2023). *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*. W. W. Norton & Company.

Ricœur, P. (2000). *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Éditions du Seuil.

Scott, J. C. (1998). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press.

Shevel, O. (2024). Some Lessons from the Post-Soviet Era and the Russo-Ukrainian War for the Study of Nationalism. *Ethics & International Affairs, 38(3), 333—353.* https://doi.org/10.1017/S0892679424000327

Wylegała, A., & Głowacka-Grajper, M. (Eds.). (2020). *The Burden of the Past: History, Memory, and Identity in Contemporary Ukraine*. *Indiana University Press.*

Zadorozhnyy, T. (2025, 9th May). Russia Erects Stalin Monument in Occupied Melitopol to Mark Victory Day. *The Kyiv Independent*. https://kyivindependent.com/russia-erects-stalin-monument-in-occupied-melitopol-to-mark-victory-day/

REFERENCES

Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik.* Verlag C. H. Beck.

Assmann, J. (1992). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen.* Verlag C. H. Beck.

BBC NEWS Ukraina. (2023, 8 serpnia). "Spetsoperatsiia" i "ukrainskyi neonatsyzm". U Rosii perepysaly pidruchnyk istorii ["Special Operation" and "Ukrainian Neo-Nazism". History Textbook Rewritten in Russia]. https://www.bbc.com/ukrainian/66436368

Bzhezinskyi, Z. (2000). *Velyka shakhivnytsia. Amerykanska pershist ta yii strategichni imperatyvy* [The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives] (O. Feshovets, Per.). Lileia-NV.

Dugin, A. (1997). *Osnovy geopolitiki* [Foundations of Geopolitics]. Arktogeja. https://virmk.ru/read/d/DUGIN/content.htm

Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press.

Hrytsak, Ya. (2021). *Podolaty mynule: hlobalna istoriia Ukrainy* [Overcoming the Past: A Global History of Ukraine]. Vydavnycho-osvitnii proiekt "Portal".

Istorychna pravda. (2021, 28 hrudnia). V Rosii sud postanovyv likviduvaty istoryko-prosvitnytske tovarystvo "Memorial" [In Russia, a Court Ruled to Liquidate the Historical and Educational Society "Memorial"]. https://www.istpravda.com.ua/short/2021/12/28/160710/

Knizhnyj den' Centr × Delib, & Kolpakidi, A. (2025, 21 marta). Aleksandr Kolpakidi | Pochemu ja ljublju SSSR [Alexander Kolpakyda | Why I love the USSR] [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=UxZagO_Jhhg

Mattinhli, D. (2026, 15 kvitnia). Dekolonizatsiia bez nevynnosti [Decolonization Without Innocence]. *Ukraina Moderna*. https://uamoderna.com/blogy/dekolonizatsiia-bez-nevynnosti/

Medinskij, V. R., & Torkunov, A. V. (2023). *Istorija Rossii. 1945 god-nachalo HHI veka. 11 klass. Uchebnik. Bazovyj uroven'* [History of Russia. 1945 — Early 21st Century. 11th Grade. Basic Level]. Prosveshhenie.

Meduza. (2023, 29 oktjabrja). Demontazh pamjati. V Rossii posle nachala vojny massovo ischezajut tablichki "Poslednego adresa". No ih istorii ne poluchitsja unichtozhit' [Dismantling Memory:

In Russia, after the War Began, “Last Address” Plaques Bearing the Names of Victims of the Repressions Have Been Disappearing en Masse. But Their Stories Cannot Be Erased]. https://meduza.io/feature/2023/10/29/demontazh-pamyati

Nevzorov, O. (2023, 22 avgusta). Nevzorov pro avtora lzhi ob Ukraine v istorii: “Chubar’jan stal pozorom Rossii” [Nevzorov on the Author of the Lie about Ukraine in the History Textbook: “Chubaryan Has Become a Disgrace to Russia”]. *Dialog.ua.* https://www.dialog.ua/blogs/279575_1692688913

Novoselova, E. (2023, 7 avgusta). V novyh uchebnikah istorii polnost’ju perepisany razdely o 70-h, 80-h, 90-h i “nulevyh” godah [Vladimir Medinsky: The Sections on the 1970s, 1980s, 1990s, and the 2000s Have Been Completely Rewritten in the New History Textbooks]. *RG.RU*. https://rg.ru/2023/08/07/vladimir-medinskij-v-novyh-uchebnikah-istorii-polnostiu-perepisany-razdely-o-70-h-80-h-90-h-i-nulevyh-godah.html

Plokhy, S. (2023). *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*. W. W. Norton & Company.

Prestupnosti.NET. (2014, 7 janvarja). V Krymu russkie nacisty vo vremja fakel’nogo shou sozhgli knigi po istorii Ukrainy [In Crimea, Russian Nazis Burned Books on Ukrainian History During a Torchlight Show]. https://news.pn/ru/public/94510

Putin, V. (2005). Prezhde vsego sleduet priznat’... [First of All, It Must Be Acknowledged…]. *Citaty izvestnyh lichnostej*. https://ru.citaty.net/tsitaty/471431-vladimir-vladimirovich-putin-prezhde-vsego-sleduet-priznat-chto-krushenie-sovets/

Razumkov Tsentr. (2024, 24 lypnia). Identychnist hromadian Ukrainy: tendentsii zmin (cherven 2024 r.) [Identity of Ukrainian Citizens: Trends of Change (June 2024)]. https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r

RBK. (2015, 13 ijulja). Rassledovanie RBK: Zachem Medinskomu voenno-istoricheskoe obshhestvo [RBC Investigation: Why Medinsky Needs the Military Historical Society]. https://www.rbc.ru/society/13/07/2015/559e8f459a7947860ab1f73a

Ricœur, P. (2000). *La mémoire, l’histoire, l’oubli*. Éditions du Seuil.

Scott, J. C. (1998). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press.

Shevel, O. (2024). Some Lessons from the Post-Soviet Era and the Russo-Ukrainian War for the Study of Nationalism. *Ethics & International Affairs*, *38*(3), 333—353. https://doi.org/10.1017/S0892679424000327

Spicyn, E. Ju. (2015). *Polnyj kurs istorii Rossii dlja uchitelej, prepodavatelej i studentov* [A Complete Course in Russian History for Teachers, Lecturers, and Students] (T. 1—4). Konceptual. https://booktracker.org/viewtopic.php?t=92879

Vikinovosti. (2016, 4 oktjabrja). Medinskij nazval «konchenymi mrazjami» kritikov fil’ma «28 panfilovcev» [Medinsky Called Critics of the Film «28 Panfilov’s Men» «Utter Scum»]. https://w.wiki/TJ$K

Wylegała, A., & Głowacka-Grajper, M. (Eds.). (2020). *The Burden of the Past: History, Memory, and Identity in Contemporary Ukraine*. Indiana University Press.

Yakubova, L. (2023). *Rashyzm: zvir z bezodni* [Racism: The Beast from the Abyss]. Akademperiodyka.

Yevropeiska pravda. (2023, 17 bereznia). U Mizhnarodnomu kryminalnomu sudi vydaly order na aresht Putina [International Criminal Court in Hague Issues Arrest Warrant for Putin]. https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/17/7158195/

Zadorozhnyy, T. (2025, 9th May). Russia Erects Stalin Monument in Occupied Melitopol to Mark Victory Day. *The Kyiv Independent*. https://kyivindependent.com/russia-erects-stalin-monument-in-occupied-melitopol-to-mark-victory-day/

Надійшла: 06.08.2026
Прорецензовано: 12.08.2026
Прийнято до друку: 13.08.2026
Оприлюднено: 30.09.2026

Yuri Shapoval,
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Senior Research Fellow at the Department
of Theory and History of Political Science,
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

THE RUSSO-UKRAINIAN WAR AND RETHINKING THE SOVIET PAST

The article provides a comprehensive scientific analysis of the phenomenon of instrumentalizing the Soviet past and transforming historical memory into an aggressive "weapon of memory" in the context of the contemporary Russo-Ukrainian War. The Russian Federation full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022, demonstrated that the current confrontation is focused not only on territories, sovereignty, and the physical survival of the state, but also on a deeper plane of meanings, mental orientation, and historical memory. The study shows how totalitarian and imperial myths, cultivated for decades across the post-Soviet space, were purposefully weaponized by the Kremlin as a tool for disinformation warfare and a means to legitimize armed aggression.

Based on theoretical and methodological works of leading Western and domestic scholars, the article reveals the internal mechanisms governing "manipulative memory" and the construction of invented traditions by authoritarian and totalitarian regimes. A critical discourse analysis is applied to examine the views of contemporary pro-Kremlin Russian authors and ideologues, as well as the practical activities of pro-government institutions, particularly the Russian Military Historical Society. The paper thoroughly analyzes how neo-Soviet mythologems regarding the "bright past", the "shared cradle", the "return of lost territories", and the distorted interpretation of the "fight against Nazism" are utilized by the Russian Putin regime to dehumanize the Ukrainian people, justify war crimes, and destroy Ukrainian statehood.

Special attention in the publication is given to analyzing the systemic institutional mechanisms of Russian state propaganda, including the total unification of school education, curriculum alterations, and the monopolization of archival affairs. In the context of wartime challenges, practical methods for decisively overcoming the Soviet-imperial legacy in Ukraine are substantiated. The study highlights the imperative of intensifying the processes of decolonization, de-Sovietization, decommunization, and the systematic formation of Ukraine's own sovereign historical agency as a key prerequisite for national security and a preventive measure against the resurgence of totalitarian systems.

Keywords: memory policy, weapon of memory, manipulative memory, invention of tradition, decolonization, de-Sovietization, Russo-Ukrainian war, propaganda.

https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-5
УДК 32:[316.77:004]:355.01(470:477)

Юрій Ніколаєць,
доктор історичних наук, професор,
заступник директора,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
ORCID: 0000-0003-1986-9956
nikolaets-yu@ukr.net

Інформаційна політика України в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ у контексті соціокультурних змін

У статті окреслені основні напрями інформаційної політики України в умовах повномасштабного російського воєнного вторгнення у контексті її динаміки на фоні соціокультурних змін. Визначено, що спроби влади втілити у життя централізовану модель інформаційної політики були реалізовані лише частково в умовах, коли розвиток інформаційно-комунікаційного середовища забезпечував можливість використання багатьох альтернативних інформаційних джерел. Водночас влада, попри здійснення певного тиску на медіа, не вдавалася до запровадження жорсткої цензури в умовах дії правового режиму воєнного стану, а діяльність громадського мовника «Суспільне мовлення», інтернет-медіа, деяких телеграм-каналів, соціальних медіа великою мірою задовольнили запит громадян на отримання неупередженої і різнопланової інформації про важливі події. Можливість доступу до альтернативної інформації певною мірою компенсувала прорахунки комунікації між владою і громадянами. Попри спроби централізації інформаційної політики, владі не вдалося забезпечити синхронізації заяв військового командування, політичного керівництва і профільних міністерств для уникнення хаосу в повідомленнях і суперечливих трактувань. Суспільний запит на деолігархізацію медіа був задоволений лише частково в умовах збереження державної підтримки певних медіа ресурсів у рамках підготовки контенту для телемарафону. Для обмеження впливу на медіа великих фінансово-промислових груп необ-

Цитування: Ніколаєць Ю. Інформаційна політика України в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ у контексті соціокультурних змін. *Політичні дослідження*. № 3 (13). 2026. С. 73—93. https://https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-5

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en)

хідне запровадження контролю над фінансами із перевіркою джерел походження коштів на утримання медіа та їх комерційних доходів. Держава також має запровадити антимонопольні обмеження, чітко визначаючи обсяги концентрації різних видів медіа в руках однієї особи чи пов'язаних осіб. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення повинна отримати повноваження для перевірки реальних бюджетів медіа та замовників комерційної реклами. Визначено, що в умовах ймовірної пролонгації воєнних дій комунікація між владою і громадянами має бути оновлена за рахунок посилення діалогових аспектів з метою уникнення зростання соціальної напруги у суспільстві та збереження здатності країни у подальшому протистояти агресору.

Ключові слова: інформаційна політика, повномасштабна війна, соціокультурні зміни, комунікація влади і суспільства, нормативно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Інформаційна політика є системою державних і суспільних дій, яка спрямована на цифрову трансформацію, забезпечення медіаграмотності населення та захист національно-громадянської ідентичності. Вона адаптується до нових викликів через поширення певної інформації, стратегічні комунікації та збереження культурних цінностей.

Повномасштабне російське вторгнення змінило пріоритети українців, зумовило різке зміцнення горизонтальних зв'язків у суспільстві, небачене раніше гуртування громадян, їхнє глибше і повніше ототожнення із цінностями свободи, гідності, солідарності, справедливості за зростання соціального оптимізму з вірою у те, що після завершення / припинення бойових дій Україну чекає економічне піднесення. В умовах війни зросла кількість громадян різних етнічних та інших ідентичностей, які усвідомлюють належність до української нації як інклюзивної (плюралістичної) громадянської спільноти. У складних умовах війни громадяни України дедалі менше зважають на етнічне походження, проте гуртуються навколо ідеї збереження держави. Збереження держави в умовах війни є комплексним завданням, яке вимагає мобілізації військових, економічних, соціальних і дипломатичних ресурсів. І така мобілізація тісно пов'язана із соціальною згуртованістю за збереження високого рівня довіри до державних інституцій.

В умовах війни з РФ Україна загалом зберігає соціальну згуртованість, однак характер такої згуртованості суттєво змінився. Мобілізаційна стійкість, яка була яскраво продемонстрована на початку повномасштабного російського воєнного вторгнення, трансформувалась у «повсякденну стійкість» на тлі глибокої втоми. В Україні відзначається високий рівень громадянської солідарності, національної гордості та психологічної адаптації. Попри тривалу війну приблизно 71 % українців вважають себе щасливими, що свідчить про перебудову системи очікувань і високу життєстійкість. Крім того, 61 % громадян заявляють про готовність терпіти війну стільки, скільки буде потрібно (Грушецький, 2026).

Водночас в Україні стала помітною неспроможність держави задовольнити запит суспільства на інституційне забезпечення підставових цінностей. Пострадянські українські еліти не бажають відмовлятися від корупційних

схем, ухвалення законів в інтересах певних великих фінансово-промислових груп тощо (Ніколаєць, 2025б, с. 196—200).

У суспільстві в умовах довготривалого збройного протистояння накопичується психоемоційне виснаження. Особливо гостро це відчувається у прифронтових областях через руйнування інфраструктури, складну економічну ситуацію та соціальну вразливість. В Україні поступово формується новий прошарок соціально вразливого населення: йдеться вже не про окремі групи, які опинились у складних життєвих обставинах, а про стійке і дедалі масштабніше явище. Війна, вимушена евакуація, перенесення бізнесу в безпечніші регіони, від'їзд людей до інших громад або за кордон, мобілізація працездатного населення, пошкодження житла та підприємств накладаються на інфляцію, зростання тарифів і руйнування соціальної інфраструктури. У підсумку ресурси, які допомагають людям самостійно долати кризу, вичерпуються. Виснажуються й інституції підтримки: збільшується навантаження на соціальні служби та зростає попит на їхні послуги, тоді як людський і фінансовий ресурс скорочується. Найгостріше ця проблема проявляється у сільських і прифронтових громадах, де можливості соціальної підтримки дуже обмежені (Лупацій & Конончук, 2026).

Реагування на запити суспільства засобами інформаційної політики є стратегічним елементом національної безпеки. Така політика держави перетворюється на інструмент стратегічних комунікацій і має одночасно задовольняти критичні потреби громадян і забезпечувати захист інформаційного простору країни від ворожих деструктивних інформаційних впливів.

Комунікація між владою і громадянами є одним із важливих засобів збереження єдності у прагненні забезпечити належну відсіч ворогові. В умовах воєнного стану різко зростає запит громадян на справедливість. Тоді, коли суспільство йде на величезні жертви, будь-які прояви корупції сприймаються як мародерство, а неефективна чи закрита комунікація з боку державних інституцій лише посилює кризу. Зміщення фокусу громадян на безпеку та отримання оперативної інформації поєднується з потребою у психологічній підтримці та сенсах, а також із прагненням отримувати реалістичну картину подій як без надмірного оптимізму, так і без деморалізувального алармізму. В умовах війни суспільство потребує відкритої розмови про характер та перспективи протистояння з окресленням прийнятних умов завершення бойових дій та часу їх завершення. Важливо також синхронізувати заяви військового керівництва, політичного істеблішменту для уникнення дезорієнтації громадян. Водночас інформаційна політика в умовах війни обов'язково має бути збалансована між свободою слова і збереженням військової таємниці. Держава має опікуватись створенням патріотичного контенту й зміцненням єдності громадян в організації спротиву ворожому вторгненню.

Мета дослідження полягає в тому, щоб оцінити загальне спрямування та ефективність державної інформаційної політики в умовах повномасштаб-

ного російського воєнного вторгнення, а також визначити перспективні шляхи її модернізації в контексті соціокультурних змін.

Визначення стану дослідження проблеми. Провідні світові аналітичні центри та експертні групи активно вивчають досвід України в інформаційному протистоянні, зокрема й інформаційну політику. Так, Стокгольмський центр східноєвропейських досліджень (*SCEEUS*), який функціонує при Шведському інституті міжнародних відносин, аналізує розвиток українських медіа, виклики свободі слова та умови і характер протидії поширенню дезінформації в умовах війни. На переконання аналітиків центру, медіаландшафт в Україні після 2022 року став менш відкритим через наявність військової цензури, урядової централізації та політичної самоцензури. Водночас український публіцистичний дискурс залишається плюралістичним, що забезпечується роботою суспільного мовника, різноманітністю онлайнових медіа та їхнім незалежним фінансуванням, великою кількістю непідконтрольних телеграм-каналів, поширенням політичної інформації через соціальні мережі, наявністю груп, які здійснюють журналістські розслідування, присутністю неурядових організацій, що контролюють державні органи, здебільшого необмеженими публічними дебатами з дискусійних питань (Dutsyk & Umland, 2025).

У лютому 2026 р. побачив світ спільний офіційний звіт Центру передового досвіду НАТО з питань стратегічних комунікацій та українського Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки «Встановлення авторства російських інформаційних операцій впливу: Тестування методології атрибуції на прикладі реальних досліджень» (Smith et al., 2026). Автори звіту запропонували градацію залученості держави у дезінформацію та наголосили на необхідності надання дослідникам безпечного доступу до закритих даних великих технологічних платформ для ефективного виявлення ботоферм. Крім того, була запропонована стандартизація для класифікації тактик ворога.

Також у лютому 2026 р. організація *International Media Support* підготовила стратегічний аналітичний документ «Політика інформаційної стійкості: уроки та рекомендації з України 2022—2025» (IMS, 2026), який претендує на те, щоб бути практичним посібником для демократичних країн щодо протидії гібридній агресії та дезінформації. У документі виділені три ключові етапи для проактивних дій державних і суспільних інституцій: запобігання (створення нормативної бази, аудит системних вразливостей, розробка моделей загроз); спротив (опора на децентралізовані мережі, запуск технологій захисту, збереження фізичної інфраструктури); відновлення (оновлення законодавства, модернізація освіти, фіксація та документування успішного досвіду).

Досвід України дав можливість авторам документа виділити такі рівні загроз: когнітивний (психологічний тиск та втома), наративний (насичення медіа фейками) та поведінковий (поляризація та хаос у суспільстві). Автори документа пропонують державним органам забезпечити єдине командування (створення координаційних центрів, що поєднують оцінку загроз із

миттєвою комунікацією), цифровий суверенітет (інвестиції у власні мовні моделі для уникнення іноземного алгоритмічного впливу та гармонізацію законів (синхронізація медіарегулювання, антимонопольного права та захисту персональних даних). Медіаіндустрії запропоновано забезпечити децентралізацію редакцій (створення стійких систем дистрибуції контенту на випадок кібератак і блекаутів), ШІ-інтеграцію (залучення журналістів до розробки ШІ-інструментів для автоматизації фактчекінгу та перевірки джерел), формування мовної інфраструктури (безперервне створення та хмарне резервування якісного національного контенту протидії пропаганді). Закладам освіти та науки автори пропонують забезпечити негайне включення сучасних кейсів інформаційної війни у підручники й освітні програми, публікацію досліджень англійською та іншими мовами для допомоги іноземним демократіям, навчання громадян розпізнаванню емоційних маніпуляцій та алгоритмів платформ, а не лише перевірці фактів.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники приділили певну увагу й проблемі перспективної демократизації інформаційного поля держави з відмовою держави від контролю над поширенням новин (зокрема й від загальнонаціонального телемарафону) і запровадженням діалогової інформаційної політики (Ніколаєць, 2025а, с. 130—136). Критика телемарафону лунає і з вуст зарубіжних фахівців. Так, фахівці Стокгольмського центру східноєвропейських досліджень рекомендують реструктуризувати або замінити телемарафон для того, щоб зробити його чи його альтернативу прийнятнішим для українських глядачів та організацій з моніторингу медіа та ЄС; надати ліцензії іншим українським теле- і радіостанціям для забезпечення їхнього доступу до комунікаційних мереж; максимально підтримувати регіональні та місцеві медіа за допомогою ліцензування, логістики та співпраці; активізувати поточні кампанії з попередження українських користувачів соцмереж про проблеми та ризики, пов'язані із такими популярними платформами як телеграм і тікток. Водночас західні урядові та неурядові організації мають доносити через політичні і дипломатичні канали потребу України у збереженні плюралістичного ландшафту медіа, компенсувати скорочення фінансування від *USAID* для українських медіакомпаній і неурядових організацій, які займаються дослідженнями та покращенням журналістики, продовжувати й розширювати спільно з українськими партнерами моніторинг тенденцій в українському медіаландшафті, зміцнювати та розширювати поточні проєкти й мережі з протидії дезінформації (Dutsyk & Umland, 2025).

Варто зауважити, що низка пропозицій зарубіжних експертів, чиї рекомендації для України базуються на чинних стандартах ЄС, можуть не враховувати безпекових викликів, актуальних для України після завершення / припинення бойових дій. *European Media Freedom Act* чи *Digital Services Act* були розроблені для мирних, стабільних демократій, і сліпе копіювання таких норм без урахування безпекових ризиків України може сформувати правові прогалини, зручні для забезпечення іноземного впливу.

Загалом вітчизняні та зарубіжні дослідники сходяться на думці про необхідність пошуку альтернативи загальнонаціональному телемарафону, поле досяжності якого порівняно невелике, а також поділяють переконання про необхідність демократизації інформаційного поля країни після завершення війни. Однак таке «завершення» більшість вітчизняних науковців пов'язує з усуненням загрози з боку РФ, а значна частина зарубіжних учених — із можливим підписанням угоди про припинення вогню. Різняться думки дослідників й щодо визначення тривалості перехідного періоду відмови від централізованої моделі інформаційної політики за необхідності збереження балансу між свободою і безпекою. Немає єдності між ними й щодо засобів формування єдиного світового наративу про Україну як про безпечного, технологічного та перспективного партнера для інвесторів.

Методи наукового пошуку. Дослідження інформаційної політики спирається на комплекс загальнонаукових, емпіричних і спеціальних політологічних методів наукового пошуку, серед яких основними є системний (розгляд інформаційної політики як цілісної системи взаємопов'язаних елементів у взаємодії з навколишнім середовищем), структурно-функціональний (визначає ролі та функції окремих інституцій у реалізації завдань держави), компаративний, контент- (визначення тональності публікацій та окреслення маніпуляцій) та дискурс-аналіз (дослідження того, як через мову та наративи формуються суспільні настрої).

Водночас використання цих методів має й певні застереження. Так, аналізування тексту законів недостатньо для розуміння того, як вони можуть бути реалізовані. «Ідеальна картинка» тексту закону може не відображати реального стану свободи слова.

Вивірені закони можуть бути недієвими на практиці й через брак фінансування, зруйновану інфраструктуру, панування неписаних правил поведінки. Юридичні повноваження інституцій часто можуть бути обмежені або розширені не через зміну законів, а внаслідок неформальних політичних домовленостей. А класичний інституційний метод не може зафіксувати кулуарного впливу на редакційну політику медіа чи роботу регуляторів. Крім того, у суспільстві після завершення / припинення бойових дій межа між «безпекою держави» та «свободою слова» буде дуже чутливою. Експерти з боку влади схилятимуться до певного збереження обмежень, а представники правозахисних громадських об'єднань — до прискореної лібералізації.

Багато рішень у сфері інформаційної безпеки ухвалюють під грифами таємності, а дослідник бачить лише фінальний рамковий закон, не маючи доступу до реальних мотивів чи закритих аналітичних довідок, на основі яких цей закон був підготовлений. Тому для нівелювання таких обмежень використовують методологічний трансгуляційний підхід, який передбачає поєднання тексту закону з інтерв'ю фахівців, які володіють інформацією про реальну судову практику та даними про стан розвитку медіа, ставлення влади до вільного поширення інформації та її верифікації. Стратегія трансгу-

ляції поєднує кількісний (масштаб, статистика, загальні тренди) та якісний (глибина, контекст, особистий досвід людей) компоненти.

В умовах сучасної російсько-української війни актуалізоване визначення балансу між свободою слова та безпекою, і такий виклик буде актуальним і після завершення / припинення бойових дій. Баланс між свободою слова та національною безпекою — це пропорційне обмеження прав на поширення інформації заради захисту життя громадян, державного суверенітету та оборони. Загрози у собі несуть як повна свобода слова (наприклад, через розголошення позицій військ і переміщення підрозділів ЗСУ, зброї та військового спорядження, наслідки ворожих ударів по критичній інфраструктурі), так і зменшення довіри до влади через надмірну цензуру й централізацію моделі інформаційної політики.

Виклад основного матеріалу. На початку повномасштабного російського воєнного вторгнення був актуалізований попит громадян на інформацію, потрібну для виживання у складних умовах війни, для організації протидії ворожому вторгненню, відвернення паніки та координацію дій волонтерів. Запит суспільства на комунікацію з владою постав базовою безпековою потребою, зумовленою перетворенням інформації на інструмент порятунку, координації й збереження надії на те, що вдасться стримати напад ворога і зберегти країну. Для українців була важливою присутність лідерів в інформаційному полі, що було доказом утримання керованості. Громадяни нагально потребували збереження впевненості у можливості країни чинити опір агресору, організувати розміщення сотень тисяч внутрішньо переміщених осіб і забезпечувати життєдіяльність у тилу. Відповіддю на такий запит стали регулярні звернення Президента України, повідомлення Генерального штабу Збройних сил України та виступи очільників військових адміністрацій. А на місцях були важливими виступи мерів міст та голів громад, чия громадянська позиція у багатьох випадках могла бути прикладом організації відсічі ворогу. Проте комунікацію влади і суспільства не можна оцінити однозначно. Оцінки варіюють від визнання успіхів у мобілізації громадян на відсіч ворогові до критики за надмірну централізацію та брак відкритого діалогу (Буканов, 2025, с. 77).

Тодішній Головнокомандувач ЗСУ В. Залужний на початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ видав наказ, де був визначений порядок акредитації представників медіа, перелік інформації про дії армії, яка не підлягає розголошенню, а також регулювалась робота журналістів у прифронтовій зоні та порядок передачі візуальних матеріалів (Наказ Головнокомандувача Збройних сил України…, 2022). 2022 року був обмежений доступ до урядової інформації, який регулював Закон України «Про доступ до публічної інформації» (Закон України…, 2011). І такі кроки видаються цілком виваженими в умовах війни.

Відповіддю на запит суспільства щодо єднання у боротьбі з ворогом певний час було об’єднання низки загальнонаціональних телеканалів у фі-

нансований державою телемарафон «Єдині новини». Однак до телемарафону не потрапили інформаційні мовники «5 канал», «Прямий» та «Еспресо», які на тривалий час або повністю були відключені від цифрового етеру в мультиплексі «Зеонбуд». Проблемою було й те, що традиційні пресрелізи чи офіційні сайти органів влади виявилися недієвими в умовах, коли громадяни віддавали перевагу отриманню інформації через соцмережі та месенджери.

На початку повномасштабного російського воєнного вторгнення влада свідомо обрала централізовану модель інформаційної політики, за якої держава здійснює повний або переважний контроль над виробництвом, поширенням і фільтрацією інформації через єдиний керівний центр. І, як свідчить історичний досвід, така модель у демократичних країнах може бути запроваджена в умовах воєнного стану, криз або масштабних загроз національній безпеці. Однак в українських реаліях спроби влади посилити контроль за медіапростором мали лише частковий успіх. Головною причиною цього можна вважати розвиток інформаційно-комунікаційного середовища, коли для усе більшої кількості громадян головним джерелом інформації ставали не теле- чи радіоканали, а соціальні мережі.

В Україні був збережений плюралізм думок завдяки діяльності громадського мовника «Суспільне мовлення», різноманітності інтернет-медіа, незалежному фінансуванню численних телеграм-каналів, поширенню політичної інформації через соціальні медіа, журналістські розслідування, результати яких були представлені у кількох медіа, діяльність неурядових організацій, які здійснюють моніторинг державних органів, а також через збереження публічної дискусії із гострих тем (Dutsyk & Umland, 2025).

Реалії війни виявили потребу громадян у прискореному отриманні певної інформації, швидкість передачі та змістовні характеристики якої не могли забезпечити ні теле-, ані радіоканали. Йдеться, наприклад, про напрями пересування ворога для відповідних кроків щодо організації евакуації, про наявність пального на певних маршрутах, про координацію зусиль волонтерів, про можливість безпечного перебування у тій чи іншій місцевості та умови розміщення внутрішньо переміщених осіб на новому місці тощо. Ці та інші відомості найшвидше можна було отримати через соціальні мережі та месенджери, що суттєво підсилило їх вагу як основних джерел інформації. На початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ більшість громадян довіряла інформації, що була отримана від родичів, друзів або знайомих через соціальні мережі. Однак з часом виявилося, що значна частина інформації у соцмережах та месенджерах є неповною чи недостовірною, а у низці випадків такі джерела інформаційних повідомлень були використані ворогом для реалізації деструктивних інформаційних впливів. Особливо помітним було використання ворогом деяких телеграм-каналів (особливо анонімних).

У таких умовах зростав інтерес споживачів до інформації суспільних медіа. Абсолютна більшість (76 %) опитаних ГО «Детектор медіа» у рамках визначення медіаграмотності українців 2025 року підкреслила важливість

існування саме суспільних медіа, адже вони працюють в інтересах усього суспільства, а не власника (52 %); висвітлюють теми, які не цікавлять комерційні медіа, — суспільні проблеми, культуру, науку (10 %); крім того, суспільні медіа не зацікавлені в маніпуляціях (14 %). Водночас найбільша частина аудиторії (43 %) вважає, що медіа в Україні працюють в інтересах влади, 32 % — в інтересах їхніх власників та інвесторів, а 29 % упевнені, що у власних. Лише 19 % зазначили, що засоби інформації працюють на користь суспільства загалом, і 14 % — в інтересах своїх аудиторій (Детектор медіа, 2026а).

Запит споживачів змушував владу перейти до моделі кризових комунікацій із посиленням горизонтальності, швидкості подачі інформації та гнучкістю у формуванні й оприлюдненні інформаційних повідомлень. У контексті цього не варто скидати з рахунку й тиск іноземних партнерів України, які вимагали реформувати канал «Рада» задля повернення його до інформування про роботу українського парламенту із обов'язковим висвітленням діяльності опозиції, а також надати суспільному мовнику максимальну незалежність та забезпечити отримання необхідних фінансових ресурсів для забезпечення самостійного розвитку. До вимог також належить і логістична підтримка локальних медіа, посилення інформаційних кампаній з медіаграмотності у контексті використання анонімних мереж.

Такі вказівки й вимоги були офіційно взяті до уваги Кабінетом Міністрів України, а профільні відомства підтвердили готовність повністю припинити підтримку телемарафону після припинення чи скасування воєнного стану.

2024 року в Україні була розроблена «Дорожня карта для підтримки відновлення плюралістичного, прозорого та незалежного післявоєнного медіа-простору після припинення чи скасування воєнного стану» (Наказ МКІП…, 2024). Викликом реалізації державної інформаційної політики у ній було назване створення сприятливих умов для відновлення плюралістичного, прозорого та незалежного післявоєнного медіапростору після припинення чи скасування воєнного стану в Україні. Водночас у документі констатовано низький рівень спроможності органів державної влади та місцевого самоврядування вести стабільну й якісну комунікацію через збройну агресію та низьку культуру медіаспоживання й недостатній рівень медіаграмотності населення. Дорожня карта передбачала сприяння стабільному відновленню діяльності суб'єктів у сфері медіа на всій території України; забезпечення доступу до інформації; підвищення рівня стійкості населення України до дезінформації та маніпулятивної інформації, що передбачало здійснення заходів, спрямованих на реалізацію політики «єдиного голосу» державних органів в інформаційному просторі.

2026 року Верховна Рада України у рамках роботи над упровадженням в національне законодавство положень Європейського акта про свободу медіа утворила п'ять робочих груп, які працюють над забезпеченням захисту журналістів і їх джерел у судових провадженнях; гарантіями функціонування публічних медіа та медійного середовища; прозорістю державної реклами та поси-

ленням захисту конкуренції; запровадженням регуляторних новел; забезпеченням чіткості і пропорційності регуляторних повноважень у сфері медіа.

Заступниця голови парламентського комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики Є. Кравчук підкреслила необхідність сфокусуватися на імплементації гарантування редакційної незалежності й захисті журналістів, забезпеченні прозорості медіавласності та запобіганні надмірній концентрації, прозорому й недискримінаційному розподілі державної реклами, захисті права на достовірну інформацію та забезпеченні плюралізму. Імплементація цього акта вимагає визначення жорстких правових запобіжників проти втручання у редакційну політику як з боку державного апарату, так і з боку приватних власників, що передбачає заборону на примус медіапрацівників до розкриття джерел інформації, а також заборону на використання шпигунського програмного забезпечення проти журналістів. Для унеможливлення політичного чи олігархічного впливу на медіаринок законодавство має зобов'язати суб'єктів у сфері медіа розкривати інформацію про прямих власників та кінцевих бенефіціарів. Законодавство також повинно впровадити публічні, об'єктивні та пропорційні критерії розподілу державних коштів на рекламу або закупівлю інформаційних послуг, а регулярне публічне звітування про обсяги виділених публічних коштів має стати обов'язковим. Водночас відповідність стандартам ЄС досягається через гарантування фінансової та інституційної незалежності суспільного мовлення із формуванням незалежних наглядових органів, а також створення дієвих механізмів маркування штучно згенерованого контенту і протидії дезінформації (Судово-юридична газета, 2026).

Однак такий підхід вимагає ще кількох важливих уточнень. Насамперед це стосується твердження про нівелювання політичного та олігархічного впливу на медіаринок через розкриття інформації про прямих власників і кінцевих бенефіціарів.

Звичайно, прозорість структури власності є важливою передумовою для цього, але її недостатньо для перешкоджання дії механізмів прихованого впливу. Залишається можливість переоформлення активів на довірених осіб для того, щоб не бути бенефіціарами у реєстрах. Зокрема, ще 2019 року після ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості власності провайдерів програмної послуги багатоканальних цифрових ефірних телемереж із загальнонаціональним покриттям» бенефіціарними власниками єдиного загальнонаціонального провайдера цифрового етерного телебачення ТОВ «Зеонбуд» за офіційним державним реєстром стали працівники та керівництво компанії, а до того формальними власниками «Зеонбуду» були переважно громадяни Латвії та Великої Британії. І хоча з березня 2022 р. «Зеонбуд» функціонує у складі концерну РРТ (Держспецзв'язку), але бенефіціаром і співвласником «Зеонбуду» є О. Ільющенко, який протягом 2010—2013 рр. у період розбудови та запуску «Зеонбуду» працював директором телекомунікаційної компанії

«ММДС-Україна», що офіційно входила до холдингу СКМ Р. Ахметова. Крім того, О. Ільющенко очолював провайдера цифрового мультиплексу МХ-6 ТОВ «ТРК "Етер"», який журналісти-розслідувачі також пов'язували з інтересами СКМ (Детектор медіа, 2019; Чурилова, 2019).

Важливо, що в Україні вплив великих фінансово-промислових груп на розвиток певних галузей економіки забезпечує їх власникам важелі тиску, які не можуть бути усунуті самим лише розкриттям структури медіа. Навіть за умови прозорого власника медіа можуть бути збитковими проєктами і фінансуються через приховані гранти, пільгові кредити чи офшорні контракти. Після згортання допомоги США 2025 року різко зменшилася кількість грантових коштів, які були основним джерелом фінансування багатьох українських медіа. Прибутки від розміщення реклами в умовах російського повномасштабного воєнного вторгнення також суттєво скоротились, а внески споживачів медіа поки що порівняно невеликі. І у таких умовах деякі редакції запрошують у бізнеси дорадчі ради задля залучення додаткових коштів (Трапезникова, 2026). Фінансування медіа великими фінансово-промисловими групами (ФПГ) забезпечується переважно через приховані дотації, фіктивні комерційні контракти, використання немедійних бізнес-активів. Набула поширення практика кредитування медіахолдингів прибутковими компаніями, які належать ФПГ, а також закупівлі реклами підконтрольними медіа у таких компаній із завищенням оплати задля покриття потреб медіа у фінансуванні. Частина коштів на придбання обладнання, виплату заробітної плати у неофіційний спосіб може бути перерахована також із використанням підставних компаній, зареєстрованих в офшорних зонах. Останнім часом ФПГ також утримують мережі анонімних або іменних телеграм-каналів, які використовують для поширення потрібної інформації, інформаційних атак і формування громадської думки. Деякі великі медіагрупи, інтегровані у виробництво національного контенту (наприклад, через телемарафон), отримують державне фінансування.

2023 року на марафони «Єдині новини» та «FreeДом» разом витратили 842 млн грн, 2024 року на створення і трансляцію телемарафонів витратили 843 млн грн. З цієї суми 699 млн грн було використано на виробництво «Єдиних новин», а 144 млн грн — на «FreeDom». Замовлення на виробництво телемарафонів отримали телеканали: «Інтер», ICTV, «1+1», «Ми — Україна», а також компанія ТОВ «Кінокіт». Найбільше коштів отримало ТОВ «Ми — Україна». Його бенефіціаром є І. Петренко, який, за інформацією «Детектор медіа» (Данькова, 2022) залишається директором департаменту внутрішньої політики в Міжнародному центрі перспективних досліджень.

2024 року майже 190 млн грн було перераховано ТОВ «СЛМ Новини» (телеканал ICTV) В. Пінчука, 170 млн грн — ПАТ «Телеканал "Інтер" Д. Фірташа, 139 млн грн — ТОВ «ТРК "Студія 1+1"» за виробництво і трансляцію марафону «Єдині новини #UAразом», а іноземному підприємству «1+1 Продакшн» перераховано 48 млн грн за виробництво марафону «FreeДом».

Кінцевим бенефіціарним власником ТОВ «ТРК "Студія 1+1"», за інформацією, яку компанія надала Національній раді з питань телебачення та радіомовлення в грудні 2024 р., є В. Коломойський. Серед власників істотної участі — І. Суркіс і Ю. Кіперман. Також власницею 8 % є Оксана Марченко, що, на думку регулятора, не вважається істотною участю. Іноземним підприємством «1+1 Продакшн» володіє кіпрська компанія «Каддоа лімітед» (75 %), яка фігурує у власності «1+1 марафон» (або ТОВ «ТРК "Студія 1+1"»), а також менеджмент і працівники групи, зокрема Я. Пахольчук — гендиректор групи «1+1 media» (Іжицька, 2025). За рахунок отримання коштів на виробництво контенту деякі компанії мають додаткові можливості для покращення власного фінансового становища у складних умовах війни, однак прослідковується певна вибірковість залучення загальноукраїнських телекомпаній для виробництва контенту для телемарафону. І не виключено, що в умовах, коли поле досяжності телемарафону залишається порівняно невеликим, виділення коштів певним компаніям для виробництва контенту для нього може свідчити про бажання підтримати їх власників і зберегти вплив на підготовку інформаційних повідомлень, їх спрямування та хронологію появи і поширення.

Національний телемарафон «Єдині новини» дивляться в основному люди старшого віку. Молодь віддає перевагу соцмережам. У таких умовах Україну продовжують критикувати через порівняно низьку ефективність використання державних коштів на телемарафон, тяжіння до централізації мовлення, відсутність можливостей для низки незалежних редакцій на рівних умовах з іншими отримувати доступ до інформації. Експерти іноді навіть називають телемарафон засобом запровадження політичної цензури та «прикладом неповаги держави до громадян» (Чорна, 2023).

Збереження телемарафону та відмова від змін у його форматі поступово створили у суспільстві переконання у роботі багатьох медіа в інтересах влади. Таке використання медіаресурсів найчастіше пов'язують із прагненням влади якомога довше зберігати свої повноваження й обмежувати доступ потенційних політичних конкурентів до поширення інформації.

В умовах повномасштабної війни України неодноразово демонструвала спроби посилити контроль над медіа. Вплив на політику редакції в Україні нерідко може бути реалізований через усні домовленості з топменеджерами або через контракти на рекламу з пов'язаними компаніями. Домовленості із топменеджерами дають змогу привертати увагу до одних тем і фактично ігнорувати інші. Використовуються медіа і як засіб тиску на конкурентів, і як засіб торгів із владою у певних ситуаціях.

Лунали заклики до медійників не критикувати вище військово-політичне керівництво країни до завершення війни. 2023 року після оприлюднення результатів журналістського розслідування про завищені ціни для армії на деякі види продуктів президент України В. Зеленський непублічно закликав низку медіа тимчасово не просувати тему корупції (Піддубний, 2023).

У жовтні 2024 р. Медіарух висловив протест після повідомлень про спроби тиску з боку Офісу президента на редакцію «Української правди». У документі йшлося про неприпустимість практики блокування спілкування чиновників із медіа із «чорного списку» та створення перешкод для функціонування незалежних медіаресурсів (Детектор медіа, 2024).

2024 року також було відновлено практику тиску на журналістів за допомогою стратегічних позовів проти участі громадян. Ця тенденція стала одним із викликів для дотримання права на свободу слова та діяльності онлайнових медіа, оскільки вимоги величезних компенсацій через журналістські розслідування не лише позбавляють аудиторію суспільно важливої інформації, а й мають охолоджувальний ефект для майбутніх розслідувань (Маджумдар & ZMINA, 2025).

Шефредактор «Детектора медіа» Н. Лігачова відзначала, що влада намагається компенсувати зниження довіри через посилення контролю над інформаційним простором. На думку Н. Лігачової, влада погодилась на те, щоб «Суспільне» самостійно мовило на Першому каналі через те, що мовник не зможе перебити рейтингів і рівня довіри до телемарафону та втрачатиме перегляди. Тож у такий спосіб і ті опозиційні політичні сили, які присутні на каналі, загалом матимуть менше уваги аудиторії (Буняк, 2024).

У липні 2026 р. Медіарух, а також низка медійних та громадських організацій (зокрема «Детектор медіа», «Інститут масової інформації», «Liga.net») заявили про стурбованість ознаками системного тиску на розслідувальну журналістику з боку державних правоохоронних структур і закликали Державне бюро розслідувань до відкритої комунікації, а органи влади й суди — до неухильного дотримання гарантій свободи слова. 7 липня Державне бюро розслідувань провело обшуки у співзасновника онлайнового видання «Бабель» О. Бабенка та членів його родини, а також в офісі компанії «Вирій», яка йому належить. Це могло бути пов'язане із резонансним розслідуванням «Бабеля» про смерті й тортури у штурмовому полку «Скеля». Зокрема, журналісти звернули увагу на те, що обшукам передувала масштабна дискредитаційна кампанія, спрямована проти «Бабеля» і О. Бабенка. У матеріалах, опублікованих анонімними телеграм-каналами й сайтами з сумнівною репутацією, О. Бабенку закидали навмисні дії на шкоду обороноздатності країни. Також напередодні обшуків було поширене фейкове повідомлення про обшук у помешканні Бабенка, під час якого нібито знайшли велику суму валюти. Крім того, 6 липня Печерський районний суд Києва заборонив Центру протидії корупції, «Слідству.Інфо» та журналістці А. Стрижак оприлюднювати розслідування про майно, угоди та інвестиції харківського бізнесмена О. Сухачова — рідного брата директора ДБР О. Сухачова. Заборону накладено як захід забезпечення позову ще до подання самого позову, за заявою, пов'язаної з бізнесменом компанії ТОВ «Парковий-2», поданою у відповідь на журналістський запит про коментар. Ідеться про попередню заборону (*prior restraint*) ще не опублікованого матеріалу,

ухвалену за один робочий день, в інтересах лише однієї сторони, за відсутності відповідача, й до відкриття основного провадження. Ця конструкція, на думку заявників, мала характерні ознаки *SLAPP* — стратегічного позову проти громадської участі, а сам механізм є непропорційним і сумнівним за законністю з погляду ст. 34 Конституції України і ст. 10 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (Детектор медіа, 2026б).

В Україні відзначали також вразливість від *SLAPP* регіональних медіа та незалежних журналістів, які часто не мають достатніх ресурсів для ефективного юридичного захисту (Офіс Ради Європи в Україні, 2026).

За таких обставин ЄС запропонував Україні оновити процесуальні кодекси, Закон України «Про судовий збір». Ішлося також про можливість ухвалення закону, який визначає поняття стратегічних позовів проти участі громадськості (*SLAPP*), його характеристики та додаткові заходи для захисту, механізми підтримки осіб, постраждалих від таких позовів. Україна має запровадити до 2027 року анти-*SLAPP* законодавство у межах євроінтеграційного руху. І у парламентському Комітеті з питань свободи слова заплановане створення робочої групи, яка буде напрацьовувати відповідні законодавчі зміни.

Старший юрист Лабораторії цифрової безпеки Т. Авдєєва запропонувала низку кроків, важливих для протидії *SLAPP*, а саме: розробити план імплементації Директиви про захист представників громадськості від *SLAPP* та Директиви про захист викривачів в межах євроінтеграційних процесів; розробити та впровадити законодавство щодо протидії *SLAPP*, яке охоплює визначення та основні характеристики *SLAPP*, а також особливості виконання рішень третіх країн у справах, які мають ознаки *SLAPP*; оновити процесуальне законодавство відповідно до рекомендацій Ради Європи для забезпечення протидії *SLAPP*, включно з процесуальними кодексами, законами «Про судовий збір», «Про безоплатну правову допомогу», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про міжнародне приватне право»; створити механізми для моніторингу та підвищення обізнаності про шкоду від *SLAPP*, включаючи тренінги для суддів, прокурорів та адвокатів, а також правозахисників, активістів і журналістів, які можуть потерпати від такого роду позовів; оновити Правила адвокатської етики, доповнивши їх положеннями про неетичність *SLAPP*, способи виявлення таких позовів на ранніх етапах представлення клієнта і загальний підхід до ведення таких справ; забезпечити можливість безоплатної вторинної правової допомоги (*pro bono* захисту) відповідачам у справах, що мають ознаки *SLAPP* (Авдєєва, 2025).

6 травня 2026 р. під час круглого столу «Український законодавчий пакет щодо протидії *SLAPP*-позовам: на шляху до узгодження зі стандартами Ради Європи та Європейського Союзу» презентовано пакет змін до законодавства, що мають забезпечити захист громадських учасників, серед яких журналісти, медіа, правозахисники й активісти, від зловживання судовими позовами (НСЖУ, 2026).

В Україні загалом планується запровадити процедури раннього відхилення явно необґрунтованих позовів та відшкодування витрат на користь відповідачів. Саме такий підхід до протидії *SLAPP* міститься у Директиві ЄС 2024/1069 (*Anti-SLAPP Directive*). Проте ця директива орієнтована на розв'язання наявних проблем у мирний час.

Україні в умовах війни варто враховувати можливі зусилля ворога, які будуть спрямовані на використання анти-*SLAPP* законодавства для поширення деструктивних інформаційних впливів. Журналісти, задіяні у таких впливах РФ, потенційно можуть використовувати таке законодавство для продовження своєї антиукраїнської діяльності. Це вимагає чіткого окреслення характеристик необґрунтованих позовів і визначення запобіжних механізмів відвернення маніпуляцій із визнанням необґрунтованості, оскільки ворог потенційно може блокувати розслідування проти колаборантів і агентів впливу, пов'язаних із журналістською діяльністю, та дискредитувати судову систему України. До таких характеристик може бути віднесена явно завищена сума відшкодування моральних збитків, невідповідність, складність формулювання позову із необґрунтованістю або штучністю претензій, подання багатьох однотипних позовів проти певних редакції чи журналіста до різних судів, прохання до розгляду справи по суті заблокувати сайт медіа, заборонити поширення певних відомостей про ту чи іншу особу, пропозиції відкликати позов в обмін на відмову від поширення якоїсь інформації тощо.

У червні 2026 р. ЄС у документі «Спільна позиція Європейського Союзу — Кластер 1 "Основи"» (Council of the European Union, 2026) привітав зусилля України щодо посилення стійкості до дезінформації та іноземних інформаційних маніпуляцій і закликав її до зміцнення прозорого, плюралістичного і незалежного медіаландшафту. Було відзначено часткову узгодженість законодавчої та інституційної бази України з правом ЄС та відповідними стандартами. Водночас наголошено на необхідності забезпечення повної незалежності медіарегулятора — Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, важливості гарантій незалежності функціонування суспільного мовлення, гарантій безпеки й незалежності журналістів та їх доступу до інформації, а також вжиття заходів на підтримку місцевих суспільних медіа. Також у ЄС підкреслили, що впровадження реформ у сфері медіа має відбутись якомога швидше для того, щоб унеможливити відновлення впливу монополістичних або олігархічних структур.

Висновки. В умовах повномасштабної війни з РФ Україна спочатку віддала перевагу централізованій моделі інформаційної політики. Її мобілізаційний потенціал був досить успішно використаний на початку ворожого вторгнення. Проте можливості реалізації централізованої моделі суттєво обмежували сучасні можливості отримання, передання та верифікації інформації. Можливість вільного пошуку інформаційних джерел формувала потужну альтернативу повідомленням, сформованим у рамках централізованої моделі. Проблемою централізованої інформаційної політики з часом постало й подальше

використання мобілізаційного потенціалу в умовах затягування бойових дій, коли суспільство усвідомило, що швидко деокупувати захоплені ворогом території не вдасться, країна має жити у складних воєнних умовах невизначений час, а влада не має прийнятних для більшості громадян відповідей на низку проблемних питань, пов'язаних, зокрема, із визначенням причин порівняно швидкого просування ворога на початку повномасштабного воєнного вторгнення, термінів завершення / припинення бойових дій, поширенням корупції серед високопосадовців, умов відбудови держави тощо.

Повномасштабна війна актуалізувала участь влади на місцях у комунікації із громадянами, які потребували задоволення соціально-побутових потреб, посилення захисту від ворожих обстрілів, надійного працевлаштування та забезпечення житлом. Посилення уваги до комунікації вимагало й проведення мобілізаційниих заходів, а також залучення бізнес-структур до довгострокового фінансування видатків на війну. Усе це зумовило перехід інформаційної політики на модель кризової комунікації. Однак такий перехід не означав відмови влади від впливу на медіа, зокрема й для зменшення масштабів критичних зауважень. Заклики до переходу на діалогову інформаційну політику зі зміцненням плюралістичного і незалежного медіаландшафту загалом не були відкинуті українською владою, але реалізація відповідних кроків відтермінована до завершення дії правового режиму воєнного стану. Водночас Україна навіть в умовах війни не відмовилась від незалежної журналістики, хоча й певною мірою зазнала зменшення її впливу. Незалежна журналістика стикається із фінансовими труднощами, тиском з боку влади, стратегічними позовами проти громадської участі.

Для обмеження впливу на медіа великих фінансово-промислових груп в Україні потрібно запровадити контроль над фінансами із перевіркою походження коштів на утримання медіа та моніторингом їхніх комерційних доходів. Важливими також є антимонопольні обмеження із чітким лімітуванням концентрації різних видів медіа в руках однієї особи чи пов'язаних осіб.

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення повинна мати реальні повноваження та ресурси для перевірки фактичного стану речей із розкриттям реальних бюджетів і замовників політичної та комерційної реклами.

Перспектива затягування бойових дій вимагає модернізації комунікації між владою і громадянами із посиленням діалогових аспектів задля уникнення соціальної напруги та збереження здатності країни чинити опір ворогу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Авдєєва, Т. (2025, 3 Квітня). «Видали це або ми побачимося в суді»: гендерний аспект SLAPP-позовів. *Жінки в медіа*. https://wim.org.ua/materials/slapp/

Буканов, Г. (2025). Політична комунікація влади і суспільства в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, *2*(66), 72—78. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2(66).337624

Буняк, В. (2024, 26 травня). Наталія Лигачова: Влада хоче компенсувати падіння довіри посиленням контролю за інформаційним простором. *Детектор медіа*. https://detector.media/infospace/article/227372/2024-05-26-nataliya-lygachova-vlada-khoche-kompensuvaty-padinnya-doviry-posylennyam-kontrolyu-za-informatsiynym-prostorom/

Грушецький, А. (2026, 7 серпня). Думки і погляди українців з питань війни і миру: результати опитування, проведеного 20 липня — 3 серпня 2026 року (пресреліз). *КМІС*. https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1626&page=1

Данькова, Н. (2022, 7 листопада). Ми – шості у марафоні. Як Юрій Сугак та команда колишньої «України» запустили телеканал. *Детектор медіа*. https://detector.media/rinok/article/204636/2022-11-07-my-shosti-u-marafoni-yak-yuriy-sugak-ta-komanda-kolyshnoi-ukrainy-zapustyly-telekanal/

Детектор медіа. (2019, 26 листопада). «Зеонбуд» назвав українських бенефіціарів. https://detector.media/rinok/article/172737/2019-11-26-zeonbud-nazvav-ukrainskykh-benefitsiariv/

Детектор медіа. (2024, 10 жовтня). Медіарух закликав Зеленського негайно вжити заходів для припинення тиску на медіа з боку будь-яких держслужбовців. https://detector.media/community/article/233256/2024-10-10-mediarukh-zaklykav-zelenskogo-negaynovzhyty-zakhodiv-dlya-prypynennya-tysku-na-media-z-boku-bud-yakykh-derzhsluzhbovtsiv/

Детектор медіа. (2026а, 13 березня). Індекс медіаграмотності українців: 2020–2025 (шоста хвиля). https://detector.media/infospace/article/248278/2026-03-13-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-20202025-shosta-khvylya/

Детектор медіа. (2026б, 7 липня). Заява Медіаруху щодо тиску на розслідувальну журналістику. https://detector.media/community/article/251048/2026-07-07-zayava-mediarukhu-shchodo-tysku-na-rozsliduvalnu-zhurnalistyku/

Закон України «Про доступ до публічної інформації» № 2939-VI (2011). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

Іжицька, Н. (2025, 7 лютого). Куди пішло 860 мільйонів: як витрачають гроші на телемарафони, програми для «Дому» та The Gaze. *Детектор медіа*. https://detector.media/rinok/article/237999/2025-02-07-kudy-pishlo-860-milyoniv-yak-vytrachayut-groshi-na-telemarafony-programy-dlya-domu-ta-the-gaze/

Лупацій, В., & Конончук, С. (2026, 2 вересня). Соціальна вразливість в умовах війни: де проходить межа крихкості суспільної стійкості. *Детектор медіа. ЗМІ для змін*. https://cs.detector.media/blogs/texts/186772/2026-09-02-sotsialna-vrazlyvist-v-umovakh-viyny-de-prokhodyt-mezha-krykhkosti-suspilnoi-stiykosti/

Маджумдар, О., & ZMINA. (2025, 27 травня). Тиск на журналістів через судові позови: як цьому протидіють в ЄС і що можна змінити в Україні. *Детектор медіа*. https://detector.media/community/article/241248/2025-05-27-tysk-na-zhurnalistiv-cherez-sudovi-pozovy-yak-tsomu-protydiyut-v-ies-i-shcho-mozhna-zminyty-v-ukraini/

Наказ Головнокомандувача Збройних сил України «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану (зі змінами)» № 73 (2022, 3 березня). https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-golovnokomanduvacha-zsu-vid-03-03-2022-roku-73-zi-zminami

Наказ МКІП «Про затвердження Дорожньої карти для підтримки відновлення плюралістичного, прозорого та незалежного післявоєнного медіа-простору після припинення чи скасування воєнного стану» № 451 (Документ v0451921-24) (2024, 28 червня). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0451921-24#Text

Ніколаєць, Ю. (2025а). Моделювання повоєнної державної інформаційної політики у контексті забезпечення суспільно-політичної солідарності. В О. О. Рафальський, & О. М. Майборода (Ред.), *Суспільно-політична солідарність в Україні у повоєнний період: монографія* (с. 123—147). ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. https://ipiend.gov.ua/publication/suspilno-politychna-solidarnist-v-ukraini-u-povoiennyj-period-monohrafiia/

Ніколаєць, Ю. (Ред.). (2025б). *Україна у боротьбі: війна та перетворення суспільства: монографія*. ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. https://ipiend.gov.ua/publication/ukraina-u-borotbi-vijna-ta-peretvorennia-suspilstva-monohrafiia/

НСЖУ. (2026, 7 травня). SLAPP-позови проти журналістів: законодавчий захист на фінальному етапі розробки. https://nsju.org/novini/slapp-pozovy-proty-zhurnalistiv-zakonodavchyj-zahyst-na-finalnomu-etapi-rozrobky/

Офіс Ради Європи в Україні. (2026, 7 травня). Україна фіналізує законодавчі зміни щодо протидії SLAPP-позовам за підтримки Ради Європи. https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/ukraine-finalises-legislative-amendments-to-counter-slapps-with-the-support-of-the-council-of-europe

Піддубний, М. (Ред.). (2023, 14 жовтня). Юлія Мостова: Зеленський не під запис просив журналістів мовчати про корупцію до перемоги. *NV.UA*. https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zelenskiy-prosiv-zhurnalistiv-movchati-pro-korupciyu-do-peremogi-mostova-novini-ukrajini-50360503.html

Судово-юридична газета. (2026, 4 березня). Рада готує масштабні зміни для медіа до грудня 2026 року: як захистять журналістів. https://sud.ua/uk/news/ukraine/354910-rada-gotovit-masshtabnye-izmeneniya-dlya-media-k-dekabryu-2026-goda-kak-zaschityat-zhurnalistov

Трапезникова, Д. (2026, Січень 18). Мета – покривати до 50 % бюджету. Українські медіа створюють дорадчі ради з бізнесів. Що дає така співпраця? *Forbes Ukraine*. https://forbes.ua/lifestyle/meta-pokrivati-do-50-byudzhetu-ukrainski-media-stvoryuyut-doradchi-radi-z-biznesiv-shcho-dae-taka-spivpratsya-18012026-35474

Чорна, О. (2023, 16 жовтня). Баланс між свободою слова та інфобезпекою має складатися з правди і мовчання, а не з правди і брехні. *Детектор медіа*. https://detector.media/infospace/article/218112/2023-10-16-balans-mizh-svobodoyu-slova-ta-infobezpekoyu-maie-skladatysya-z-pravdy-i-movchannya-a-ne-z-pravdy-i-brekhni/

Чурилова, К. (2019, 26 листопада). Монополіст ефірного цифрового телебачення «Зеонбуд» оприлюднив своїх українських власників. *ZAXID.NET*. https://zaxid.net/monopolist_efirnogo_tsifrovogo_telebachennya_zeonbud_oprilyudniv_prizvishha_ukrayinskih_vlasnikiv_n1493616

Council of the European Union. (2026, 12th June). *European Union Common Position – Cluster 1: Fundamentals* (AD 18/26, CONF-UA 2/26). Brussels. https://data.consilium.europa.eu/doc/document/AD-18-2026-INIT/en/pdf

Dutsyk, D., & Umland, A. (2025, 19th June). *Between Freedom and Censorship: Ukraine's Mass Media in Times of Full-scale War. SCEEUS Report № 9*. SCEEUS. https://sceeus.se/en/publications/between-freedom-and-censorship-ukraines-mass-media-in-times-of-full-scale-war/

IMS. (2026). *Policy Book on Information Resilience: Lessons and Recommendations from Ukraine 2022–2025 (The MERIT Forum 2025)*. https://www.mediasupport.org/publication/policy-book-on-information-resilience-lessons-and-recommendations-from-ukraine-2022-2025/

Smith, V., Pamment, Dr J., Dikhtiarenko, S., Heap, B., Tsurtsumia, D., & Maunder, A. (2026). *Attributing Russian Information Influence Operations: Testing the Information Influence Attribution Framework with Real-World Case Studies*. NATO STRATCOM COE. https://stratcomcoe.org/pdfjs/ ?file=/publications/download/Attribution_Russian_Information_Influence.pdf?zoom=page-fit

REFERENCES

Avdieieva, T. (2025, 3 Kvitnia). "Vydaly tse abo my pobachymosia v sudi": hendernyi aspekt SLAPP-pozoviv ["Give It Up or We'll See You in Court": the Gender Aspect of SLAPP Lawsuits]. *Zhinky v media*. https://wim.org.ua/materials/slapp/

Bukanov, H. (2025). Politychna komunikatsiia vlady i suspilstva v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Political Communication of the Authorities and Society Under Martial Law in Ukraine]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, *2*(66), 72—78. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2(66).337624

Buniak, V. (2024, 26 travnia). Nataliia Lyhachova: Vlada khoche kompensuvaty padinnia doviry posylenniam kontroliu za informatsiinym prostorom [Natalia Ligachova: The Authorities Want to Compensate for the Decline in Trust by Strengthening Control Over the Information Space]. *Detektor media*. https://detector.media/infospace/article/227372/2024-05-26-nataliya-lygachova-vlada-khoche-kompensuvaty-padinnya-doviry-posylennyam-kontrolyu-za-informatsiynym-prostorom/

Chorna, O. (2023, 16 zhovtnia). Balans mizh svobodoiu slova ta infobezpekoiu maie skladatysia z pravdy i movchannia, a ne z pravdy i brekhni [The Balance Between Freedom of Speech and Information Security Should Consist of Truth and Silence, Not Truth and Lies]. *Detektor media*. https://detector.media/infospace/article/218112/2023-10-16-balans-mizh-svobodoyu-slova-ta-infobezpekoyu-maie-skladatysya-z-pravdy-i-movchannya-a-ne-z-pravdy-i-brekhni/

Churylova, K. (2019, 26 lystopada). Monopolist efirnoho tsyfrovoho telebachennia «Zeonbud» opryliudnyv svoikh ukrainskykh vlasnykiv [Monopolist of Terrestrial Digital Television «Zeonbud» Has Announced Its Ukrainian Owners]. *ZAXID.NET*. https://zaxid.net/monopolist_efirnogo_tsifrovogo_telebachennya_zeonbud_oprilyudniv_prizvishha_ukrayinskih_vlasnikiv_n1493616

Council of the European Union. (2026, 12th June). *European Union Common Position – Cluster 1: Fundamentals* (AD 18/26, CONF-UA 2/26). Brussels. https://data.consilium.europa.eu/doc/document/AD-18-2026-INIT/en/pdf

Dankova, N. (2022, 7 lystopada). My – shosti u marafoni. Yak Yurii Suhak ta komanda kolyshnoi «Ukrainy» zapustyly telekanal [We are Sixth in the Marathon. How Yuriy Sugak and the Team of the Former «Ukraine» Launched a TV Channel]. *Detektor media*. https://detector.media/rinok/article/204636/2022-11-07-my-shosti-u-marafoni-yak-yuriy-sugak-ta-komanda-kolyshnoi-ukrainy-zapustyly-telekanal/

Detektor media. (2019, 26 lystopada). «Zeonbud» nazvav ukrainskykh benefitsyariv [Zeonbud Named Ukrainian Beneficiaries]. https://detector.media/rinok/article/172737/2019-11-26-zeonbud-nazvav-ukrainskykh-benefitsiariv/

Detektor media. (2024, 10 zhovtnia). Mediarukh zaklykav Zelenskoho nehaino vzhyty zakhodiv dlia prypynennia tysku na media z boku bud-iakykh derzhsluzhbovtsiv [Mediarukh Called on Zelenskyy to Immediately Take Measures to Stop Pressure on the Media From any Civil Servants]. https://detector.media/community/article/233256/2024-10-10-mediarukh-zaklykav-zelenskogo-negayno-vzhyty-zakhodiv-dlya-prypynennya-tysku-na-media-z-boku-bud-yakykh-derzhsluzhbovtsiv/

Detektor media. (2026a, 13 bereznia). Indeks mediahramotnosti ukraintsiv: 2020–2025 (shosta khvylia) [Media Literacy Index of Ukrainians: 2020–2025 (Sixth Wave)]. https://detector.media/infospace/article/248278/2026-03-13-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-20202025-shosta-khvylya/

Detektor media. (2026б, 7 lypnia). Zaiava Mediarukhu shchodo tysku na rozsliduvalnu zhurnalistyku [Media Movement Statement on Pressure on Investigative Journalism]. https://detector.media/community/article/251048/2026-07-07-zayava-mediarukhu-shchodo-tysku-na-rozsliduvalnu-zhurnalistyku/

Dutsyk, D., & Umland, A. (2025, 19th June). *Between Freedom and Censorship: Ukraine's Mass Media in Times of Full-scale War. SCEEUS Report № 9*. SCEEUS. https://sceeus.se/en/publications/between-freedom-and-censorship-ukraines-mass-media-in-times-of-full-scale-war/

Hrushetskyi, A. (2026, 7 serpnia). Dumky i pohliady ukraintsiv z pytan viiny i myru: rezultaty opytuvannia, provedenoho 20 lypnia — 3 serpnia 2026 roku (presreliz) [Opinions and Views of Ukrainians on War and Peace Issues: Results of a Survey Conducted on July 20 — August 3, 2026 (The Press Release)]. *KMIS*. https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1626&page=1

IMS. (2026). *Policy Book on Information Resilience: Lessons and Recommendations from Ukraine 2022–2025 (The MERIT Forum 2025)*. https://www.mediasupport.org/publication/policy-book-on-information-resilience-lessons-and-recommendations-from-ukraine-2022-2025/

Izhytska, N. (2025, 7 liutoho). Kudy pishlo 860 milioniv: yak vytrachaiut hroshi na telemarafony, prohramy dlia «Domu» ta The Gaze [Where Did 860 Million Go: How Money Is Spent on Telethons, Programs for «Dom» and The Gaze]. *Detektor media*. https://detector.media/rinok/article/237999/2025-02-07-kudy-pishlo-860-milyoniv-yak-vytrachayut-groshi-na-telemarafony-programy-dlya-domu-ta-the-gaze/

Lupatsii, V., & Kononchuk, S. (2026, 2 veresnia). Sotsialna vrazlyvist v umovakh viiny: de prokhodyt mezha krykhkosti suspilnoi stiikosti [Social Vulnerability in Wartime: Where the Line of Fragility of Social Resilience Lies]. *Detektor media. ZMI dlia zmin*. https://cs.detector.media/blogs/texts/186772/2026-09-02-sotsialna-vrazlyvist-v-umovakh-viyny-de-prokhodyt-mezha-krykhkosti-suspilnoi-stiykosti/

Madzhumdar, O., & ZMINA. (2025, 27 travnia). Tysk na zhurnalistiv cherez sudovi pozovy: yak tsomu protydiiut v YeS i shcho mozhna zminyty v Ukraini [Pressure on Journalists Through Lawsuits: How the EU Is Counteracting This and What Can Be Changed in Ukraine]. *Detektor media*. https://detector.media/community/article/241248/2025-05-27-tysk-na-zhurnalistiv-cherez-sudovi-pozovy-yak-tsomu-protydiyut-v-ies-i-shcho-mozhna-zminyty-v-ukraini/

Nakaz Holovnokomanduvacha Zbroinykh syl Ukrainy «Pro orhanizatsiiu vzaiemodii mizh Zbroinymy Sylamy Ukrainy, inshymy skladovymy syl oborony ta predstavnykamy media na chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu» [The Order of the Commander-In-Chief of The Armed Forces of Ukraine «On the Organization of Interaction Between the Armed Forces of Ukraine and Other Components of the Defense Forces and Representatives of the Mass Media During the Legal Regime of Martial Law (With Changes)»] № 73 (2022, 3 bereznia). https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-golovnokomanduvacha-zsu-vid-03-03-2022-roku-73-zi-zminami

Nakaz MKIP «Pro zatverdzhennia Dorozhnoi karty dlia pidtrymky vidnovlennia pliuralistychnoho, prozoroho ta nezalezhnoho pisliavoiennoho media-prostoru pislia prypynennia chy skasuvannia voiennoho stanu» [The Order of MCIP «On the Approval of the Roadmap to Support the Restoration of a Pluralistic, Transparent and Independent Post-War Media Space After the Termination or Lifting of Martial Law»] № 451 (Dokument v0451921-24) (2024, 28 chervnia). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0451921-24#Text

Nikolaiets, Yu. (2025a). Modeliuvannia povoiennoi derzhavnoi informatsiinoi polityky u konteksti zabezpechennia suspilno-politychnoi solidarnosti [Modelling of Post-War State Information Policy in the Context of Ensuring Socio-Political Solidarity]. V O. O. Rafalskyi, & O. M. Maiboroda (Red.), *Suspilno-politychna solidarnist v Ukraini u povoiennyi period: monohrafiia* (s. 123—147). IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. https://ipiend.gov.ua/publication/suspilno-politychna-solidarnist-v-ukraini-u-povoiennyj-period-monohrafiia/

Nikolaiets, Yu. (Red.). (2025б). *Ukraina u borotbi: viina ta peretvorennia suspilstva: monohrafiia* [Ukraine in Fighting: War and Transformation of Society: Monogragh]. IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. https://ipiend.gov.ua/publication/ukraina-u-borotbi-vijna-ta-peretvorennia-suspilstva-monohrafiia/

NSZhU. (2026, 7 travnia). SLAPP-pozovy proty zhurnalistiv: zakonodavchyi zakhyst na finalnomu etapi rozrobky [SLAPP Lawsuits Against Journalists: Legislative Protection in the Final Stages of Development]. https://nsju.org/novini/slapp-pozovy-proty-zhurnalistiv-zakonodavchyj-zahyst-na-finalnomu-etapi-rozrobky/

Ofis Rady Yevropy v Ukraini. (2026, 7 travnia). Ukraina finalizuie zakonodavchi zminy shchodo protydii SLAPP-pozovam za pidtrymky Rady Yevropy [Ukraine Finalizes Legislative Changes to Counter SLAPP Lawsuits with Support from the Council of Europe]. https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/ukraine-finalises-legislative-amendments-to-counter-slapps-with-the-support-of-the-council-of-europe

Piddubnyi, M. (Red.). (2023, 14 zhovtnia). Yuliia Mostova: Zelenskyi ne pid zapys prosyv zhurnalistiv movchaty pro koruptsiiu do peremohy [Yulia Mostova: Zelenskyy Off-The-Record Asked Journalists to Keep Quiet about Corruption until Victory]. *NV.UA*. https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zelenskiy-prosiv-zhurnalistiv-movchati-pro-korupciyu-do-peremogi-mostova-novini-ukrajini-50360503.html

Smith, V., Pamment, Dr J., Dikhtiarenko, S., Heap, B., Tsurtsumia, D., & Maunder, A. (2026). *Attributing Russian Information Influence Operations: Testing the Information Influence Attribution Framework with Real-World Case Studies*. NATO STRATCOM COE. https://stratcomcoe.org/pdfjs/?file=/publications/download/Attribution_Russian_Information_Influence.pdf?zoom=page-fit

Sudovo-iurydychna hazeta. (2026, 4 bereznia). Rada hotuie masshtabni zminy dlia media do hrudnia 2026 roku: yak zakhystiat zhurnalistiv [The Council Is Preparing Large-Scale Changes for the Media by December 2026: How Journalists Will Be Protected]. https://sud.ua/uk/news/ukraine/354910-rada-gotovit-masshtabnye-izmeneniya-dlya-media-k-dekabryu-2026-goda-kak-zaschityat-zhurnalistov

Trapeznykova, D. (2026, Sichen 18). Meta – pokryvaty do 50 % biudzhetu. Ukrainski media stvoriuiut doradchi rady z biznesiv. Shcho daie taka spivpratsia? [The Goal Is to Cover Up to 50 % of the Budget. Ukrainian Media Are Creating Business Advisory Boards. What Does Such Cooperation Provide?]. *Forbes Ukraine*. https://forbes.ua/lifestyle/meta-pokrivati-do-50-byudzhetu-ukrainski-media-stvoryuyut-doradchi-radi-z-biznesiv-shcho-dae-taka-spivpratsya-18012026-35474

Zakon Ukrainy "Pro dostup do publichnoi informatsii" [The Law of Ukraine "On Access to Public Information"] № 2939-VI (2011). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

Надійшла: 10.07.2026
Прорецензовано: 10.08.2026
Прийнято до друку: 15.08.2-26
Оприлюднено: 30.09.2026

Yuriy Nikolaets,
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Deputy Director,
Kuras Institute of Political
and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

UKRAINE'S INFORMATION POLICY DURING
THE FULL-SCALE MILITARY INVASION OF THE RUSSIAN FEDERATION
IN THE CONTEXT OF SOCIO-CULTURAL CHANGES

The article identifies the main directions of Ukraine's information policy during the full-scale military invasion of the Russian Federation within the context of its dynamics against the background of socio-cultural changes. It determines that the authorities' attempts to implement a centralized model of information policy were only partially realized under conditions where the development of the information and communication environment provided the opportunity to use many alternative information sources. At the same time, despite exerting certain pressure on the media, the authorities did not resort to introducing strict censorship under the legal regime of martial law, while the activities of the public broadcaster "Suspilne Movlennia", internet media, certain Telegram channels, and social media largely satisfied the citizens' demand for unbiased and diverse information about important events. The possibility of accessing alternative information to some extent compensated for the miscalculations in communication between the authorities and citizens. Despite attempts to centralize information policy, the authorities failed to ensure the synchronization of statements by the military command, political leadership, and relevant ministries to avoid chaos in messaging and contradictory interpretations. The public demand for the de-oligarchization of the media was only partially satisfied due to the preservation of state support for certain media resources within the framework of preparing content for the telemarathon.

Keywords: information policy, full-scale war, socio-cultural changes, communication between authorities and society, regulatory framework.

https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-6
УДК 323.2:725.94(477)

Світлана Набок,
кандидат історичних наук,
молодший науковий співробітник,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
ORCID: 0000-0002-8202-2590
vuencyclopedia@gmail.com

«Ленініада» як політичний цикл трансформації символічного порядку публічного простору України

Здійснено політологічний аналіз функціонування пам'ятників В. Леніну в публічному просторі незалежної України. Ленінські монументи розглянуто як елементи символічного порядку, через які відтворювалися владні відносини та домінантні історичні наративи радянського періоду. Особливу увагу приділено динаміці конфліктів навколо цих пам'ятників упродовж 1990—2010-х років. Аналіз ґрунтується на якісному дослідженні кейсів конфліктів, пов'язаних з пошкодженням, спробами демонтажу та публічним оскарженням ленінських монументів, що дає змогу виявити механізми їх функціонування, делегітимації й усунення. Запропоновано інтерпретацію «ленініади» як політичного циклу існування символу в публічному просторі. Цей цикл охоплює першу хвилю демонтажів на початку 1990-х, подальшу інституційну консервацію радянського монументального канону, поступову ерозію його легітимності у 2000-х роках та масові демонтажі періоду «ленінопаду». Показано, що «ленінопад» став не формуванням нового символічного порядку, а початком демонтажу інституційно законсервованого радянського символічного порядку. Обґрунтовано, що трансформація символічного порядку відбувалась як результат взаємодії суспільної мобілізації, політичних конфліктів і державної політики. Проаналізовано правові практики реагування на пошкодження ленінських пам'ятників як індикатор меж легітимного політичного оскарження. Показано, що державна політика декомунізації стала інституційним оформленням уже розгорнутого процесу демонтажу радянських символів, а не його по-

Цитування: Набок С. «Ленініада» як політичний цикл трансформації символічного порядку публічного простору України. *Політичні дослідження*. № 3 (13). 2026. С. 94—110. https://https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-6

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en)

чатковою причиною. Запропонований підхід дає підстави розглядати «ленініаду» як прояв глибших трансформацій символічної організації публічного простору України, пов'язаних зі змінами ціннісних орієнтацій суспільства та формуванням національного пантеону.

Ключові слова: пам'ятники В. Леніну, «ленініада», «ленінопад», символічний порядок, публічний простір, політика пам'яті, політичний цикл.

Постановка проблеми. Упродовж десятиліть пам'ятники В. Леніну залишалися одними з найпоширеніших елементів публічного простору українських міст. Після здобуття Україною незалежності ці об'єкти не лише зберігались у міському середовищі, а й ставали предметом політичних конфліктів, громадських кампаній і державних рішень щодо їх демонтажу. Процес їхнього усунення розтягнувся на три десятиліття: від перших локальних демонтажів на початку 1990-х років до повного вилучення ленінських пам'ятників з публічного простору на підконтрольній Україні території у першій половині 2020-х років. Масові руйнування ленінських пам'ятників під час подій 2013—2014 рр., що отримали назву «ленінопад» (Кобиляцька, 2014), стали одним із найпомітніших епізодів трансформації символічного порядку пострадянської України.

«Ленінопад» був лише кульмінаційною фазою значно тривалішої трансформації від звичної та легітимної присутності до підваження й усунення. З погляду політики цей процес відображає зміну статусу символу радянської влади у символічному порядку міського простору. У цьому дослідженні він позначається як «українська ленініада» — тривалий політичний цикл функціонування символу влади у публічному просторі. Це поняття дає змогу аналізувати демонтаж ленінських пам'ятників як цілісний політичний процес.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що пам'ятники В. Леніну тривалий час становили одну з наймасовіших груп радянських пам'ятників у публічному просторі українських міст, залишаючись важливими знаками радянської символічної присутності і поступово перетворюючись на об'єкти політичних конфліктів навколо інтерпретації радянського минулого. Це робить їх показовим об'єктом для аналізування трансформацій символічного порядку.

На момент написання статті пам'ятники В. Леніну на підконтрольній Україні території остаточно демонтовані (Укрінформ, 2025), проте вони зберігаються на окупованих територіях України, де продовжують виконувати функції символічного контролю. Отже, йдеться не лише про завершений історичний процес, а й про різні режими функціонування символічного порядку в умовах політичної та територіальної фрагментації. Водночас українська «ленініада» постає як аналітична модель трансформації символічного порядку в постімперських суспільствах. Такий підхід уможливлює реконструкцію логіки взаємодії суспільної мобілізації, інституційних обмежень і державної політики, що має значення для аналізування інших процесів символічної трансформації.

Попри значну увагу до української «ленініади» у медійному та політичному дискурсі, у науковій літературі пам'ятники В. Леніну розглянуто відносно обмежено, як порівняти з ширшим корпусом досліджень політики пам'яті. Однією з небагатьох монографічних праць, присвячених безпосередньо цим об'єктам, є дослідження О. Гайдай, у якому проаналізовано поширення, функціонування та суспільне сприйняття ленінських пам'ятників у регіональному контексті (Гайдай, 2018).

Пам'ятники В. Леніну залишалися практично поза увагою досліджень, що розглядали публічний простір як символічно організовану структуру, у межах якої вони набували значення складників символічних ландшафтів. Водночас питання про роль монументальних об'єктів у формуванні символічних ландшафтів розроблялось у різних дослідницьких традиціях. У межах пам'яттєвих студій пам'ятники переважно осмислювали як матеріальні носії колективної пам'яті та елементи меморіальних ландшафтів, через які суспільства фіксують уявлення про минуле (Assmann A., 2011; Assmann J., 2008; Erll, 2011; Nora, 1989). Інша група досліджень зосереджується на меморіальних практиках і культурних формах пам'яті XX ст., розглядаючи пам'ятники як важливі елементи публічної культури пам'яті (Doss, 2010; Winter, 1995; Young, 1993).

У дослідженнях політики пам'яті монументальні об'єкти часто аналізують і як інструменти символічного закріплення історичних наративів, і як об'єкти боротьби між різними соціальними та політичними акторами за легітимне бачення минулого (Bernhard & Kubik, 2014; Olick et al., 2011; Verdery, 1999). Натомість частина досліджень акцентує просторовий вимір меморіальних практик і роль монументів у формуванні символічних ландшафтів міста (Azaryahu, 1996; Dwyer & Alderman, 2008; Till, 2005; Savage, 1997).

Попри різноманітність цих підходів, пам'ятники в них розглянуто передусім як носії певних значень або як інструменти репрезентації історичної пам'яті. Відповідно, основну увагу зосереджено на їхній репрезентаційній функції, тоді як значно рідше їх проаналізовано як елементи структурної організації символічного порядку публічного простору та як носіїв змінних соціальних функцій у різних політичних і соціальних контекстах.

У цьому дослідженні пам'ятники В. Леніну розглянуто як елементи символічного порядку публічного простору. Спираючись на просторові підходи до пам'яті та міського середовища (Azaryahu, 1996; Till, 2005), під символічним порядком у цьому контексті розуміємо систему ієрархій, що визначають легітимність різних історичних наративів, їхню видимість і статус у міському середовищі. У межах такого порядку деякі символи, зокрема монументальні об'єкти, виконують функцію матеріальних маркерів домінантних історичних інтерпретацій і політичних ідентичностей.

Динаміка конфліктів навколо пам'ятників В. Леніну проаналізовано через політичний цикл існування символу у публічному просторі. У такому ракурсі цей процес постає як послідовність фаз, у межах яких символ проходить етапи інституційного успадкування, інерційного існування, поступо-

вої ерозії легітимності, протестного підваження та зрештою — інституційного усунення з публічного простору.

У межах запропонованого підходу кожна з цих фаз характеризується зміною соціальних функцій символу в публічному просторі. На початковому етапі символ зберігає інституційний статус, успадкований від попереднього політичного режиму, і продовжує виконувати функції легітимації відповідного історичного наративу. У подальшому його присутність дедалі більше набуває інерційного характеру: символ залишається у просторі передусім завдяки інституційним механізмам його збереження та відсутності політичного консенсусу щодо його усунення. Зростання суспільних конфліктів навколо символу поступово підважує його легітимність, що може проявлятись як у формі публічних дискусій, так і у формі протестних дій. Унаслідок цього символ може втрачати свою інтегративну функцію і перетворюватися на об'єкт політичного конфлікту, що створює передумови для його інституційного демонтажу або усунення з публічного простору.

Метою статті є політологічний аналіз функціонування пам'ятників В. Леніну в публічному просторі незалежної України та інтерпретація процесу їх усунення як політичного циклу. Для досягнення поставленої мети у статті проаналізовано функціонування пам'ятників В. Леніну як елементів символічного порядку публічного простору; простежено механізми їх оскарження та демонтажу на основі аналізування конфліктних кейсів; інтерпретовано ці процеси як складові політичного циклу трансформації символічної інфраструктури.

Аналіз ґрунтується на якісному дослідженні кейсів конфліктів навколо пам'ятників В. Леніну, які розглянуто як аналітичні одиниці для реконструкції механізмів функціонування, оскарження та демонтажу символів у публічному просторі. Розглянуті кейси інтерпретуються як емпіричні прояви ширших процесів трансформації символічного порядку, що дає змогу перейти від опису окремих інцидентів до виявлення структурних закономірностей політичної взаємодії. Дослідження поєднує елементи аналізу політики пам'яті, просторового підходу до публічного простору та інтерпретації монументів як елементів символічної інфраструктури.

Наукова новизна дослідження полягає в застосуванні функціонального підходу до аналізу пам'ятників В. Леніну як елементів символічного порядку публічного простору та інтерпретації української «ленініади» як політичного циклу, що дає змогу перейти від опису конкретних демонтажів до пояснення механізмів трансформації символічної інфраструктури.

Першу фазу «ленініади» становили локальні та регіонально нерівномірні демонтажі пам'ятників В. Леніну на території України, що розпочалися після проголошення 1990 року «Декларації про державний суверенітет України», коли перспектива політичного відокремлення від радянського центру стала реальною політичною можливістю. Рішення про їх усунення ухвалювались на локальному рівні за участі органів місцевого самоврядування і були пов'язані передусім із прагненням продемонструвати симво-

лічне дистанціювання від радянської політичної системи. Демонтаж цих монументів ставав актом політичного розриву з попереднім режимом і символічного переозначення публічного простору, що вже в перших кейсах демонтажів — зокрема у Львові 1990 року — набувало виразної політичної форми (Піняжко, 2024).

Ця перша хвиля мала переважно локальний характер і не супроводжувалась єдиною державною політикою щодо радянського монументального спадку. Рішення ухвалювали ситуативно, залежно від політичної конфігурації місцевої влади, позиції громадськості і символічного значення конкретних монументів. Унаслідок цього демонтажі відбувалися нерівномірно: в одних містах пам'ятники швидко прибирали, тоді як в інших вони продовжували залишатися центральними елементами міського простору. Інтенсивність цих процесів визначалась передусім наявністю низових ініціатив і співвідношенням локальних політичних сил, тоді як центральна влада переважно реагувала на вже наявний суспільний тиск, не формуючи цілісної політики у цій сфері.

У перші роки незалежності демонтажі у низці випадків ініціювали «знизу» — через збори трудових колективів, страйкові комітети та інші форми самоорганізації громад. Такі практики в цьому дослідженні інтерпретуються як прояви «спонтанної демократії» — неінституціоналізованих форм колективного ухвалення рішень, у межах яких локальні спільноти формулювали вимоги щодо трансформації публічного простору і чинили безпосередній політичний тиск на органи влади з метою їх реалізації поза усталеними процедурними механізмами. За цих умов контроль над символічною організацією публічного простору був значною мірою децентралізований, що відкривало можливості для прямого політичного втручання громад у питання демонтажу радянських монументів.

Попри значну символічну вагу цих подій, перша хвиля демонтажів не призвела до системного перегляду радянського символічного порядку. Упродовж 1990-х років їх інтенсивність знизилась, і значна частина ленінських пам'ятників продовжувала існувати у міському середовищі. Це може бути пов'язано як з формуванням нормативно-правових механізмів охорони пам'яток, що поширювалися і на частину радянських монументів (Постанова КМУ…, 1992), так і зі зміною політичних умов, у яких реалізовувались локальні ініціативи.

Процеси політичної централізації, що посилювались упродовж 1990-х років, поступово звужували можливості для самостійного ухвалення рішень на місцевому рівні. Йдеться не стільки про цілеспрямоване згортання демонтажів, скільки про зміну інституційних умов, у межах яких вони могли відбуватися. Посилення адміністративної вертикалі і зростання ролі центральної влади означало, що навіть за наявності локального запиту відповідні ініціативи дедалі рідше трансформувались у практики демонтажу.

У поєднанні з інтеграцією частини радянських монументів до системи державного обліку та охорони пам'яток формувалася ситуація, за якої демон-

таж ленінських пам'ятників втрачав ефективність як інструмент локальної політичної дії. Відповідні практики маргіналізувались, а радянський монументальний канон закріплювавсь як інерційна складова символічного порядку.

Унаслідок наприкінці 1990-х — на початку 2000-х років сформувався інституційно стабілізований символічний порядок. Ленінські монументи втратили частину своєї ідеологічної функціональності, проте зберігались як маркери радянського історичного канону у публічному просторі. Ця стабілізована конфігурація певною мірою визначила характер подальших конфліктів довкола радянських пам'ятників.

Починаючи з середини 2000-х років ленінські монументи все частіше ставали об'єктами символічних протестів: актів пошкодження, спроб демонтажу, звернень або публічних акцій, спрямованих проти їх наявності у міському просторі. Ці дії можна інтерпретувати як прояви поступової ерозії символічного порядку, який протягом попереднього десятиліття значною мірою підтримувався інституційними механізмами. Хоча пам'ятники В. Леніну продовжували залишатися частиною міського середовища і формально перебували під захистом нормативних механізмів охорони культурної спадщини, їхня символічна легітимність дедалі частіше ставала предметом суспільних конфліктів.

Серед факторів, що активізували ці конфлікти, були спроби держави переосмислити радянську історичну спадщину. Зокрема, певну роль відіграв указ Президента України В. Ющенка, спрямований на демонтаж пам'ятників особам, причетним до організації Голодомору (Указ Президента України…, 2007). Хоча цей документ не створював безпосереднього механізму демонтажу ленінських пам'ятників, його поява стала сигналом політичної делегітимації радянського історичного канону. У публічному просторі це сприймалось як підтвердження можливості перегляду радянського символічного спадку. Державний сигнал про морально-політичну відповідальність радянського режиму за Голодомор сприяв формуванню нової інтерпретаційної рамки, у межах якої монументальні символи цього режиму дедалі частіше починали сприймати як проблемні та політично контроверсійні елементи публічного простору.

Саме в цей період збільшується кількість актів пошкодження або спроб демонтажу пам'ятників В. Леніну. На відміну від локальних рішень початку 1990-х років, ці дії вже не мали переважно характеру проявів «спонтанної демократії» на рівні місцевих громад. Натомість вони набували форми протестних акцій або символічних актів підваження радянської монументальної присутності у публічному просторі. Ленінські пам'ятники ставали об'єктами політичного оскарження, навколо яких концентрувалися конфлікти щодо легітимності радянського історичного наративу.

Характерна ознака цієї фази — конфлікти навколо ленінських пам'ятників переходили у правову площину. Важливою особливістю цього процесу було те, що кримінальні провадження, пов'язані з пошкодженням пам'ят-

ників В. Леніну, здебільшого кваліфікували за статтею про хуліганство. Така кваліфікація передбачає не лише факт пошкодження майна, а насамперед дію, вчинену з мотивів явної неповаги до суспільства та порушення громадського порядку. Правова оцінка подібних інцидентів виходила за межі суто матеріальної шкоди і дозволяла інтерпретувати їх як дії, спрямовані проти соціально значущих норм і цінностей.

Застосування саме цієї правової кваліфікації має принципове значення для розуміння ролі держави у підтриманні символічного порядку. Визначаючи пошкодження пам'ятника як прояв хуліганства, суди фактично імпліцитно закріплювали статус таких монументів як елементів суспільно значущого порядку, що підлягає захисту. Ленінські пам'ятники розглядали не лише як об'єкти матеріальної або культурної спадщини, а як складові легітимного символічного ландшафту, порушення якого трактували як посягання на суспільний порядок загалом.

Показово, що навіть у випадках, коли підсудні намагались обґрунтувати свої дії політичними мотивами — зокрема як форму протесту проти радянської спадщини або як акт історичної справедливості, — ці аргументи, як правило, не впливали на правову кваліфікацію. У межах судового розгляду такі дії залишалися в рамці кримінального правопорушення, що свідчить про відсутність у правовому полі того часу легітимованих механізмів політичного оскарження радянських символів у публічному просторі.

Судові справи, пов'язані з пошкодженням пам'ятників В. Леніну, можна розглядати як прояв глибшого конфлікту між протестними практиками та інституційно закріпленим символічним порядком. Якщо для учасників протестів такі дії були способом делегітимації радянського історичного наративу, то у правовому вимірі їх кваліфікували як порушення встановленого порядку, що потребує санкціонування. Це дає можливість розглядати правову систему як один з механізмів відтворення символічного порядку, що стримував його підважування у публічному просторі.

Доступні спостереження водночас вказують на асиметричний характер правозастосовної практики щодо різних категорій символічних об'єктів. Інциденти з ленінськими монументами, зафіксовані в медіа, часто ставали предметом кримінального переслідування й отримували жорсткішу правову кваліфікацію, ніж низка інших випадків пошкодження пам'ятників, які нерідко не мали подальших юридичних наслідків.

Водночас ця асиметрія не була універсальною, а варіювала залежно від символічного статусу об'єкта, що вказує на диференційований режим правозастосування. У цьому контексті концентрація правозастосовної активності довкола ленінських пам'ятників допомагає розглядати їх як точки, у яких держава не лише реагувала на порушення, а й фіксувала та частково контролювала позасистемну політичну активність, спрямовану на оскарження радянського символічного порядку. Така інтерпретація потребує окремої перевірки на ширшому масиві емпіричних даних, однак відомі спостережен-

ня вказують на наявність системного ефекту, що виходив за межі суто реактивної логіки.

Одним з найрезонансніших епізодів цього етапу стало пошкодження пам'ятника В. Леніну на Бессарабській площі у Києві 2009 року, яке призвело до тривалого кримінального провадження і судового розгляду (BBCUKRAINIAN.com, 2009; ТСН, 2013б). На початковому етапі слідства дії активістів також намагалися кваліфікувати як пошкодження об'єкта культурної спадщини, однак у подальшому обвинувачення було зведене до хуліганства (ст. 296 Кримінального кодексу України (КК України)). Така перекваліфікація фактично переводила конфлікт із площини оцінки символічного значення об'єкта у площину охорони громадського порядку, інтерпретуючи подібні дії як прояв «явної неповаги до суспільства».

У поясненнях підсудних у таких справах ці дії інтерпретували не як звичайне пошкодження майна, а як політичну акцію, спрямована на усунення символів радянського режиму з публічного простору. Конфлікт довкола ленінських монументів виходив за межі суперечки щодо конкретного пам'ятника і стосувався легітимності самого радянського символічного порядку. Показово, що резонанс Бессарабського кейсу був зумовлений не лише символічним значенням монумента, а й його розташуванням у центральному вузлі міського простору Києва, де він фактично виконував роль фокусної точки політичних акцій і публічного конфлікту.

Конкретні судові кейси дають змогу простежити, як правова система фіксувала і відтворювала статус ленінських пам'ятників як елементів легітимного символічного порядку, і водночас наштовхувалася на практики їх політичного оскарження. Це робить судові провадження важливим джерелом для аналізу не лише юридичних, а й політичних аспектів трансформації символічного простору у пострадянській Україні.

Пам'ятники В. Леніну виконували ще одну важливу функцію — вони ставали своєрідними індикаторами політичної мобілізації. Дії, спрямовані проти ленінських монументів, виявляли соціальні середовища, у яких формувалась україноцентрична протестна позиція щодо радянського символічного спадку; ці середовища нерідко вступали у відкриту конфронтацію з політичними силами, що обстоювали збереження пам'ятника. Іноді такі конфлікти набували безпосереднього характеру протистояння між проукраїнськими активістами та представниками комуністичних і проросійських організацій. Показовим є конфлікт довкола Бессарабського пам'ятника у Києві, де після його пошкодження 2009 року протистояння між активістами та представниками Комуністичної партії України набуло публічного характеру і супроводжувалось як взаємними акціями, так і судовим переслідуванням (Баркар, 2010; BBCUKRAINIAN.com, 2009). Подібну логіку відкритого політичного протистояння демонструє і випадок у місті Охтирка 2013 року, де демонтаж пам'ятника В. Леніну за участі представників ВО «Свобода» спричинив конфлікт із місцевими прихильниками радянського символічно-

го спадку та втручання правоохоронних органів (УНІАН, 2013). У деяких містах, зокрема у Харкові, подібні інциденти набували характеру регулярного протистояння між проукраїнськими активістами та представниками комуністичних і проросійських організацій, для яких ленінські монументи були об'єктами символічного захисту.

Атаки на пам'ятники В. Леніну не лише підважували легітимність їхньої присутності у публічному просторі, а й ставали способом публічної артикуляції політичних позицій щодо радянського минулого. Тож конфлікти довкола них почали виконувати функцію виявлення таких україноцентричних протестних позицій, які раніше залишалися менш помітними у публічному просторі.

Упродовж другої половини 2000-х — початку 2010-х років ленінські пам'ятники з елементів усталеного символічного ландшафту поступово ставали об'єктами політичного оскарження. Вони залишалися фізично присутніми у міському просторі, однак їхня символічна легітимність була підважена. Саме ця поступова ерозія символічного порядку створила передумови для масових демонтажів ленінських пам'ятників під час подій 2013—2015 рр.

У цьому процесі різні актори діяли на основі відмінних мотиваційних установок. Для активістів демонтаж ленінських пам'ятників був формою символічного розриву з радянським минулим і засобом утвердження альтернативного історичного наративу. Для політичних сил і соціальних груп, що виступали за збереження цих монументів, вони залишались елементами звичного символічного порядку, який підтримував тяглість усталених ідентичностей та уявлень про історичну легітимність.

Масові демонтажі пам'ятників В. Леніну, що відбулися у 2013—2015 рр. і отримали назву «ленінопад», стали найпомітнішим проявом руйнування радянської складової символічного порядку публічного простору, успадкованого Україною після розпаду СРСР. На відміну від попередніх періодів, коли конфлікти навколо ленінських монументів мали переважно локальний характер, у цей час демонтажі набули загальнонаціонального масштабу й у різних регіонах країни, що відображалось у медійних повідомленнях (Кобиляцька, 2014) і подальших узагальненнях цих процесів (Texty.org.ua, 2016). Якщо у 2000-х роках атаки на пам'ятники залишалися фрагментованими і не виходили за межі окремих конфліктних ситуацій, то у 2013—2014 рр. відбулось розширення географії демонтажів, що перетворило їх на масову практику трансформації публічного простору. Зміни стосувалися не лише кількості демонтажів, а й самого механізму взаємодії між суспільством, державою та символічною інфраструктурою публічного простору.

Проте «ленінопад» не був однорідним процесом. Його динаміка свідчить про існування кількох фаз, що відрізнялися за політичним контекстом, суб'єктами дії та механізмами демонтажу пам'ятників.

Першу хвилю «ленінопаду» пов'язують з Революцією гідності. Поворотною подією стало повалення пам'ятника В. Леніну в Києві 8 грудня 2013 р., після чого подібні акції ширилися й іншими містами (ТСН, 2013а). Упродовж

грудня 2013 — січня 2014 рр. демонтажі пам'ятників мали характер революційних актів і здійснювалися переважно силами протестних груп. На відміну від попереднього періоду ці дії вже не піддавались ефективному контролю з боку держави і фактично виходили за межі правової регуляції, що свідчило про тимчасову втрату державою функції гаранта наявного символічного порядку. Демонтажі пам'ятників ставали не лише формою символічного протесту, а й практикою прямого переформатування публічного простору в умовах революційної ситуації.

Другою фазою «ленінопаду» став період весни—літа 2014-го, пов'язаний з початком російської агресії проти України. У цей час демонтаж пам'ятників В. Леніну набував додаткового значення: його почали сприймати як акт політичного дистанціювання від радянської та імперської спадщини, яку усе частіше інтерпретували як складову московського політичного наративу. У різних містах усунення ленінських монументів ставало символічним жестом переорієнтації політичної ідентичності та маркуванням простору як такого, що більше не належить до радянсько-імперського символічного поля. Демонтажі цього періоду поєднували в собі логіку протестної дії та логіку геополітичного позиціонування.

Третю фазу «ленінопаду» пов'язують з ухваленням 2015 року законів про декомунізацію (Закон України…, 2015). На цьому етапі демонтаж пам'ятників В. Леніну набув адміністративного характеру і здійснювався в межах державної політики демонтажу радянської символіки. Якщо на попередніх етапах демонтаж був переважно результатом протестної мобілізації або реакцією на політичну кризу, то після ухвалення відповідного законодавства це стало частиною інституційної трансформації символічного простору. У такий спосіб держава поступово переходила від позиції ситуативного невтручання чи обмеженого контролю до системнішого переформатування символічної інфраструктури публічного простору.

Отже, «ленінопад» став кульмінацією тривалого процесу ерозії інституційно законсервованого радянського символічного порядку в публічному просторі України. Якщо у попередній період підваження ленінських монументів мало переважно протестний і конфліктний характер, то у 2013—2015 рр. відбувся перехід до масштабного демонтажу, який поєднував як стихійні, так і інституційні механізми.

«Ленінопад» містив два різні механізми демонтажу символічного порядку: протестний і адміністративний. Масові руйнування ленінських пам'ятників у 2013—2014 рр. були проявом політичної мобілізації і революційної трансформації публічного простору, тоді як подальші демонтажі відбувалися в межах державної політики декомунізації. Однак сам «ленінопад» не створив нового символічного порядку публічного простору, а радше відкрив процес руйнування попереднього порядку, успадкованого Україною від радянської доби. Усунення ленінських монументів означало передусім руйнування попередньої символічної інфраструктури, однак не супроводжува-

лось автоматичним заповненням звільнених місць новими усталеними наративами. У багатьох випадках місця, які раніше займали ленінські пам'ятники, тривалий час залишалися порожніми або ставали об'єктами тимчасових, ситуативних рішень.

У публічному просторі це проявлялось як відкриті дискусії щодо того, які символи мають зайняти звільнені місця, а також у формі конкуренції різних варіантів символічного наповнення, що відображали відсутність узгодженого бачення нового символічного порядку: від національних історичних постатей до абстрактних меморіальних форм або взагалі відмови від відновлення монументальної присутності. Така ситуація означала, що демонтаж ленінських пам'ятників відкрив не лише процес усунення радянського символічного порядку, а й фазу його переозначення, де нові символічні ієрархії ще не були остаточно сформовані.

Ситуацію, що виникла після демонтажу ленінських пам'ятників, можна інтерпретувати як стан символічної вакантності публічного простору, тобто стан, за якого усунення елементів попереднього символічного порядку не супроводжується негайним формуванням нової стабільної системи символічних орієнтирів. За цих умов публічний простір втрачає частину своєї ієрархічної впорядкованості, а місця, що раніше були інституційно закріплені за певними наративами, стають об'єктами конкуренції між різними інтерпретаціями минулого та моделями політичної ідентичності.

Символічна вакантність у цьому дослідженні розглядається не як пасивний наслідок демонтажу, а як активна фаза трансформації символічного порядку, у межах якої відбувається боротьба за визначення нових легітимних форм присутності в публічному просторі. У цей час посилюється роль локальних акторів, громадських ініціатив і політичних інституцій, які прагнуть закріпити власні версії символічного наповнення простору. Відсутність усталеного символічного ядра створює умови для множинності тимчасових рішень, які варіюють від встановлення нових пам'ятників до свідомого утримання від будь-якої монументальної репрезентації.

«Ленінопад» постає не лише як акт демонтажу попереднього символічного порядку, а й як момент символічної невизначеності, у межах якого відбувається конкуренція за право визначати нову конфігурацію публічного простору. Ця невизначеність засвідчує, що трансформація символічного порядку не завершується актом демонтажу, а передбачає тривалий процес інституціоналізації нових символічних орієнтирів.

Це дає підстави сформулювати ряд висновків щодо функціонування пам'ятників В. Леніну у публічному просторі незалежної України та трансформації пов'язаного з ними символічного порядку, адже історія цих монументів постає як тривалий політичний процес, у межах якого змінювалися механізми легітимації, функціонування й оскарження символів у публічному просторі.

Особливе значення у цьому процесі мав пам'ятник В. Леніну як центральний елемент радянської символічної інфраструктури. Його вагомість визна-

чалась не лише кількісною поширеністю, а передусім функціональною роллю у відтворенні символічного порядку: ленінські пам'ятники ставали точками концентрації легітимності радянського історичного наративу у міському просторі. Саме через них абстрактні уявлення про владу, історію та політичну спадковість набували матеріалізованої, просторово закріпленої форми.

Ця функція підсилювалась їх типовим розташуванням у центральних частинах міст, а також стандартизованим характером встановлення, що забезпечувало їх впізнаваність і повторюваність у різних локальних контекстах. У результаті ленінські пам'ятники були опорними вузлами символічного порядку, навколо яких структурувався простір і відтворювалась ієрархія політично значущих наративів. Саме тому вони ставали першочерговими об'єктами як протестного підваження, так і подальшого інституційного демонтажу. Атаки на ленінські монументи спрямовувалися не стільки на окремі об'єкти, скільки на сам механізм відтворення символічного порядку. Їхній демонтаж означав не просто усунення елементів радянського монументального спадку, а руйнування ключових точок концентрації символічної легітимності, що забезпечували його стабільність.

По-перше, ленінські пам'ятники упродовж тривалого часу виконували функцію центральних маркерів радянського символічного порядку, успадкованого Україною після розпаду СРСР. Їхня масова присутність у міському просторі забезпечувала символічну тяглість радянського історичного наративу навіть після зміни політичного режиму. Вони були не лише елементами монументального ландшафту, а складовими символічної інфраструктури, що відтворювала і закріплювала певний тип історичної легітимності.

По-друге, у 1990-х — на початку 2000-х років цей символічний порядок був інституційно законсервований. Попри демонтажі початку 1990-х як локальні прояви спонтанної демократії, держава не сформувала системної політики перегляду радянського монументального спадку. Натомість поєднання пам'яткоохоронних механізмів і процесів політичної централізації забезпечило збереження ленінських пам'ятників у публічному просторі. Символічний порядок підтримувався не лише інерцією, а й інституційними механізмами його відтворення.

По-третє, у другій половині 2000-х років відбувалася поступова ерозія символічного статусу ленінських пам'ятників. Вони дедалі частіше ставали об'єктами політичних конфліктів, актів пошкодження та судових справ і починали виконувати нову функцію — індикаторів політичної мобілізації, навколо яких проявлялись україноцентричні протестні середовища. Конфлікти довкола ленінських монументів не лише підривали їхній символічний статус, а й подовжували їхнє політичне існування як активних елементів публічного конфлікту. Навіть у процесі делегітимації вони залишались елементами політичної взаємодії.

По-четверте, «ленінопад» став кульмінацією цього процесу. Його динаміка показує, що демонтаж ленінських пам'ятників відбувався у двох різних

режимах: як протестне руйнування символічного порядку під час революційної та воєнної мобілізації 2013—2014 рр. і як адміністративний демонтаж у межах державної політики декомунізації після ухвалення відповідного законодавства 2015 року. Перехід між цими режимами означав зміну не лише інструментів дії, а й суб'єкта трансформації символічного простору — від суспільних акторів до держави.

За наявними оцінками, на початку 1990-х років у публічному просторі України налічувалося майже п'ять тисяч пам'ятників В. Леніну. Подальші трансформації цього масиву відбувалися нерівномірно, однак у 2013—2014 рр. набули характеру масштабної суспільної мобілізації. Зокрема, за даними Українського інституту національної пам'яті, лише протягом 2014 року було демонтовано 504 пам'ятники В. Леніну, тоді як у публічному просторі залишалося ще приблизно 1700 таких об'єктів, частина з яких — на окупованих територіях. Як зазначав директор Українського інституту національної пам'яті, у цих умовах держава мусила «перехопити ініціативу» та довести процес демонтажу тоталітарних пам'ятників до завершення (Укрінформ, 2014).

Отже, «ленінопад» і подальша державна політика демонтажу постають як взаємопов'язані, але не тотожні фази трансформації символічного порядку.

У такому ракурсі державна політика декомунізації може бути інтерпретована як інституційне оформлення процесів, що розгорталися в ході «ленінопаду». Водночас ухвалення відповідного законодавства може бути інтерпретоване як започаткування нового етапу трансформації символічного порядку, у межах якого демонтаж пам'ятників набув системного характеру. Подальший розвиток цієї логіки простежується у законодавстві, спрямованому на протидію імперській політиці Москви, що на нормативному рівні пов'язує трансформацію публічного простору з ширшими процесами деімперіалізації.

У загальнішому контексті українська «ленініада» засвідчує, що трансформація символічного порядку постімперського суспільства відбувається через тривалу взаємодію суспільної мобілізації, політичних конфліктів і державної політики, а не є наслідком одноразових адміністративних рішень. Масовий демонтаж пам'ятників В. Леніну став не лише актом перегляду радянського історичного канону, а й проявом глибших змін у конфігурації політичної ідентичності українського суспільства.

Висновки. Українська «ленініада» постає як завершений політичний цикл функціонування символу влади у публічному просторі — від інституційної стабілізації до втрати легітимності й демонтажу як форми трансформації символічної інфраструктури. У межах цього циклу зміна символічного порядку відбувається через взаємодію суспільної мобілізації, правозастосовних практик і державної політики. Такий підхід створює аналітичні підстави для порівняльного аналізу подібних трансформацій в інших постімперських суспільствах як політичні цикли існування символів влади у публічному просторі.

Ця інтерпретація відкриває кілька напрямів подальших досліджень. Зокрема, вивчення потребує питання селективності правозастосування щодо різних категорій символічних об'єктів та можливого зв'язку цієї селективності з механізмами контролю над позасистемною політичною активністю. Перспективним напрямом є аналізування зв'язку трансформацій символічного порядку публічного простору зі змінами ціннісних орієнтацій українського суспільства, особливо в умовах війни. Також уваги потребують процеси формування та переозначення національного пантеону як складової символічної інфраструктури, у межах якого репрезентуються актуальні ціннісні орієнтації, їх ієрархізація та інституціоналізація у публічному просторі.

Подальше розширення емпіричної бази та застосування цього підходу до аналізу інших типів монументальних символів і постімперських контекстів дасть змогу уточнити виявлені механізми трансформації символічного порядку. Отримані результати можуть слугувати основою для подальших досліджень політики пам'яті, аналізу символічної інфраструктури публічного простору та розробки підходів до інтерпретації трансформацій символічного порядку у постімперських суспільствах.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Баркар, Д. (2010, 1 грудня). Пам'ятник Леніну пропонують прибрати з центру Києва. *Радіо Свобода*. https://www.radiosvoboda.org/a/2236336.html

Гайдай, О. (2018). *Кам'яний гість: Ленін у Центральній Україні* (2-ге вид., допов.). К.І.С.

Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» № 317-VIII (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text

Кобиляцька, В. (2014, 22 лютого). В Україні за дві доби на постаментах не втрималися 25 пам'ятників Лєніну. *Український тиждень*. https://tyzhden.ua/v-ukraini-za-dvi-doby-na-postamentakh-ne-vtrymalysia-25-pam-iatnykiv-lieninu/

Піняжко, В. (2024, 14 вересня). 34 роки тому у Львові знесли пам'ятник Леніну: спогади очевидця. *Суспільне Львів*. https://suspilne.media/lviv/833847-34-roki-tomu-u-lvovi-znesli-pamatnik-leninu-spogadi-ocevidca/

Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання» № 466 (1992). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-п#Text

ТСН. (2013а, 1 грудня). На Бессарабці намагаються знести пам'ятник Леніну: почалась бійка з «Беркутом». https://kyiv.tsn.ua/kyiv/na-besarabci-namagayutsya-znesti-pam-yatnik-leninu-pochalas-biyka-z-berkutom-323103.html

ТСН. (2013б, 19 червня). Руйнівникам пам'ятника Леніну в Києві дали два-три роки умовно. https://tsn.ua/ukrayina/ruynivnikam-pam-yatnika-leninu-v-kiyevi-dali-dva-tri-roki-umovno-299078.html

Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932—1933 років в Україні» № 250/2007 (2007). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250/2007#Text

Укрінформ. (2014, 9 грудня). За рік в Україні демонтовані 504 пам'ятники Леніну. https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1737101-za_rik_v_ukraiini_demontovani_504_pamyatnika_leninu_1999592.html

Укрінформ. (2025, 4 серпня). В Україні демонтували останній пам'ятник Леніну. https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/4022031-v-ukraini-demontuvali-ostannij-pamatnik-leninu.html

УНІАН. (2013, 16 лютого). За демонтаж Леніна в Охтирці міліція завела справу. https://www.unian.ua/society/752487-za-demontaj-lenina-v-ohtirtsi-militsiya-zavela-spravu.html

BBCUKRAINIAN.com. (2009, 30 червня). Пам'ятник Леніну в Києві пошкоджено. https://www.bbc.com/ukrainian/news/story/2009/06/090630_monument_ns

Texty.org.ua. (2016, 25 жовтня). Ленінопад офіційно закінчився. https://texty.org.ua/fragments/71792/Leninopad_oficijno_zakinchyvsa-71792/

Assmann, A. (2011). *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge University Press.

Assmann, J. (2008). Communicative and Cultural Memory. In A. Erll, & A. Nünning (Eds.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook* (p. 109—118). De Gruyter.

Azaryahu, M. (1996). The Power of Commemorative Street Names. *Environment and Planning D: Society and Space*, *14*(3), 311—330. https://doi.org/10.1068/d140311

Bernhard, M., & Kubik, J. (Eds.). (2014). *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*. Oxford University Press.

Doss, E. (2010). *Memorial Mania: Public Feeling in America*. University of Chicago Press.

Dwyer, O., & Alderman, D. (2008). Memorial Landscapes: Analytic Questions and Metaphors. *GeoJournal*, *73*(3), 165—178. https://doi.org/10.1007/S10708-008-9201-5

Erll, A. (2011). *Memory in Culture*. Palgrave Macmillan.

Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, (26), 7—24. https://doi.org/10.2307/2928520

Olick, J., Vinitzky-Seroussi, V., & Levy, D. (Eds.). (2011). *The Collective Memory Reader*. Oxford University Press.

Savage, K. (1997). *Standing Soldiers, Kneeling Slaves: Race, War, and Monument in Nineteenth-Century America*. Princeton University Press.

Till, K. (2005). *The New Berlin: Memory, Politics, Place*. University of Minnesota Press.

Verdery, K. (1999). *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*. Columbia University Press.

Winter, J. (1995). *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*. Cambridge University Press.

Young, J. (1993). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. Yale University Press.

REFERENCES

Assmann, A. (2011). *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge University Press.

Assmann, J. (2008). Communicative and Cultural Memory. In A. Erll, & A. Nünning (Eds.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook* (p. 109—118). De Gruyter.

Azaryahu, M. (1996). The Power of Commemorative Street Names. *Environment and Planning D: Society and Space*, *14*(3), 311—330. https://doi.org/10.1068/d140311

Barkar, D. (2010, 1 hrudnia). Pamiatnyk Leninu proponuiut prybraty z tsentru Kyieva [Lenin Monument Proposed to be Removed from the Center of Kyiv]. *Radio Svoboda*. https://www.radiosvoboda.org/a/2236336.html

BBCUKRAINIAN.com. (2009, 30 chervnia). Pamiatnyk Leninu v Kyievi poshkodzheno [Lenin Monument Damaged in Kyiv]. https://www.bbc.com/ukrainian/news/story/2009/06/090630_monument_ns

Bernhard, M., & Kubik, J. (Eds.). (2014). *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*. Oxford University Press.

Doss, E. (2010). *Memorial Mania: Public Feeling in America*. University of Chicago Press.

Dwyer, O., & Alderman, D. (2008). Memorial Landscapes: Analytic Questions and Metaphors. *GeoJournal*, *73*(3), 165—178. https://doi.org/10.1007/S10708-008-9201-5

Erll, A. (2011). *Memory in Culture*. Palgrave Macmillan.

Haidai, O. (2018). *Kamianyi hist: Lenin u Tsentralnii Ukraini* (2-he vyd., dopov.). K.I.S.

Kobyliatska, V. (2014, 22 liutoho). V Ukraini za dvi doby na postamentakh ne vtrymalysia 25 pamiatnykiv Lieninu [In Ukraine, 25 Lenin Monuments Fell from Their Pedestals in Two Days]. *Ukrainskyi tyzhden*. https://tyzhden.ua/v-ukraini-za-dvi-doby-na-postamentakh-ne- vtrymalysia-25-pam-iatnykiv-lieninu/

Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, (26), 7—24. https://doi.org/10.2307/2928520

Olick, J., Vinitzky-Seroussi, V., & Levy, D. (Eds.). (2011). *The Collective Memory Reader*. Oxford University Press.

Piniazhko, V. (2024, 14 veresnia). 34 roky tomu u Lvovi znesly pamiatnyk Leninu: spohady ochevydtsia [34 Years Ago, a Monument to Lenin Was Demolished in Lviv: Eyewitness Mem ories]. *Suspilne Lviv*. https://suspilne.media/lviv/833847-34-roki-tomu-u-lvovi-znesli-pamatnik-leninu-spogadi-ocevidca/

Postanova KMU «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnyi reiestr natsionalnoho kulturnoho nadbannia» [The Resolution of the CMU "On the Approval of the Regulations on the State Register of National Cultural Heritage"] № 466 (1992). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-п#Text

Savage, K. (1997). *Standing Soldiers, Kneeling Slaves: Race, War, and Monument in Nineteenth-Century America*. Princeton University Press.

Texty.org.ua. (2016, 25 zhovtnia). Leninopad ofitsiino zakinchyvsia [The Fall of Lenin Is Officially Over]. https://texty.org.ua/fragments/71792/Leninopad_oficijno_zakinchyvsa-71792/

Till, K. (2005). *The New Berlin: Memory, Politics, Place*. University of Minnesota Press.

TSN. (2013a, 1 hrudnia). Na Bessarabtsi namahaiutsia znesty pamiatnyk Leninu: pochalas biika z «Berkutom» [They Are Trying to Demolish the Lenin Monument in Bessarabia: a Fight with the Berkut Has Begun]. https://kyiv.tsn.ua/kyiv/na-besarabci-namagayutsya-znesti-pamyatnik-leninu-pochalas-biyka-z-berkutom-323103.html

TSN. (2013б, 19 chervnia). Ruinivnykam pamiatnyka Leninu v Kyievi daly dva-try roky umovno [The Vandals of the Lenin Monument in Kyiv Were Given Two to Three Years of Suspended Sentences]. https://tsn.ua/ukrayina/ruynivnikam-pam-yatnika-leninu-v-kiyevi-dali-dva-tri-roki-umovno-299078.html

Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro zakhody u zviazku z 75-my rokovynamy Holodomoru 1932—1933 rokiv v Ukraini» [The Decree of the President of Ukraine «On Events in Connection with the 75th anniversary of the Holodomor of 1932—1933 in Ukraine»] № 250/2007 (2007). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250/2007#Text

Ukrinform. (2014, 9 hrudnia). Za rik v Ukraini demontovani 504 pamiatnyky Leninu [504 Lenin Monuments Dismantled in Ukraine in a Year]. https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1737101-za_rik_v_ukraiini_demontovani_504_pamyatnika_leninu_1999592.html

Ukrinform. (2025, 4 serpnia). V Ukraini demontuvaly ostannii pamiatnyk Leninu [The Last Monument to Lenin Was Dismantled in Ukraine]. https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/4022031-v-ukraini-demontuvali-ostannij-pamatnik-leninu.html

UNIAN. (2013, 16 liutoho). Za demontazh Lenina v Okhtyrtsi militsiia zavela spravu [Police Open Case for Dismantling Lenin in Okhtyrka]. https://www.unian.ua/society/752487-za-demontaj-lenina-v-ohtirtsi-militsiya-zavela-spravu.html

Verdery, K. (1999). *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*. Columbia University Press.

Winter, J. (1995). *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*. Cambridge University Press.

Young, J. (1993). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. Yale University Press.

Zakon Ukrainy “Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky” [Law of Ukraine “On the Condemnation of Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and the Prohibition of Propaganda of Their Symbols”] № 317-VIII (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text

Надійшла: 03.03.2026
Прорецензовано: 02.05.2026
Прийнято до друку: 06.06.2026
Оприлюднено: 30.09.2026

Svitlana Nabok,
PhD in History,
Junior Research Fellow,
Kuras Institute of Political
and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

THE UKRAINIAN LENINIAD: THE POLITICAL CYCLE OF THE SYMBOLIC ORDER TRANSFORMATION IN PUBLIC SPACE

The article presents a political science analysis of the Lenin monument functioning in independent Ukraine. Lenin monuments are considered as elements of the symbolic order through which power relations and dominant historical narratives of the Soviet period were reproduced. Attention is paid to conflicts over these monuments during the 1990s—2010s.

The analysis is based on a qualitative study of conflict cases involving damage, attempted dismantling, and public contestation of Lenin monuments, which opens the possibility to identify the mechanisms of their functioning, delegitimating, and removal.

The article proposes an interpretation of the Leniniad as a political cycle of the existence of a symbol in public space. The cycle includes the first wave of dismantling in the early 1990s, the subsequent institutional conservation of the Soviet monumental canon, the gradual erosion of its legitimacy in the 2000s, and the mass dismantling during the Leninopad. It is shown that the Leninopad did not constitute the formation of a new symbolic order but marked the beginning of dismantling the institutionally conserved Soviet symbolic order.

It is argued that the transformation of the symbolic order occurred as a result of the interaction of social mobilization, political conflicts, and state policy. Legal practices of responding to damage to Lenin monuments are analyzed as an indicator of the limits of legitimate political contestation. It is also shown that the state policy of decommunization became an institutional formalization of a fully developed process of dismantling Soviet symbols rather than its initial cause.

The proposed approach makes it possible to consider the Leniniad as a manifestation of deeper transformations in the symbolic organization of public space in Ukraine, related to changes in societal value orientations and the formation of a national pantheon.

Keywords: Lenin monuments, Leniniad, Leninopad, symbolic order, public space, memory politics, political cycle.

https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-7
УДК 32:323.15(477)

Олексій Ляшенко,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу етнополітології,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
ORCID: 0000-0002-4348-1655
oo.lyashenko@gmail.com

Моделі політичної репрезентації корінних народів і національних меншин України в контексті етнополітичної стійкості

Проаналізовано політичну репрезентацію корінних народів і національних меншин України з погляду їхнього впливу на етнополітичну стійкість держави. Актуальність такого дослідження зумовлена посиленням ролі етнополітичного чинника в умовах сучасних безпекових викликів і необхідністю забезпечення державної консолідації в поліетнічному суспільстві України. Метою дослідження є концептуалізація моделей політичної репрезентації етнічних спільнот України через визначення їхнього впливу на етнополітичну стійкість за критерієм впливу на етнополітичну стійкість держави. Емпіричну ілюстрацію типології здійснено на прикладі найбільш політично організованих етнічних спільнот України (русскіх, угорців і кримських татар), що дало змогу конкретизувати аналітичний потенціал запропонованого підходу. З'ясовано, що характер політичної репрезентації етнічних спільнот є важливим чинником, який визначає траєкторії розвитку політичної системи, від дестабілізації до інтеграції. Запропоновано авторську типологію моделей політичної репрезентації: деструктивну, ситуативно-прагматичну та інтегративну (державотворчу). Обґрунтовано, що деструктивна модель пов'язана з використанням політичної репрезентації як інструменту дестабілізації політичної системи та зовнішнього впливу на неї; ситуативно-прагматична зазвичай орієнтована на захист групових інтересів без системного впливу на процеси інтеграції; інтегративна характеризується активною участю етнічних спільнот у державотворчих процесах і зміцненні політичної нації. Наголошується, що в контексті етнополітичної стійкості України пріоритетного значення набуває підтримка й інституційне забезпечення інтегра-

Цитування: Ляшенко О. Моделі політичної репрезентації корінних народів і національних меншин України в контексті етнополітичної стійкості. *Політичні дослідження*. № 3 (13). 2026. С. 111—134. https://https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-7

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en)

тивної моделі політичної репрезентації корінних народів і національних меншин. Наукова новизна дослідження полягає в розробці типології моделей політичної репрезентації етнічних спільнот за критерієм їхнього впливу на етнополітичну стійкість держави. Практичне значення одержаних результатів міститься в можливості їх використання у формуванні державної етнонаціональної політики та сфері забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: політична участь, політичні партії, корінні народи та національні меншини, русскіє, угорці, кримські татари.

Постановка проблеми. На потенціал стійкості етнічно багатоскладового ідентифікаційного простору України суперечливий вплив мають політичні репрезентанти корінних народів і національних меншин (політичні партії, національно-культурні товариства, об'єднання тощо). Пов'язана з їхньою діяльністю політизація етнічності, з одного боку, сприяє збереженню, захисту й розвитку ідентичності спільнот, інтереси яких вони прагнуть репрезентувати, а з іншого, може провокувати напругу в міжетнічних відносинах, а також відносинах етнічних груп і спільнот з Українською державою.

У цьому дослідженні моделі політичної репрезентації корінних народів і національних меншин розглянуто крізь призму їхнього впливу на етнополітичну стійкість і державну консолідацію України. У його межах запропоновано аналітичний підхід, який передбачає виокремлення трьох базових моделей такої репрезентації: деструктивної, ситуативно-прагматичної, інтегративної (державотворчої). Їх емпірична ілюстрація в історичній ретроспективі здійснюється на прикладі трьох політично організованих етнічних спільнот України: русскої, угорської та кримськотатарської.

Метою статті є концептуалізація моделей політичної репрезентації корінних народів і національних меншин України та визначення їхнього впливу на етнополітичну стійкість і процеси державної консолідації. Відповідно до мети сформульовано **завдання дослідження**:

• проаналізувати теоретичні підходи до розуміння політичної репрезентації;

• визначити критерії типологізації моделей політичної репрезентації в контексті їхнього впливу на етнополітичну стійкість держави;

• проаналізувати на прикладі етнічних спільнот емпіричні прояви і вплив кожної моделі на процеси державної консолідації та етнополітичної стійкості;

• визначити перспективи трансформації моделей політичної репрезентації в умовах сучасних безпекових викликів.

Слід наголосити, що в цьому дослідженні *політична репрезентація* розглядається не як сукупність форм політичної участі членів етнічної спільноти, а як *діяльність інституцій та політичних акторів*, що претендують на представництво її колективних інтересів у політичній системі держави. Саме діяльність цих репрезентантів є предметом типологізації за критерієм їхнього впливу на етнополітичну стійкість держави. Тобто політичну репрезентацію етнічної спільноти розглянуто як інституціоналізовану форму представництва її колективних інтересів у політичній системі держави, що здійс-

нюється політичними репрезентантами, які претендують на вираження позиції відповідної спільноти та забезпечують її взаємодію з органами державної влади й іншими політичними акторами.

Методологічну основу дослідження становлять системний, структурно-функціональний та порівняльний підходи; це дало змогу розглянути політичну репрезентацію водночас як складову етнополітичних процесів і як чинник варіативності розвитку політичної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Політичне представництво (репрезентація) тісно пов'язане з колом питань, що охоплюють такі поняття, як-то *політична поведінка* та, зокрема, *політична участь*. Ця тематика є предметом дослідження широкого кола зарубіжних і вітчизняних учених. Найґрунтовніше визначення власне *політичної участі* запропонували американські політологи С. Верба та Н. Нає, які розглядали її як прямий або опосередкований вплив громадян на владні інституції та їхню діяльність. Так, дослідники виокремили 12 форм «конвенційної» (інституціоналізованої у межах офіційно дозволених процедур) участі громадян: від регулярної участі у голосуванні на виборах різних рівнів до членства в політичному клубі чи організації (Verba & Nie, 1972). Ґрунтовне дослідження основних напрямів західного політологічного дискурсу стосовно політичної участі здійснила А. Бучинська (2022).

Окремий науковий інтерес становить етнополітичний вимір політичної участі, що безпосередньо пов'язаний з проблематикою корінних народів і національних меншин України та їх суспільно-політичної активності. У цьому контексті варто згадати комплексні дослідження ролі національних меншин у суспільно-політичних процесах та діяльності їхніх громадських організацій, здійснені В. Коцуром (Коцур В., 2019), Л. Коцур (Коцур Л., 2015), Л. Лойко (2005), Г. Луцишин (2002) та іншими.

Проблематику політизації етнічності дослідив О. Картунов (1999), який вказав, що найвищим рівнем політичної участі національних меншин і формою етнічного представництва у політиці є національні політичні партії. Практичний бік їхньої участі в політичному процесі України дослідив О. Лященко (2010).

Розділи, присвячені етнополітичній специфіці політичних процесів на регіональному рівні, є складовою колективних монографій і аналітичних доповідей Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: «Крим в етнополітичному вимірі» (Панчук та ін., 2005), «Закарпаття в етнополітичному вимірі» (Панчук та ін., 2008), «Донбас в етнополітичному вимірі» (Котигоренко та ін., 2014), «Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості» (Панчук та ін., 2011), «Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991—2014 рр.). Аналітична доповідь» (Кармазіна та ін., 2016), «Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі» (Котигоренко та ін., 2023).

Регіональні політичні процеси у самобутніх регіонах Закарпаття і Буковини крізь призму електоральної участі досліджені в колективних монографіях «Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття» (Круглашов & Токар, 2014), «Закарпаття через призму політичних виборів» (Остапець & Токар, 2009), статтях М. Зана (2025), А. Панової (2025), М. Гуйтора та І. Гавради (Гуйтор & Гаврада, 2015).

Низку праць присвячено безпосередньо організованій політичній діяльності корінних народів і національних меншин України. Так, політичну діяльність угорської меншини України досліджували Н. Шипка (2008), А. Берені (2007), Ю. Остапець (2016), М. Зан (2021), О. Ляшенко (2024б). Політичну діяльність кримськотатарської і частково русской етноспільнот Криму детально вивчив В. Котигоренко (2005). Також політична активність русской меншини АР Крим детально висвітлена в роботах О. Майбороди (1999), В. Нагірного (2003), О. Ляшенка (2024а) та проросійського кримського автора А. Мальгіна (Мальгин, 2000). Детальніший історіографічний огляд означених аспектів політичної участі етноспільнот України міститься в монографії О. Рафальського (2000) та колективній монографії «Національні меншини України в політичних процесах XX—XXI століть: стан і проблеми дослідження» (Котигоренко та ін., 2020).

Тож можемо констатувати, що сучасна українська наука накопичила чималий доробок праць стосовно політичної активності корінних народів і національних меншин, зокрема її організованих форм. Однак цей масив наукового знання потребує систематизації з погляду типологізації їхньої політичної репрезентації в контексті етнополітичної стійкості держави. Наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що: 1) уперше запропоновано типологізацію моделей політичної репрезентації корінних народів і національних меншин України за критерієм їхнього впливу на етнополітичну стійкість держави; 2) уточнено теоретичне розуміння політичної репрезентації етнічних спільнот не лише як інструменту артикуляції групових інтересів, але й чинника варіативності процесів державної консолідації; 3) на прикладі окремих етнічних спільнот України здійснено емпіричну ілюстрацію запропонованої типології та обґрунтовано, що різні моделі репрезентації зумовлюють відмінні траєкторії — від дестабілізації до інтеграції політичної системи; 4) обґрунтовано доцільність інституційної підтримки інтегративної (державотворчої) моделі політичної репрезентації як чинника зміцнення етнополітичної стійкості України.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємною складовою та умовою перебігу політичного процесу є залученість до нього різноманітних суб'єктів. Цей феномен визначається як політична участь — залучення членів певної спільноти до наявних політичних відносин і структури влади, тобто в широкому розумінні — участь громадян у певних справах держави (Головатий, 2006, с. 271).

Політична участь реалізується через відповідну діяльність індивідуума — політичну поведінку. У широкому розумінні політична поведінка — це сукуп-

ність комплексу внутрішніх рефлексій та дій особи, її реакції на політичну систему. Інакше кажучи, політична поведінка є формою інституційної та/або позаінституційної залученості до політичного процесу, агрегації цінностей для дотримання певного курсу й структури політичного середовища (Сингаєвська, 2020). Акторами політичної поведінки є як окремі індивіди, так і групи. Основною формою політичної поведінки більшості українських громадян була й залишається участь у виборчих кампаніях як виборців, тобто електоральна поведінка.

Водночас участь політичних партій у політичному процесі є одним із головних чинників функціонування демократичної політичної системи та важливою складовою національної стійкості України, зокрема, її етнополітичної складової. Етнічна специфіка політичної поведінки населення особливо виразно проявлялась в Україні на місцевому рівні в поліетнічних регіонах, насамперед у діяльності політичних інституцій, орієнтованих на певні етноспільноти.

Отже, дослідження функціонування політичних репрезентантів корінних народів і національних меншин України є актуальним науковим завданням сьогодення й становить інтерес і як практичний електоральний аспект забезпечення політичної участі корінних народів та національних меншин і джерело їхньої політичної влади, і як чинник, що суттєво впливає на етнополітичну стійкість політичної системи держави.

Серед основних інституційних форм власне *політичної репрезентації* корінних народів і національних меншин України були й залишаються політичні партії: Демократична партія угорців України, Політична партія «КМКС — Партія угорців України», партія «Русскій блок» (попередня назва — партія «За Русь єдину»), партія «Русько-Український Союз», партія «Русскоє єдінство», Партія мусульман України. Деякі з цих партій брали участь у виборчому процесі та здобували або мають представництво в регіональних та/або місцевих органах влади. Серед інших інституцій політичного представництва етнічних спільнот особливе місце посідають Курултай і Меджліс кримськотатарського народу України.

Діяльність орієнтованих на РФ проросійських, етнорусскіх політичних партій є прикладом деструктивного впливу на етнополітичну стійкість України. Діяльність проросійських громадських, а згодом і політичних утворень була зосереджена переважно на теренах АР Крим і м. Севастополь — адміністративно-територіальних одиницях, де русскіє становили більшість населення. Умовно проросійські сили в автономії поділялися на дві групи. Перша — сформовані ще на початку 1990-х років громадські, а згодом і політичні організації, як-от Республіканський рух Криму (РРК), очолюваний Ю. Мєшковим, Рух 20 січня, очолюваний В. Сагатовським, Демократична Таврида, Російська партія Криму, які згодом об'єднались у блок «Росія». Іншу частину проросійських організацій Криму становили громадські організації, як-от Русская община Криму (РОК), Рада російських і русскіх громад Криму «Вітчизна».

Проросійські громадські організації, що стали базою для утворення політичних партій, починаючи з Республіканського руху Криму, відверто чи латентно заперечували право на існування Української держави, апелювали до «неправочинності» акта 1954 р. щодо передачі Криму до складу УРСР, широко експлуатували антиукраїнську риторику на кшталт «Не віддамо Крим татарам і українцям!», «Крим завжди був російським», «Рухівці — фашисти і націоналісти!», «Повернути Крим Росії». Їхні дії, як правило, були синхронними, а нерідко й інспірованими з боку шовіністичних політичних сил Росії, що прагнули до дестабілізації ситуації в Криму, містили характер політичного шантажу (Яремчук, 2016, с. 34—35).

Період активізації партійного будівництва у Криму припав на 1992—1993 роки, коли були утворені й зареєстровані тодішнім республіканським Міністерством юстиції Республіканська партія Криму (лідери С. Цеков і Ю. Мєшков), Народна партія Криму (лідер В. Кличніков), Русская партія Криму (лідер С. Шувайніков). Ці політичні партії взяли на озброєння «русскую ідею» та ставили собі за мету досягнення «незалежності» Криму (Рябушкин, 2009, с. 48). Фактично ж — зміну його належності з української на російську.

У квітні 1993 р. було здійснено спробу об'єднати республікансько-проросійські партії й групи в подобу єдиного руху через утворення блоку «Народна єдність», до якого увійшли Республіканська партія Криму, РОК, Русская партія Криму, РРК, Союз росіянок та ін. Це утворення стало прообразом майбутнього блоку «Росія». У вересні—жовтні 1993 р. із 196 місць у кримському парламенті вони мали до 28 мандатів (10 — РПК—РРК, 3—8 — Русская партія Криму, 10 — Російськомовний рух Криму) і становили найбільшу групу (Мальгин, 2000, с. 75).

2008 року в Сімферополі було засновано Політичну партію «Авангард», яку очолив М. Коваленко. Тоді ж було утворено Громадянський актив Криму (ГАК), який очолив С. Аксьонов — на той час знаний переважно своєю участю у відомих кримських злочинних угрупованнях «Сейлем» і «Греки». За різними джерелами, ГАК представляв інтереси «бізнес-кримінальних» структур, відсторонених від влади (Бевз, 2016, с. 95).

У грудні 2009 р. Русская община Криму і Громадянський актив Криму оголосили про створення громадсько-політичного руху «Русское єдінство». Формально співголовами «Русского єдінства» стали лідер РОК С. Цеков та голова ГАК С. Аксьонов. Незабаром, 13 березня 2010 р., було підписано Угоду про співпрацю громадських організацій і політичних партій в межах Всекримського громадсько-політичного руху «Русское єдінство». Тоді до складу руху, крім РОК і ГАК, увійшли кримські республіканські організації партії «Русскій блок» (О. Родівілов), Слов'янської партії (Ю. Петров), а також громадські організації: «Громадський контроль» (С. Баранов), «Русскіє сили Криму» (В. Попов), «Об'єднання казаків Криму» (С. Юрченко), «Русскій фронт» (С. Шувайников) (Драпушко, 2015, с. 45). Отже, більшість до того розпорошених політичних організацій кримських русскіх були консолідо-

вані в одну політичну силу. На повну потужність «Русскоє єдінство» запрацювало 2010 року у зв'язку з майбутніми місцевими виборами, на яких «Русскоє єдінство» із 4,02 % голосів виборців ледь потрапило до складу парламенту автономії.

27 лютого 2014 р. «невідомі» озброєні особи захопили приміщення Верховної Ради АР Крим, а С. Аксьонова було проголошено прем'єр-міністром «Республіки Крим». Самопризначене керівництво взяло курс на організацію референдуму про «незалежність» Криму. Напередодні його цього референдуму С. Аксьонов, голова Кримського відділення Партії регіонів В. Константінов, заступник голови Кримської республіканської Партії «Союз» С. Савченко і перший секретар республіканського комітету КПУ О. Соломахін підписали меморандум про спільні дії з успішного проведення референдуму про статус Криму та зобов'язалися «надавати всебічне сприяння вільному волевиявленню кримчан в ході загальнокримського референдуму». Зі свого боку місцеві осередки Комуністичної партії України, Партії «Союз» та Політичної партії «Русскоє єдінство», не чекаючи результатів «референдуму», підписали угоду про співробітництво на шляху до возз'єднання з Росією (Бевз, 2016, с. 109).

9 квітня 2014 р. Міністерство юстиції України звернулося до Окружного адміністративного суду міста Києва з проханням заборонити партії «Русскій блок» та «Русскоє єдінство». 30 квітня 2014 р. Окружний адміністративний суд міста Києва задовольнив позов Міністерства юстиції щодо партії «Русскоє єдінство» й припинив її діяльність (Міністерство юстиції України, 2014б), а 13 травня 2014 р. аналогічне рішення було ухвалено щодо партії «Русскій блок» (Міністерство юстиції України, 2014а). Згодом кримські осередки Партії регіонів та «Русского єдінства» стали основою для регіонального осередку російської політичної партії «Єдіная Россія», очільником якого став В. Константінов. Так в Україні завершилась історія діяльності російських етнополітичних партій.

Отже, маємо підстави констатувати, що діяльність російських (русскіх) політичних партій України та відповідні електоральні уподобання громадян спричинили політичні наслідки, які абсолютно не сприяли нормальному функціонуванню політичної системи, а частіше сприяли її дестабілізації та, зрештою, перетворилися на частину російського окупаційного режиму. Цей факт аргументує важливість запобігання загрозам деструктивної стосовно України та української громадянської нації співпраці етнічних партій з урядами та політикумом країн походження, що проводять антиукраїнську політику.

Політичні репрезентанти угорської етноспільноти мають усталені зв'язки з політичними силами та урядом Угорщини. Угорці України завжди вирізнялися своєю згуртованістю й активністю у відстоюванні власних інтересів у період кінця 1980-х — початку 1990-х років. Тривалий час угорці виявляли посередній інтерес до громадсько-політичної діяльності, вважаючи, що

функціонування політичних партій, рухів, товариств зовсім або майже не впливають на їхнє життя. Винятком є хіба що Товариство угорської культури Закарпаття (ТУКЗ), кандидатам від якого під час виборів до рад різних рівнів вони віддавали свої голоси (Мигович, 1995, с. 28—29).

Інституціоналізація політичного представництва етнічних меншин — одна з особливостей українського партієтворення після Помаранчевої революції. До 2006 року представники угорської етнічної групи зазвичай обиралися до рад усіх рівнів за мажоритарними округами, де угорці становили більшість населення. 2005 року Міністерство юстиції України зареєструвало дві угорські партії: «КМКС» — Партію угорців України (далі «КМКС»—ПУУ), яку очолив М. Ковач, та Демократичну партію угорців України (далі ДПУУ), яку очолив голова Демократичної Спілки угорців України І. Гайдош. Утворення угорських етнополітичних партій стало прикладом політичної інституціоналізації національно-культурних товариств. Слід звернути увагу, що як політичні партії вони діяли під час електоральних циклів, а у міжвиборчі періоди повертались до формату функціонування національно-культурних товариств.

«КМКС» — Партія угорців України основним своїм завданням визначає захист інтересів закарпатських угорців. За Статутом, ухваленим 2018 року, діяльність партії здійснюється відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України, як-от участь у політичному житті області й країни. Однією з наголошених вимог партії є створення національного самоврядування (ТУКЗ-КМКС, 2018).

Демократична спілка угорців України головним принципом діяльності визначає представництво інтересів усіх угорців, які проживають на Закарпатті **та за його межами**, служіння місцевим цінностям у всіх сферах життя, підтримуючи місцеві цінності в громаді **та якість виживання Угорщини**. Також Спілка підтримує розробку закону про культурну автономію національностей та організацію органу, що представлятиме автономію **за зразком Воєводини** (тричі фрази виділені автором. — *О. Л.*) (Демократична партія угорців України / Демократична спілка угорців України, б. д.б). Відповідно, головною стратегічною метою партії визначено суспільну, економічну й адміністративну модернізацію України, зокрема збереження традицій, мови та культури національних меншин (Демократична партія угорців України / Демократична спілка угорців України, б. д.а).

Угорські партії вперше взяли участь у виборах до обласної ради Закарпаття 2006 року, тоді ж результати місцевих виборів показали, що рівень самоорганізації угорської етноспільноти досяг досить високого рівня. Показовим у цьому контексті є успіх угорських партій на виборах до обласної та районних рад Закарпаття.

Протягом 2006—2010 років на місцевих виборах угорські партії конкурували між собою, що часто негативно впливало на їхній сукупний результат, який був удвічі меншим за частку угорців у населенні області. На місце-

вих виборах 2015 року обидві угорські партії скоординували свої дії для покращення спільного результату.

Угорські політичні партії України зайняли свою сталу електоральну нішу в політичному спектрі Закарпаття. Участь угорських партій «КМКС»—ПУУ та ДПУУ в місцевих виборах переважно зосереджена в декількох районах і містах Закарпатської області, де компактно проживає угорська етноспільнота. Тож за масштабом своєї діяльності вони належать до групи локальних партій, а точніше — «партій одного регіону», визначальною рисою яких є висування виборчих списків і кандидатів лише (або майже) в межах однієї області і представництво лише в частині районних і міських рад. Проте угорські політичні партії Закарпаття стали вагомим чинником, що впливає на політичну поведінку значної частини жителів області угорського походження.

Нині, в умовах російсько-української війни й окупації значної частини української території, виникає запитання: яким саме є й може стати в перспективі вплив угорських партій на політичну ситуацію в регіоні та етнополітичну безпеку держави? Це запитання зумовлене поєднанням таких основних чинників: з одного боку, позицією угорської влади й частини політикуму щодо російсько-української війни й допомоги Україні, яка, на думку С. Віднянського, є найбільшою проблемою в українсько-угорських відносинах через численні скандальні, зневажливі щодо України заяви угорського прем'єра (до квітневих виборів 2026 р.) В. Орбана (Віднянський, 2024, с. 151), з іншого — впливом на Закарпатті угорських етнополітичних партій України та їхніми тісними зв'язками з провідними політичними силами Угорщини — партіями «Фідес» В. Орбана та націоналістичним праворадикальним «Рухом за кращу Угорщину» (більш відомим під назвою «Йоббік»).

«КМКС»—ПУУ має давні партнерські відносини з угорською партією «Фідес» (панівна партія Угорщини у 1998—2002 рр. та у 2010 — квітні 2026 рр.) В. Орбана (прем'єр-міністр Угорщини в 1998—2002 рр. та в 2010 — квітні 2026 рр.), який відомий своєю проросійською й фактично антиукраїнською позицією, зокрема й у питанні допомоги Україні, за яку його досить жорстко критикують у ЄС, як, наприклад, це зробила президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн (Бовсуновська, 2024). Водночас нинішній очільник «КМКС»—ПУУ В. Брензович ще 2020 року, аби уникнути отримання підозри у державній зраді, виїхав за угорським паспортом до Угорщини, звідки потім ретранслював ключові меседжі російської пропаганди — про, начебто, небажання керівництва України дотримуватися Мінських угод, автономний статус для підтримуваних Росією сепаратистів Донбасу та про обмеження мовних прав національних меншин в Україні (Закарпаття онлайн, 2022).

У діяльності ДПУУ також була низка моментів, які нині викликають принаймні занепокоєння. По-перше, це співпраця колишнього очільника ДПУУ І. Гайдоша з угорською партією «Йоббік», яка підтримала російську «анексію» Криму, та проросійськими й нині забороненими в Україні СДПУ (о) та Партією регіонів (з якої, щоправда, І. Гайдош вийшов 2014 року). Нині серед

осіб, пов'язаних з фінансуванням ДПУУ, є колишній учасник ГО Віктора Медведчука «Український вибір» А. Опаленик.

Так, проведене Рухом «Чесно» дослідження питання фінансування обох угорських партій свідчить, що вагому його частину становлять кошти, які надходять з Угорщини. Діючі керівники обох партій — В. Брензович («КМКС»—ПУУ) і Л. Зубанич (ДПУУ) — очолюють однойменні з партіями громадські організації та благодійні фонди, через які й відбувається фінансування ГО і партій.

В. Брензович очолює «Закарпатський центр економічного розвитку "Еган Еде"» та Фонд Іштвана Сечені, які створені та фінансуються Угорщиною для покращення добробуту угорців Закарпаття. За інформацією на сайті ГО «ТУКЗ», її діяльність підтримується урядом Угорщини та фондами, які країна-сусідка заснувала на Закарпатті. Колишня громадянка України, а нині депутат Європарламенту від Угорщини В. Ференц у червні 2024 р. на своїй сторінці подякувала Василю Брензовичу та громадській організації «Товариство угорської культури Закарпаття», учасницею якої вона була до 2021 року, за можливість представляти угорців області через партію В. Орбана «Фідес». Загалом, «КМКС»—ПУУ за останні чотири роки переказали понад 2,8 млн грн лише три донори, найщедріший з яких, ГО «ТУКЗ», зробив пожертву на 2,6 млн. За подібною схемою відбувається й фінансування ДПУУ. Донором цієї партії також є її очільник Л. Зубанич, за сумісництвом учасник ГО «Демократична спілка угорців України». У принципі, в українських реаліях ГО-близнюк є типовою практикою для багатьох партій. Проте в контексті угорських політсил варто усвідомлювати, що, ймовірно, однойменні ГО функціонують як проміжна ланка фінансування від Угорщини (Левчак, 2024).

Згідно з українським законодавством пряме фінансування партій з-за кордону заборонено, оскільки це має безпосередній вплив на політичне представництво. Так, ст. 13 («Міжнародна діяльність політичних партій») Закону України «Про політичні партії» наголошує, що політичні партії не можуть укладати угоди або вчиняти будь-які інші правочини, які ставлять політичну партію у підпорядковане або залежне становище щодо будь-якої іншої іноземної організації чи політичної партії, а ст. 15 цього Закону («Обмеження у здійсненні внесків на підтримку політичних партій») містить пряму заборону внесків на підтримку політичних партій іноземними державами, іноземними юридичними особами, фізичними особами, які не є громадянами України (Закон України…, 2001). Отже, в Закарпатській області фактично існує ризик / небезпека впливу уряду Угорщини або окремих політиків і політичних сил на політичну ситуацію й етнополітичну стабільність.

З 2014 року, коли в умовах російської агресії українська влада доклала зусиль для зміцнення національної ідентичності (зокрема ухвалення законів про мову та освіту), угорська етноспільнота Закарпаття сприйняла це як обмеження прав меншин і схвально поставилася до політики В. Орбана щодо України. Утім, після масштабного вторгнення РФ в Україну 2022 року біль-

шість угорців Закарпаття змінили свою думку. Особливо це проявилось у ставленні українських угорців до надання Угорщиною зброї Україні, проти чого категорично виступає угорський уряд. Як свідчать результати соціологічного опитування серед угорської громади області, проведеного у липні 2023 р. соціологічною компанією *Smartpoll* спільно з кафедрою соціології та соціальної роботи Ужгородського національного університету, позиція більшості закарпатських угорців у цьому питанні є діаметрально протилежною до офіційної позиції уряду Угорщини: 53,6 % опитаних вважають, що Угорщина повинна виступити союзником України й надати їй озброєння, а протилежну думку, суголосну з позицією уряду В. Орбана, мають 28,8 % опитаних. Крім того, саме РФ відповідальною за війну вважають 71,4 % опитаних угорців, які проживають на Закарпатті. Тоді як в Угорщині, за даними останнього дослідження *Globsec*, проведеного у березні 2023 р., частка населення, яке вважає Росію відповідальною за війну, становить 54 % (Дячук, 2023).

Однак у складних умовах війни розраховувати, що так триватиме завжди, було б украй необачно. Особливо, якщо урядові й праворадикальні політичні кола Угорщини будуть і надалі докладати зусилля з просування антиукраїнських і відверто проросійських або інспірованих спецслужбами РФ наративів серед угорців Закарпаття, зокрема й через місцеві угорські етнополітичні партії та пов'язані з ними ГО. Україна вже має досвід Криму, де русскіє етнополітичні партії стали політичним прикриттям «анексії», тому не може ігнорувати подібних ризиків в інших регіонах (Ляшенко, 2024б, с. 117).

Отже, аналізування діяльності угорських етнополітичних партій України дає підстави характеризувати їхню модель політичної репрезентації як ситуативно-прагматичну. Попри імовірні ризики й загрози, угорські партії України можуть стати й вагомим чинником у налагодженні тісніших партнерських відносин між Україною та Угорщиною — це залежить лише від самих партій.

Лояльність кримських татар до України як гаранта безпеки сприяє формуванню в них української національно-громадянської ідентичності з одночасним укрпленням їхньої етнічної ідентичності як чинника опірності русифікації та зросійщенню окупаційною владою.

1954 року разом з Кримською областю УРСР отримала у спадок велику і складну проблему депортованих з Криму народів, насамперед кримських татар. До початку «перебудови» радянське керівництво України взагалі не розв'язувало проблеми цивілізованого їх повернення з депортації. Проте ще за радянської доби наприкінці 1980-х років у процесі боротьби за повернення на батьківщину почала формуватись організаційна структура кримськотатарського національного руху. Найвпливовішими виразниками інтересів репатріантів стали заснований 1987 року Національний рух кримських татар (НРКТ), основою якого стала Ферганська долинна група Ю. Османова, та утворена 1989 року Організація кримськотатарського національного руху (ОКНР), провідну роль у створенні якої відіграв М. Джемілєв.

У роки «перебудови» серед головних вимог кримськотатарського національного руху, поряд із повною моральною та юридичною реабілітацією, поверненням і облаштуванням на історичній батьківщині, стало забезпечення кримським татарам права на самовизначення, яке лідери кримських татар трактували як право на відновлення національної державності кримськотатарського народу на території півострова.

На II Курултаї кримськотатарського народу, що відбувся 26—30 червня 1991 р. (I Курултай кримськотатарського народу відбувся 25 березня 1917 р. в Сімферополі), було висунуто перелік основних цілей кримськотатарського національного руху. Також Курултай утворив Меджліс як вищий повноважний представницький орган кримськотатарського народу, фактично вибудувавши у його середовищі систему, альтернативну кримській владі.

Ставши провідниками політичної волі кримських татар, Курултай і Меджліс також спрямували свої зусилля на забезпечення їх адекватного представництва в інституціях регіональної влади. Розв'язання цієї проблеми залежало від набуття репатріантами українського громадянства. Понад 40 % прибулих з місць депортації кримських татар не змогли стати українськими громадянами автоматично, оскільки не встигли повернутися на півострів до листопада 1991 р., коли набув чинності український закон про громадянство. І хоч ухвалені у 1993—1994 рр. зміни до законодавства спростили процедуру набуття громадянства для всіх колишніх мешканців України, як і їхніх нащадків, що «виїхали на законних підставах на постійне проживання до іншої країни», на піддане незаконній депортації населення ці зміни, усупереч наполяганням Меджлісу, не поширювалися (Кулик, 2002, с. 186). Зменшували шанси на проходження представників кримських татар у місцеві органи влади в умовах мажоритарної виборчої системи їхнє дисперсне розселення та упереджене ставлення до переселенців з боку більшості населення.

Зміни в виборчому законодавстві, що були запроваджені 2004 року, передбачали перехід до пропорційної системи виборів ВР АР Крим, обласних і місцевих рад (Закон України…, 2010). На той час Меджліс кримськотатарського народу не мав юридичного статусу, тому постала проблема вибору форми участі кримських татар у виборчій кампанії. Оскільки закон вимагав, щоб суб'єктом виборчого процесу була політична партія чи блок політичних партій, політичним партнером Меджлісу став Народний Рух України, що відзначив у своїй доповіді напередодні виборів 2006 року заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу Р. Чубаров: «Якщо ми ухвалимо рішення брати участь у виборах, і в Криму вийде формат Меджлісу кримськотатарського народу і Народного Руху України, то 27 березня ми вперше зможемо визначити ступінь впливу, довіри і параметри сили нас як політичних партнерів не тільки на виборах у ВР АРК, але і на виборах до органів місцевих рад» (Ляшенко, 2010, с. 129). За результатами голосування 26 березня 2006 р. Кримська Крайова організація Народного Руху України отри-

мала 6,26 % голосів виборців і сформувала у ВР АР Крим 5-го скликання фракцію «Курултай-Рух» на чолі з Р. Ільясовим.

На виборах 2010 року до ВР АР Крим Народний Рух України набрав 7,02 % голосів виборців. Із шести обраних від НРУ депутатів п'ять представляли кримськотатарську етноспільноту.

У березні 2014 р. відбулася російська окупація півострова, яка докорінно змінила ситуацію. Уже 29 березня 2014 р. позачергова сесія Курултаю кримськотатарського народу в своєму підсумковому документі зазначила, що «Курултай кримськотатарського народу постановив проголосити про початок політичних і правових процедур зі створення національно-територіальної автономії кримськотатарського народу на його історичній території — в Криму», одночасно не визнаючи анексію Криму й втрату його території Україною (ВВС Україна, 2014).

Українська влада вже в умовах окупації Криму також здійснила низку кроків. У березні 2014 р. ідея самовизначення кримськотатарського народу була сформульована Верховною Радою України, яка зафіксувала такі ключові позиції: по-перше, «Україна гарантує захист та реалізацію невід'ємного права на самовизначення кримськотатарського народу у складі суверенної і незалежної Української Держави», а по-друге, «Україна визнає Меджліс кримськотатарського народу, виконавчий орган Курултаю кримськотатарського народу, та Курултай як вищий представницький орган кримськотатарського народу» (Постанова ВРУ…, 2014).

Упродовж 2016 р. президент П. Порошенко декілька разів актуалізував тему кримськотатарської автономії. Зокрема, 16 липня 2015 р. він зробив заяву про необхідність самовизначення кримських татар у формі національно-територіальної автономії, а також висловив побажання до Конституційної комісії дослухатися до лідерів кримськотатарського народу (Тищенко та ін., 2017, с. 18; ВВС Україна…, 2015).

У травні 2017 р. Конституційна комісія ухвалила рішення про створення робочої групи з напрацювання пропозицій змін та доповнень до Конституції України щодо Автономної Республіки Крим. До її складу увійшов Р. Чубаров. Уже в листопаді 2017 р. він оголосив про завершення процесу підготовки тексту змін, в основі яких було, зокрема, положення, що джерелом особливого статусу автономії стає право кримськотатарського народу як корінного народу України на самовизначення (Ляшенко, 2023, с. 85).

У серпні 2019 р. група народних депутатів (зокрема й М. Джемілєв і А. Чийгоз) внесли на розгляд Верховної Ради України проєкт Закону «Про статус кримськотатарського народу в Україні» (Проєкт Закону…, 2019), який визначав статус АР Крим як національно-територіальну автономію кримськотатарського народу в межах території Кримського півострова в складі унітарної України, що є формою реалізації кримськотатарським народом свого права на самовизначення. Однак уже за кілька днів цей законопроєкт було відкликано. Утім, 2021 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про

корінні народи України», у ст. 1 якого вказано, що «корінними народами України, які сформувались на території Кримського півострова, є кримські татари, караїми, кримчаки» (Закон України…, 2021).

Нарешті, слід нагадати, що в листопаді 2024 р., у розпал чергової інформаційної атаки на українське суспільство з метою нав'язати тезу про невідворотність так званих територіальних поступок, саме Меджліс кримськотатарського народу виступив із заявою щодо неприпустимості для України «компромісів» за рахунок поступок нею частиною своєї території та суверенітету, у якій наголошено, що поступки в будь-якому вигляді територіальним посяганням РФ на Крим та на інші окуповані землі України не принесуть очікуваного миру, але стануть фактором виникнення нових військових і політичних конфліктів, а також жодне рішення щодо територіальної належності, правового статусу, організації політичного, економічного, соціального, культурного життя Кримського півострова не повинно і не може ухвалюватися без виявлення волі корінного кримськотатарського народу та згоди Української держави (Меджліс кримськотатарського народу, 2024). У квітні 2025 р., після того, як уперше з'явилась інформація, що адміністрація президента Д. Трампа заявила про можливість визнання українського Криму російською територією в рамках будь-якої майбутньої угоди про припинення війни (Talcott & Chalfant, 2025), Меджліс кримськотатарського народу виступив із заявою щодо неприпустимості визнання Криму російським, де нагадав про Кримську декларацію Державного департаменту США від 25 липня 2018 р., за якою США і союзники відкидали спробу Росії анексувати Крим та зобов'язувалися зберігати цю політику до відновлення територіальної цілісності України, а також висловив надію, що ця Декларація не буде піддана ревізії та перегляду (Меджліс кримськотатарського народу, 2025). Тим самим кримськотатарська спільнота вкотре продемонструвала свою принципову проукраїнську, державницьку позицію.

Отже, Курултай і Меджліс кримськотатарського народу є унікальною для України організованою формою політизації етнічності в історичній національній формі. В умовах російської окупації Криму ця політизація сприяє орієнтуванню внутрішньої солідарності народу на солідаризацію з Україною. Хоча кримськотатарський народ не має власної партії, модель його політичної репрезентації Курултаєм і Меджлісом характеризується як інтегративна (державотворча).

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що характер впливу політичної репрезентації етнічних спільнот на етнополітичну стійкість держави визначається типом її інституційної організації, політичною орієнтацією, способом і характером взаємодії з державними інституціями. Політична репрезентація етнічних спільнот є важливим елементом не лише демократичного процесу, а й системи забезпечення етнополітичної стійкості держави, зумовлюючи різні траєкторії її розвитку — від дестабілізації до інтеграції. Відповідно автор пропонує такі її моделі:

1. Деструктивна модель політичної репрезентації характеризується тим, що політичні репрезентанти етнічної спільноти виступають каналом зовнішнього політичного впливу чи інструментом мобілізації ідентичності, спрямованої на підрив державної консолідації. У цьому випадку етнополітична репрезентація стає фактором дестабілізації політичної системи й ослаблення державної стійкості. Прикладом такої моделі була діяльність русскіх політичних партії України на теренах Криму.

2. Ситуативно-прагматична модель політичної репрезентації передбачає діяльність політичних акторів, орієнтованих переважно на захист групових або регіональних інтересів певної етноспільноти. Така репрезентація не має виразно деструктивного характеру щодо державності, однак і не стає системним чинником політичної інтеграції. Характер її впливу на етнополітичну стійкість держави є ситуативним і залежить від конкретного політичного контексту. За такою моделлю діють політичні партії українських угорців.

3. Інтегративна (державотворча) модель політичної репрезентації виникає тоді, коли інституції політичного представництва етнічної спільноти є активними учасниками процесів державної консолідації, підтримують суверенітет і територіальну цілісність держави та сприяють формуванню інклюзивної політичної нації. У цьому випадку етнополітична репрезентація стає чинником зміцнення етнополітичної стійкості. За такою моделлю послідовно діють політичні репрезентанти кримськотатарського народу — Курултай і Меджліс.

Очевидно, що в контексті забезпечення етнополітичної стійкості України пріоритетного значення набуває підтримка та інституційне закріплення інтегративної (державотворчої) моделі політичної репрезентації етнічних спільнот, що передбачає їхню залученість до загальнонаціональних політичних процесів на засадах лояльності до державного суверенітету і територіальної цілісності.

Перспективи подальших досліджень. З огляду на наукову й практичну актуальність тематики політичної репрезентації корінних народів і національних меншин України подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричну верифікацію запропонованої типології моделей, а також на аналізування їхньої трансформації в умовах політичних і безпекових викликів сучасності. Іншим перспективним напрямом є вивчення можливостей інституційного стимулювання інтегративних форм політичної репрезентації етноспільнот.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Бевз, Т. (2016). Особливості та суперечності участі партій у політичному процесі в АРК на початку XXI ст. У *Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991—2014 рр.): Аналітична доповідь* (с. 73—123). ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Берені, А. (2007). Суспільно-політичне становище та культурний розвиток угорської національної меншини Закарпатської області (1991—2004 р.). [Неопубл. дис. канд. іст. наук]. Ужгородський національний університет.

Бовсуновська, К. (2024, 9 жовтня). «Звинувачує окупованих»: президентка Єврокомісії дорікнула Орбану за підтримку Путіна. *УНІАН*. https://www.unian.ua/world/ursula-fon-der-lyayen-i-orban-politiki-posperechelisya-u-yevroparlamenti-12782289.html

Бучинська, А. (2022). Категорія «політична участь» у західному політологічному дискурсі. *Політичні дослідження*, *2*(4), 26—41. https://doi.org/10.53317/2786-4774-2022-2-2

Віднянський, С. (2024). Ставлення влади та суспільства Угорщини до сучасної російсько-української війни. В *Україна — Угорщина: сучасний стан та перспективи міждержавних відносин: зб. Наукових праць. Матеріали круглого столу, Київ, 20 черв. 2024 р.* (с. 149—164). Видавництво Лисенко М.М.

Головатий, М. Ф. (2006). *Політична психологія: Підручник.* МАУП.

Гуйтор, М., & Гаврада, І. (2015). Територіальна специфіка підтримки кандидатів у мажоритарних округах Чернівецької області на парламентських виборах 2012 р. *Науковий вісник ОНЕУ*, (5), 159—173. http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2015/225/pdf/159-173.pdf

Демократична партія угорців України / Демократична спілка угорців України. (б. д.а). Програма Демократичної партії угорців України. https://umdp.info/prohrama-partii/

Демократична партія угорців України / Демократична спілка угорців України. (б. д.б). Програма Демократичної спілки угорців України. https://umdp.info/prohrama-spilky/

Драпушко, Н. (2015). Діяльність проросійських політичних організацій АР Крим по відокремленню регіону від політичного і соціокультурного простору України (кінець XX — початок XXI ст.). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Ювілейний випуск до 180-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова*. *Серія 6: Історичні науки*, (13), 42—47.

Дячук, В. (2023, 25 липня). Соцдослідження: Більшість закарпатських угорців вважають, що Угорщина має надати Україні зброю. *Тячів News*. https://tyachivnews.in.ua/news/54695-socdosldzhennya-blshst-zakarpatskih-ugorcv-vvazhayut-scho-ugorschina-maye-nadati-ukrayin-zbroyu.html

Закарпаття онлайн. (2022, 2 лютого). «Держзрадний» Брензович ретранслював з Будапешта в Берегово тези російської пропаганди по Донбасу. https://zakarpattya.net.ua/News/217422-Derzhzradnyi-Brenzovych-retransliuvav-z-Budapeshta-v-Berehovo-tezy-rosiiskoi-propahandy-po-Donbasu-FOTO

Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» № 1667-IV (2010). https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1667-15#Text

Закон України «Про корінні народи України» № 1616-IX (2021). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text

Закон України «Про політичні партії в Україні» № 2365-III (2001). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text

Зан, М. (2021). Політико-партійна репрезентація угорської етнічної громади Закарпаття за результатами місцевих виборів 2020 року. *Регіональні студії*, (24), 7—17. https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.1

Зан, М. (2025). Особливості політико-партійної структуризації представницьких органів місцевого самоврядування у поліетнічних регіонах України (за результатами місцевих виборів 2020 року). В Ю. Остапець, & М. Токарь (Ред.), *Політичні інститути та процеси в Україні в кінці XX — на початку XXI століть: колективна монографія* (с. 83—132). ТОВ «РІК-У».

Кармазіна, М. С., Яремчук, В. В., Бевз, Т. А., Горбатюк, М. В., Нападиста, В. В., & Ротар, Н. Ю. (2016). *Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991—2014 рр.): Аналітична доповідь*. ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Картунов, О. (1999). Політизація етнічності: характер, умови, результати. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*, (6), 12—20.

Котигоренко, В. (2005). *Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації*. Світогляд.

Котигоренко, В. (Кер.), Дегтеренко, А., Калакура, О., Кочан, Н., Ляшенко, О., Мазука, Л., Ніколаєць, Ю., & Новородовський, В. (2023). *Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі: монографія*. ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Котигоренко, В. (Кер.), Калакура, О., Ковач, Л., Коцур, В., Кочан, Н., Макаренко, Н., Ніколаєць, Ю, Панчук, М., & Рафальський, О. (2014). *Донбас в етнополітичному вимірі*. ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Котигоренко, В. (Кер.), Калакура, О., Ковач, Л., Коцур, В., Кочан, І., Ляшенко, О., Ніколаєць, Ю., Новородовський, В., & Панчук, М. (2020). *Національні меншини України в політичних процесах XX — XXI століть: стан і проблеми дослідження*. ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Коцур, В. (2019). *Національні меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. XX ст. — поч. XXI ст.: монографія*. ФОП Домбровська Я.М.

Коцур, Л. М. (2015). Національні меншини України в етнополітичних процесах наприкінці 1980-х — у 1990-х рр. [Неопубл. дис. канд. іст. наук]. Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди.

Круглашов, А. & Токар, М. (Ред.). (2014). *Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія*. Поліграфцентр «Ліра».

Кулик, В. М. (2002). Зовнішнє втручання у внутрішні етнополітичні конфлікти: участь Верховного комісара ОБСЄ з питань національних меншин у розв'язанні кримської та кримськотатарської проблем. У *Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991 — 2000 років. Збірник* (с. 155—214). ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Левчак, О. (2024, 16 липня). Форинти не пахнуть. Як угорські партії посилюють вплив на Закарпатті. *Українська правда*. https://www.pravda.com.ua/articles/2024/07/16/7465951/

Лойко, Л. І. (2005). *Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: монографія*. ПЦ «Фоліант».

Луцишин, Г. І. (2002). Національні меншини у політичному житті України. [Автореф. дис. канд. політ. наук]. Львівський національний університет.

Ляшенко, О. (2010). Участь етнополітичних партій у політичному процесі в Україні: досвід і перспективи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, *2*(46), 117— 138.

Ляшенко, О. (2023). *Державний устрій України: простір інтеракції національно-громадянського та етнічного: монографія.* ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Ляшенко, О. (2024а). Діяльність російських (русскіх) етнополітичних партій в Україні. У В.В. Коцур та ін. (Ред.), *Національна стійкість держав в умовах глобальної безпекової турбулентності* (с. 61—68). Домбровська Я.М.

Ляшенко, О. (2024б). Діяльність угорських етнополітичних партій в Україні. В *Україна — Угорщина: сучасний стан та перспективи міждержавних відносин: зб. наукових праць. Матеріали круглого столу, Київ, 20 черв. 2024 р.* (с. 106—120). Видавництво Лисенко М.М.

Майборода, О. (1999). *Російський націоналізм в Україні (1991—1998 рр.)*. Центр досліджень національної безпеки при Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Мальгин, А. (2000). *Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989 — 1999*. Новый Крым.

Меджліс кримськотатарського народу. (2024, 13 листопада). Заява Меджлісу щодо неприпустимості для України «компромісів». https://qtmm.org/zayava-medzhlisu-shhodo-neprypustymosti-dlya-ukrayiny-kompromisiv/

Меджліс кримськотатарського народу. (2025, 24 квітня). Заява Меджлісу кримськотатарського народу щодо неприпустимості визнання Криму російським. https://qtmm.org/zayava-medzhlisu-krymskotatarskogo-narodu-shhodo-neprypustymosti-vyznannya-krymu-rosijskym/

Мигович, І. (1995, Травень — Серпень). Під боком у праматері: як живуть сьогодні угорці Закарпаття? *Карпатський край*, *5—8*, 28—29.

Міністерство юстиції України. (2014а, 13 травня). Партію «Руський блок» заборонено. https://minjust.gov.ua/news/ministry/partiyu-ruskiy-blok-zaboroneno-19759

Міністерство юстиції України. (2014б, 30 квітня). Суд задовольнив позов Мін'юсту і заборонив діяльність в Україні партії «Руська єдність». https://minjust.gov.ua/news/ministry/sud-zadovolniv-pozov-minyustu-i-zaboroniv-diyalnist-v-ukraini-partii-ruska-ednist-19703

Нагірний, В. М. (2003). Політизація російської етнічності в Україні (1991 — 2002 рр.) [Автореф. дис. канд. політ. наук]. ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Остапець, Ю. О. (2016). Електоральна поведінка та представництво в органах влади угорської громади Закарпаття. *Гілея: науковий вісник*, (113), 392—397.

Остапець, Ю., & Токар, М. (2009). *Закарпаття через призму політичних виборів: монографія*. Видавництво «Карпати».

Панова, А. (2025). «Регіональні» політичні партії Закарпаття (1991—2020): причини виникнення та вплив на політичний розвиток краю. *Вісник Львівського університету: Серія філософсько-політологічні студії*, (58), 376—383. https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.45

Панчук, М. (Кер.), Бекірова, Г., Ганкевич, В., Галенко, О., Горбань, Т., Войналович, В., Калакура, О., Котигоренко, В., Ляшенко, О., Макаренко, Н., Омельчук, Д., Поліщук, Ю., & Рафальський, О. (2005). *Крим в етнополітичному вимірі: монографія*. Світогляд.

Панчук, М. (Кер.), Євтух, В., Войналович, В., Котигоренко, В., Калакура, О., Кочан, Н., Макаренко, Н., Горбань, Т., Ляшенко, О., & Ковач, Л. (2011). *Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості*. ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Панчук, М., Войналович, В., Галенко, О., Горбань, Т., Заремба, О., Калакура, О., Ковач, Л., Котигоренко, В., Красівський, О., Ляшенко, О., Макаренко, Н., & Рафальський, О. (2008). *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Постанова ВРУ «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави» № 1140-VII (2014). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1140-18

Проєкт Закону «Про статус кримськотатарського народу в Україні» № 1205 (2019, 29 серпня). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66511

Рафальський, О. О. (2000). *Національні меншини України у XX столітті: історіографічний нарис*. Видавництво «Полюс».

Рябушкин, Д. (2009). Крым. В К. Мацузако (Ред.), *Регионы Украины. Хроника и руководители 3. Крым и Николаевская область* (с. 11—124). Slavic Research Center. https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no20_ses/contents.html

Сингаєвська, Д. М. (2020). Політична поведінка. У *Велика українська енциклопедія.* https://vue.gov.ua/Політична_поведінка

Тищенко, Ю. (Ред.), Горобчишина, С., Дуда, А., Беліцер, Н. & Каздобіна, Ю. (2017). *Питання автономії Кримського півострова. Дискусії, виклики, зміст*. ТОВ «Агентство "Україна"».

ТУКЗ-КМКС. (2018). Статут Громадської організації «Товариство угорської культури Закарпаття». https://kmksz.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/statut.pdf

Шипка, Н. П. (2008). Угорська національна меншина у виборчих процесах незалежної України. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Політологія*, *79*(66), 49—55.

Яремчук, В. (2016). Партії як суб'єкти політичного процесу в Автономній Республіці Крим (1991— 2002 рр.). У *Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991—2014 рр.): Аналітична доповідь* (с. 33—72). ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

BBC Україна. (2014, 29 березня). Кримські татари оголосили про створення національної автономії. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140329_kurultaj_upd_ko

BBC Україна. (2015, 16 липня). Порошенко просить змінити розділ про Крим в Конституції. https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/07/150716_she_crimes_status

Talcott, Sh., & Chalfant, M. (2025, 17th March). Trump Weighs Recognizing Crimea as Russian Territory in Bid to End War. *Semafor*. https://www.semafor.com/article/03/17/2025/trump-weighs-recognizing-crimea-as-russian-territory-in-bid-to-end-war

Verba, S., & Nie, N. (1972). *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. The University of Chicago Press.

REFERENCES

BBC Ukraina. (2014, 29 bereznia). Krymski tatary oholosyly pro stvorennia natsionalnoi avtonomii [Crimean Tatars Announced the Creation of National Autonomy]. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140329_kurultaj_upd_ko

BBC Ukraina. (2015, 16 lypnia). Poroshenko prosyt zminyty rozdil pro Krym v Konstytutsii [Poroshenko Asks to Change the Section on Crimea in the Constitution]. https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/07/150716_she_crimes_status

Bereni, A. (2007). Suspilno-politychne stanovyshche ta kulturnyi rozvytok uhorskoi natsionalnoi menshyny Zakarpatskoi oblasti (1991—2004 r.). [The Sociopolitical Situation and Cultural Development of the Hungarian National Minority in Zakarpattia Oblast (1991—2004)] [Neopubl. dys. kand. ist. nauk]. Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet.

Bevz, T. (2016). Osoblyvosti ta superechnosti uchasti partii u politychnomu protsesi v ARK na pochatku XXI st. [Characteristics and Contradictions of Political Parties' Participation in the Political Process in the ARC at the Beginning of the 21st Century]. U *Politychnyi protses v Avtonomnii Respublitsi Krym: osoblyvosti, superechnosti, prorakhunky (1991—2014 rr.): Analitychna dopovid* (s. 73—123). IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

Bovsunovska, K. (2024, 9 zhovtnia). "Zvynuvachuie okupovanykh": prezydentka Yevrokomisii doriknula Orbanu za pidtrymku Putina ["Blames the Occupied": European Commission President Rebukes Orban for Supporting Putin]. *UNIAN*. https://www.unian.ua/world/ursula-fon-der-lyayen-i-orban-politiki-posperechelisya-u-yevroparlamenti-12782289.html

Buchynska, A. (2022). Katehoriia "politychna uchast" u zakhidnomu politolohichnomu dyskursi [The Concept of Political Participation Within Western Political Thought: Evolution and Current Status]. *Politychni doslidzhennia*, *2*(4), 26—41. https://doi.org/10.53317/2786-4774-2022-2-2

Demokratychna partiia uhortsiv Ukrainy / Demokratychna spilka uhortsiv Ukrainy. (b. d.a). Prohrama Demokratychnoi partii uhortsiv Ukrainy [Program Of The Political Party "Democratic Party Of Hungarians Of Ukraine"]. https://umdp.info/prohrama-partii/

Demokratychna partiia uhortsiv Ukrainy / Demokratychna spilka uhortsiv Ukrainy. (b. d.б). Prohrama Demokratychnoi spilky uhortsiv Ukrainy [Program Of The Democratic Union of Hungarians of Ukraine]. https://umdp.info/prohrama-spilky/

Diachuk, V. (2023, 25 lypnia). Sotsdoslidzhennia: Bilshist zakarpatskykh uhortsiv vvazhaiut, shcho Uhorshchyna maie nadaty Ukraini zbroiu [Social Survey: Most Transcarpathian Hungarians Believe That Hungary Should Provide Weapons to Ukraine]. *Tiachiv News*. https://tyachiv-news.in.ua/news/54695-socdosldzhennya-blshst-zakarpatskih-ugorcv-vvazhayut-scho-ugorschina-maye-nadati-ukrayin-zbroyu.html

Drapushko, N. (2015). Diialnist prorosiiskykh politychnykh orhanizatsii AR Krym po vidokremlenniu rehionu vid politychnoho i sotsiokulturnoho prostoru Ukrainy (kinets XX — pochatok XXI st.) [The Activities of Pro-Russian Political Organizations in the Autonomous Republic of Crimea Aimed at Separating the Region from Ukraine's Political and Sociocultural Sphere (Late 20th — Early 21st Centuries)]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Yuvileinyi vypusk do 180-richchia NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 6: Istorychni nauky*, (13), 42—47.

Holovatyi, M. F. (2006). *Politychna psykholohiia: Pidruchnyk* [Political Psychology: A Textbook]. MAUP.

Huitor, M., & Havrada, I. (2015). Terytorialna spetsyfika pidtrymky kandydativ u mazhorytarnykh okruhakh Chernivetskoi oblasti na parlamentskykh vyborakh 2012 r. [The Territorial Specificity of Support Candidates for Majority Districts of Chernivtsi Region in the Parliamentary Elections in 2012]. *Naukovyi visnyk ONEU*, (5), 159—173. http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2015/225/pdf/159-173.pdf

Karmazina, M. S., Yaremchuk, V. V., Bevz, T. A., Horbatiuk, M. V., Napadysta, V. V., & Rotar, N. Yu. (2016). *Politychnyi protses v Avtonomnii Respublitsi Krym: osoblyvosti, superechnosti, prorakhunky (1991—2014 rr.): Analitychna dopovid* [Political Process in the Autonomous Republic of Crimea: Features, Contradictions, Miscalculations (1991—2014): Analytical report]. IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

Kartunov, O. (1999). Polityzatsiia etnichnosti: kharakter, umovy, rezultaty [Politicization of Ethnicity: Nature, Conditions, Results]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy*, (6), 12—20.

Kotsur, L. M. (2015). Natsionalni menshyny Ukrainy v etnopolitychnykh protsesakh naprykintsi 1980-kh — u 1990-kh rr. [Ukraine's National Minorities in Ethnopolitical Processes in the Late 1980s and 1990s] [Neopubl. dys. kand. ist. nauk]. Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. Hryhoriia Skovorody.

Kotsur, V. (2019). *Natsionalni menshyny Ukrainy v konteksti suspilno-politychnykh transformatsii 90-kh rr. XX st. — poch. XXI st.: monohrafiia* [National Minorities of Ukraine in the Context of Socio-Political Transformations of the 90s of the 20th Century — the Beginning of the 21st Century: A Monograph]. FOP Dombrovska Ya. M.

Kotyhorenko, V. (2005). *Krymskotatarski repatrianty: problema sotsialnoi adaptatsii* [Crimean Tatar Returnees: The Problem of Social Adaptation]. Svitohliad.

Kotyhorenko, V. (Ker.), Dehterenko, A., Kalakura, O., Kochan, N., Liashenko, O., Mazuka, L., Nikolaiets, Yu., & Novorodovskyi, V. (2023). *Dialektyka natsionalno-hromadianskoho i etnichnoho v ukrainskomu sotsiumi: monohrafiia* [Dialectics of National-Civic and Ethnic in Ukrainian Society: A Monograph]. IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

Kotyhorenko, V. (Ker.), Kalakura, O., Kovach, L., Kotsur, V., Kochan, N., Makarenko, N., Nikolaiets, Yu, Panchuk, M., & Rafalskyi, O. (2014). *Donbas v etnopolitychnomu vymiri* [Donbas in the Ethnopolitical Dimension]. IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

Kotyhorenko, V. (Ker.), Kalakura, O., Kovach, L., Kotsur, V., Kochan, I., Liashenko, O., Nikolaiets, Yu., Novorodovskyi, V., & Panchuk, M. (2020). *Natsionalni menshyny Ukrainy v politychnykh protsesakh XX— XXI stolit: stan i problemy doslidzhennia* [National Minorities of Ukraine in Political Processes of the 20th—21st Centuries: Status and Problems of Research]. IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

Kruhlashov, A. & Tokar, M. (Red.). (2014). *Elektoralni protsesy Ukrainy v rehionalnomu vymiri: Bukovyna i Zakarpattia: monohrafiia* [Electoral Processes in Ukraine from a Regional Perspective: Bukovina and Transcarpathia: A Monograph]. Polihraftsentr "Lira".

Kulyk, V. M. (2002). Zovnishnie vtruchannia u vnutrishni etnopolitychni konflikty: uchast Verkhovnoho komisara OBSIe z pytan natsionalnykh menshyn u rozviazanni krymskoi ta krymskotatarskoi problem [External Intervention in Internal Ethnopolitical Conflicts: The Role of the OSCE High Commissioner on National Minorities in Resolving the Crimean and Crimean Tatar Issues]. U *Natsionalna intehratsiia v polikulturnomu suspilstvi: ukrainskyi dosvid 1991 — 2000 rokiv. Zbirnyk* (s. 155—214). IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

Levchak, O. (2024, 16 lypnia). Forynty ne pakhnut. Yak uhorski partii posyliuiut vplyv na Zakarpatti [Forints Don't Smell. How Hungarian Parties Are Strengthening Their Influence in Transcarp athia]. *Ukrainska pravda*. https://www.pravda.com.ua/articles/2024/07/16/7465951/

Liashenko, O. (2010). Uchast etnopolitychnykh partii u politychnomu protsesi v Ukraini: dosvid i perspektyvy [The Participation of Ethnopolitical Parties in the Political Process in Ukraine: Experience and Prospects]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, *2*(46), 117— 138.

Liashenko, O. (2023). *Derzhavnyi ustrii Ukrainy: prostir interaktsii natsionalno-hromadianskoho ta etnichnoho: monohrafiia* [State Structure of Ukraine: Space of Interaction of National-Civil and Ethnic]. IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

Liashenko, O. (2024a). Diialnist rosiiskykh (russkikh) etnopolitychnykh partii v Ukraini [Activities of Russian Ethno-Political Parties in Ukraine]. U V. V. Kotsur ta in. (Red.), *Natsionalna stiikist derzhav v umovakh hlobalnoi bezpekovoi turbulentnosti* (s. 61—68). Dombrovska Ya. M.

Liashenko, O. (2024б). Diialnist uhorskykh etnopolitychnykh partii v Ukraini [Activities of Hungarian Ethno-Political Parties in Ukraine]. V *Ukraina — Uhorshchyna: suchasnyi stan ta perspektyvy mizhderzhavnykh vidnosyn: zb. Naukovykh prats. Materialy kruhloho stolu, Kyiv, 20 cherv. 2024 r.* (s. 106—120). Vydavnytstvo Lysenko M. M.

Loiko, L. I. (2005). *Hromadski orhanizatsii etnichnykh menshyn Ukrainy: pryroda, lehitymnist, diialnist: monohrafiia* [Civil Society Organizations of Ethnic Minorities in Ukraine: Nature, Legitimacy, and Activities: A Monograph]. PTs "Foliant".

Lutsyshyn, H. I. (2022). Natsionalni menshyny u politychnomu zhytti Ukrainy [National Minorities in Ukraine's Political Life] [Avtoref. dys. kand. polit. nauk]. Lvivskyi natsionalnyi universytet.

Maiboroda, O. (1999). *Rosiiskyi natsionalizm v Ukraini (1991—1998 rr.)* [Russian Nationalism in Ukraine (1991—1998)]. Tsentr doslidzhen natsionalnoi bezpeky pry Natsionalnomu universyteti "Kyievo-Mohylianska akademiia".

Mal'gin, A. (2000) *Krymskij uzel: ocherki politicheskoj istorii Krymskogo poluostrova 1989 — 1999* [The Crimean Knot: Essays on the Political History of the Crimean Peninsula, 1989—1999]. Novyj Krym.

Medzhlis krymskotatarskoho narodu. (2024, 13 lystopada). Zaiava Medzhlisu shchodo neprypustymosti dlia Ukrainy "kompromisiv" [Statement of the Mejlis on the Inadmissibility of "Compromises" for Ukraine]. https://qtmm.org/zayava-medzhlisu-shhodo-neprypustymosti-dlya-ukrayiny-kompromisiv/

Medzhlis krymskotatarskoho narodu. (2025, 24 kvitnia). Zaiava Medzhlisu krymskotatarskoho narodu shchodo neprypustymosti vyznannia Krymu rosiiskym [Statement of the Mejlis of the Crimean Tatar People on the Inadmissibility of Recognizing Crimea as Russian]. https://qtmm.org/zayava-medzhlisu-krymskotatarskogo-narodu-shhodo-neprypustymosti-vyznannya-krymu-rosijskym/

Ministerstvo yustytsii Ukrainy. (2014a, 13 travnia). Partiiu "Ruskyi blok" zaboroneno [The "Russi an Bloc" party is banned]. https://minjust.gov.ua/news/ministry/partiyu-ruskiy-blok-zaboroneno-19759

Ministerstvo yustytsii Ukrainy. (2014б, 30 kvitnia). Sud zadovolnyv pozov Miniustu i zaboronyv diialnist v Ukraini partii "Ruska yednist" [The Court Granted the Claim of the Ministry of Justice and Banned the Activities of the "Russian Unity" Party in Ukraine]. https://minjust.gov.ua/news/ministry/sud-zadovolniv-pozov-minyustu-i-zaboroniv-diyalnist-v-ukraini-partii-ruska-ednist-19703

Myhovych, I. (1995, Traven — Serpen). Pid bokom u pramateri: yak zhyvut sohodni uhortsi Zakarpattia? [Right Next Door to the Motherland: How Do Hungarians in Transcarpathia Live Today?]. *Karpatskyi krai*, *5—8*, 28—29.

Nahirnyi, V. M. (2003). Polityzatsiia rosiiskoi etnichnosti v Ukraini (1991—2002 rr.) [The Politicization of Russian Ethnicity in Ukraine (1991—2002)] [Avtoref. dys. kand. polit. nauk]. IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

Ostapets, Yu. O. (2016). Elektoralna povedinka ta predstavnytstvo v orhanakh vlady uhorskoi hromady Zakarpattia [Electoral Behavior and Representation in Government Bodies of the Hungarian Community of Transcarpathia]. *Hileia: naukovyi visnyk*, (113), 392—397.

Ostapets, Yu., & Tokar, M. (2009). Zakarpattia cherez pryzmu politychnykh vyboriv: monohrafiia [Transcarpathia Through the Lens of Political Elections: A Monograph]. Vydavnytstvo "Karpaty".

Panchuk, M. (Ker.), Bekirova, H., Hankevych, V., Halenko, O., Horban, T., Voinalovych, V., Kalakura, O., Kotyhorenko, V., Liashenko, O., Makarenko, N., Omelchuk, D., Polishchuk, Yu., &

Rafalskyi, O. (2005). *Krym v etnopolitychnomu vymiri: monohrafiia* [Crimea in the Ethnopolitical Dimension: A Monograph]. Svitohliad.

Panchuk, M. (Ker.), Yevtukh, V., Voinalovych, V., Kotyhorenko, V., Kalakura, O., Kochan, N., Makarenko, N., Horban, T., Liashenko, O., & Kovach, L. (2011). *Etnopolitychni protsesy v Ukraini: rehionalni osoblyvosti* [Ethnopolitical Processes in Ukraine: Regional Features]. IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

Panchuk, M., Voinalovych, V., Halenko, O., Horban, T., Zaremba, O., Kalakura, O., Kovach, L., Kotyhorenko, V., Krasivskyi, O., Liashenko, O., Makarenko, N., & Rafalskyi, O. (2008). *Zakarpattia v etnopolitychnomu vymiri* [Transcarpathia in the Ethnopolitical Dimension]. IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

Panova, A. (2025). "Rehionalni" politychni partii Zakarpattia (1991—2020): prychyny vynyknennia ta vplyv na politychnyi rozvytok kraiu ["Regional" Political Parties of Transcarpathia (1991—2020): Causes for the Emergence and Influence on the Political Development of the Region]. *Visnyk Lvivskoho universytetu: Seriia filosofsko-politolohichni studii*, (58), 376—383. https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.45

Postanova VRU "Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy shchodo harantii prav krymskotatarskoho narodu u skladi Ukrainskoi Derzhavy" [Resolution of the Verkhovna Rada "On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Guarantee of the Rights of the Crimean Tatar People within the Ukrainian State"] № 1140-VII (2014). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1140-18

Proiekt Zakonu «Pro status krymskotatarskoho narodu v Ukraini» [The Draft Law "On the Status of the Crimean Tatar People in Ukraine"] № 1205 (2019, 29 serpnia). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66511

Rafalskyi, O. O. (2000). *Natsionalni menshyny Ukrainy u XX stolitti: istoriohrafichnyi narys* [National Minorities in Ukraine in the 20th Century: A Historiographical Essay]. Vydavnytstvo "Polius".

Rjabushkin, D. (2009). Krym [Crimea]. V K. Macuzako (Red.), *Regiony Ukrainy. Hronika i rukovoditeli 3. Krym i Nikolaevskaja oblast'* (s. 11—124). Slavic Research Center. https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no20_ses/contents.html

Shypka, N. P. (2008). Uhorska natsionalna menshyna u vyborchykh protsesakh nezalezhnoi Ukrainy [The Hungarian National Minority in the Electoral Processes of Independent Ukraine]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Politolohiia*, *79*(66), 49—55.

Synhaievska, D. M. (2020). Politychna povedinka [Political Behavior]. U *Velyka ukrainska entsyklopediia*. https://vue.gov.ua/Політична_поведінка

Talcott, Sh., & Chalfant, M. (2025, 17th March). Trump Weighs Recognizing Crimea as Russian Territory in Bid to End War. *Semafor*. https://www.semafor.com/article/03/17/2025/trump-weighs-recognizing-crimea-as-russian-territory-in-bid-to-end-war

TUKZ-KMKS. (2018). Statut Hromadskoi orhanizatsii "Tovarystvo uhorskoi kultury Zakarpattia" [Statut of the Hungarian Culture Society of Transcarpathia]. https://kmksz.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/statut.pdf

Tyshchenko, Yu. (Red.), Horobchyshyna, S., Duda, A., Belitser, N. & Kazdobina, Yu. (2017). Pytannia avtonomii Krymskoho pivostrova. Dyskusii, vyklyky, zmist [The Issue of Autonomy of the Crimean Peninsula: Discussions, Challenges, Content]. TOV «Ahentstvo "Ukraina"».

Verba, S., & Nie, N. (1972). *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. The University of Chicago Press.

Vidnianskyi, S. (2024). Stavlennia vlady ta suspilstva Uhorshchyny do suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [The Attitude of the Authorities and Society of Hungary to the Modern Russian — Ukrainian War]. V *Ukraina — Uhorshchyna: suchasnyi stan ta perspektyvy mizhderzhavnykh vidnosyn: zb. Naukovykh prats. Materialy kruhloho stolu, Kyiv, 20 cherv. 2024 r.* (s. 149—164). Vydavnytstvo Lysenko M. M.

Yaremchuk, V. (2016). Partii yak subiekty politychnoho protsesu v Avtonomnii Respublitsi Krym (1991— 2002 rr.) [Political Parties as Actors in the Political Process in the Autonomous Republic of Crimea (1991—2002)]. U *Politychnyi protses v Avtonomnii Respublitsi Krym:*

osoblyvosti, superechnosti, prorakhunky (1991—2014 rr.): Analitychna dopovid (s. 33—72). IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

Zakarpattia onlain. (2022, 2 liutoho). "Derzhzradnyi" Brenzovych retransliuvav z Budapeshta v Berehovo tezy rosiiskoi propahandy po Donbasu ["Traitorous" Brenzovich Relayed Russian Propaganda Theses on Donbas from Budapest to Beregovo]. https://zakarpattya.net.ua/News/217422-Derzhzradnyi-Brenzovych-retransliuvav-z-Budapeshta-v-Berehovo-tezy-rosiiskoi-propahandy-po-Donbasu-FOTO

Zakon Ukrainy "Pro korinni narody Ukrainy" [The Law of Ukraine "On the Indigenous Peoples of Ukraine"] № 1616-IX (2021). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text

Zakon Ukrainy "Pro politychni partii v Ukraini" [The Law of Ukraine "On Political Parties in Ukraine"] № 2365-III (2001). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text

Zakon Ukrainy "Pro vybory deputativ Verkhovnoi Rady Avtonomnoi Respubliky Krym, mistsevykh rad ta silskykh, selyshchnykh, miskykh holiv" [The Law of Ukraine «On the Elections of Deputies of the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea, Local Councils and Village, Settlement, and City Mayors»] № 1667-IV (2010). https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1667-15#Text

Zan, M. (2021). Polityko-partiina reprezrentatsiia uhorskoi etnichnoi hromady Zakarpattia za rezultatamy mistsevykh vyboriv 2020 roku [The Political Party Representation of the Hungarian Ethnic Community in Transcarpathia According to the Results of Local Elections 2020]. *Rehionalni studii*, (24), 7—17. https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.1

Zan, M. (2025). Osoblyvosti polityko-partiinoi strukturyzatsii predstavnytskykh orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u polietnichnykh rehionakh Ukrainy (za rezultatamy mistsevykh vyboriv 2020 roku) [Features of the Political and Party-Based Structure of Representative Local Self-Government Bodies in Multi-Ethnic Regions of Ukraine (Based on the Results of the 2020 Local Elections)]. V Yu. Ostapets, & M. Tokar (Red.), *Politychni instytuty ta protsesy v Ukraini v kintsi XX — na pochatku XXI stolit: kolektyvna monohrafiia* (s. 83—132). TOV "RIK-U".

Надійшла: 06.04.2026
Прорецензовано: 06.06.2026
Прийнято до друку: 07.07.2026
Оприлюднено: 30.09.2026

Oleksii Liashenko,
PhD in History,
Research Fellow, Department of Ethnopolitology,
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
of the NAS of Ukraine

MODELS OF POLITICAL REPRESENTATION
OF INDIGENOUS PEOPLES AND NATIONAL MINORITIES OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF ETHNOPOLITICAL RESILIENCE

The article analyses the political representation of indigenous peoples and national minorities in Ukraine from the perspective of their impact on the state's ethno-political resilience. The relevance of such research is determined by the growing significance of the ethno-political factor under contemporary security challenges and the need to ensure state consolidation in Ukraine's multiethnic society. The goal of the research is to conceptualize models of political representation of ethnic communities in Ukraine by identifying their impact on ethno-political resilience.

The typology is empirically illustrated through the case of the most politically organized ethnic communities in Ukraine (Russkie (ethnic Russians), Hungarians, and Crimean Tatars), which allows for specifying the analytical potential of the proposed approach. It has been established that the nature of political representation of ethnic communities constitutes an important factor determining the trajectories of political system development — from destabilization to integration.

The article proposes an original typology of models of political representation, including destructive, situational-pragmatic, and integrative (state-building) models. It is substantiated that the destructive model is associated with the use of political representation as an instrument of destabilization of the political system and external influence upon it; the situational-pragmatic model is generally oriented toward the protection of group interests without exerting a systemic impact on integration processes; the integrative model is characterized by the active participation of ethnic communities in state-building processes and the strengthening of the political nation.

It is emphasized that, in the context of Ukraine's ethno-political resilience, priority should be given to the support and institutionalization of the integrative model of political representation of indigenous peoples and national minorities.

The scientific novelty of the research consists in the typology development of models of political representation of ethnic communities based on their impact on the state's ethno-political resilience. The practical significance of the results lies in their applicability to the formulation of state ethno-national policy and in the field of national security.

Keywords: political participation, political parties, indigenous peoples, national minorities, Russkie (ethnic Russians), Hungarians, Crimean Tatar.

https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-8
УДК 327.51(497):327.01

Олександр Дем'янчук,
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
ORCID: 0000-0003-1389-1714
demyanchuk@ukma.edu.ua

Оксана Сікора,
магістрант освітньої програми «Міжнародні відносини»,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
ORCID: 0009-0009-4762-5845
oksanaMsikora@gmail.com

Посилення національного прагматизму держав-членів як чинник трансформації НАТО: неореалістичний та ліберально-інституціональний аналіз

Проаналізовано трансформацію НАТО під впливом посилення національного прагматизму держав — членів Альянсу. Автори досліджують сучасні процеси в Північноатлантичному альянсі крізь призму двох провідних теоретичних підходів: неореалізму та ліберального інституціоналізму, а також теорії ігор, зокрема концепту ставки в політичних іграх. Повномасштабне російське вторгнення в Україну 2022 року та різкі дії Д. Трампа стали потужними каталізаторами змін у трансатлантичній безпековій архітектурі. У статті розглянуто ключові структурні проблеми Альянсу, зокрема феномен «безбілетника» (*free-riding*), асиметрія розподілу фінансових зобов'язань (*burden-sharing*) і різниця в ставках держав-членів щодо російської загрози, а також економічні аспекти співпраці. Також увагу приділено раціональним мотивам політики адміністрації Д. Трампа, яка спрямована на перерозподіл оборонного навантаження та максимізацію відносних вигід США. Автори аналізують, як економічна співпраця (спільні закупівлі, програма *DIANA*, розвиток оборонно-промислової бази) може

Цитування: Дем'янчук О., Сікора О. Посилення національного прагматизму держав-членів як чинник трансформації НАТО: неореалістичний та ліберально-інституціональний аналіз. *Політичні дослідження*. № 3 (13). 2026. С. 135—152. https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-8

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en)

стати важливим стимулом посилення стійкості Альянсу в умовах зростання національного егоїзму. Концептуалізація ставки «прифронтових» держав — Балтії, Польщі та Фінляндії — як протистояння екзистенційним загрозам з боку російської агресії (на відміну від країн Західної Європи) пояснює їхні позиції стосовно зміцнення єдності й посилення оборонної компоненти функціонування Альянсу. На основі поєднання неореалістичного та ліберально-інституціонального підходів робиться висновок, що НАТО еволюціонує у бік гнучкої, регіоналізованої та багаторівневої моделі функціонування. Посилення національного прагматизму не призводить до розпаду Альянсу, а трансформує характер його внутрішньої взаємодії.

Ключові слова: НАТО, національний прагматизм, неореалізм, ліберальний інституціоналізм, розподіл фінансових зобов'язань, економічна співпраця в оборонній сфері, ставка в політичних іграх, Дональд Трамп.

Постановка проблеми. Гібридна війна на Сході України у 2014—2022 рр. і повномасштабне російське вторгнення в Україну 2022 року стали потужним каталізатором трансформації європейської та трансатлантичної системи безпеки. У нових умовах НАТО опинилось перед складним подвійним викликом: з одного боку — необхідність ефективно стримувати агресора та підтримувати Україну, а з іншого — потреба зберегти внутрішню єдність у ситуації, коли національний прагматизм держав-членів стає дедалі помітнішим.

Особливої гостроти цій проблемі надали політичні заяви та дії Дональда Трампа під час його другої каденції. Критика європейських союзників за недостатні оборонні витрати, сумніви в безумовності американських гарантій безпеки та акцент на перерозподілі спільних фінансових зобов'язань (*burden-sharing*) оголили фундаментальну напругу всередині Альянсу. Це змусило по-новому поставити питання про межі впливу міжнародних інституцій у світі, де національні інтереси знову набирають ваги.

Сучасні процеси в НАТО відображають глибшу теоретичну колізію: Альянс продовжує діяти як інструмент реалізації стратегічних інтересів провідних держав, насамперед Сполучених Штатів, що добре вкладається в неореалістичну логіку. Проте його інституційні механізми — колективне планування, стандартизація, політичні консультації та розвідувальна співпраця — дають можливість підтримувати високий рівень координації навіть за умов суттєвих розбіжностей між членами, що ближче до ліберально-інституціонального підходу. Крім того, варто взяти до уваги такий важливий аспект, як економічна співпраця навколо розробки нових технологій, виробництва нових видів озброєння і торгівлі цими активами між собою та з третіми сторонами.

Питання напружених стосунків між країнами — членами Альянсу та перспектив його трансформації досліджували такі вчені й аналітики, як Джон Міршаймер, Стівен Волт, Стен Ріннінг, Іво Даалдер, а також українські експерти Микола Капітоненко, Григорій Перепелиця та Сергій Солодкий.

Актуальність дослідження зумовлена потребою концептуального осмислення того, як саме НАТО адаптується до умов посилення національного

прагматизму, внутрішньої асиметрії інтересів і фрагментації безпекового середовища. Повномасштабна війна Росії проти України не лише виявила структурні слабкості Альянсу, але й продемонструвала його здатність до відносно швидкої адаптації.

Об'єктом дослідження є НАТО як провідна міжнародна безпекова інституція, **предметом** — сутність, напрями та наслідки трансформації структури і механізмів функціонування Альянсу в умовах сучасних геополітичних змін. **Метою статті** є з'ясування ролі та перспектив трансформації НАТО крізь призму неореалістичної та ліберально-інституціональної теорій у контексті посилення глобальної безпеки.

Для досягнення цієї мети необхідно:

• методологічно поєднати положення неореалізму та ліберального інституціоналізму для схарактеризування сучасних процесів у НАТО;

• пояснити на основі обраної методології еволюцію Альянсу від класичної моделі колективної оборони до складнішої багаторівневої системи військової та політичної кооперації;

• розкрити вплив структурних проблем, зокрема проблеми «безбілетника» (*free-riding*) та асиметрії (*burden-sharing*), на функціонування організації;

• визначити ключові тенденції та найімовірніші сценарії подальшого розвитку Альянсу.

У методологічну основу дослідження покладено порівняльний теоретичний аналіз у межах неореалізму (Waltz, 1979; Mearsheimer, 1994/1995) та ліберального інституціоналізму (Keohane, 1984; Keohane & Nye, 2012). Емпіричну базу складають офіційні документи НАТО, *Strategic Compass* ЄС, дані щодо оборонних витрат країн — членів Альянсу, а також аналітичні матеріали українських і зарубіжних експертів.

Теоретичні підходи до розуміння ролі міжнародних інституцій. Аналізування трансформації НАТО потребує теоретичної основи, здатної пояснити як залежність інституції від розподілу питомої ваги її членів, так і її потенціал до підтримання стабільності попри внутрішні суперечності. У цій роботі обрано два взаємодоповнювальні підходи: неореалізм і ліберальний інституціоналізм. Їхнє поєднання допомагає уникнути однобокості та краще зрозуміти подвійну природу сучасного Альянсу.

Неореалістичне бачення міжнародних інституцій. Неореалізм, сформульований Кеннетом Волцем і розвинутий Джоном Міршаймером, розглядає міжнародну систему як анархічну, де відсутній верховний арбітр, здатний гарантувати безпеку держав. У таких умовах держави є раціональними егоїстами, що прагнуть насамперед виживання та відносних вигід (*relative gains*), тобто намагаються виграти гонку потужностей у своїх конкурентів. Це значною мірою відповідає логіці гри з нульовою сумою, коли «переможець отримує все». Міжнародні інституції в цій парадигмі не мають автономної сили і стають похідними від розподілу матеріальної потужності (Waltz, 1979, Ch. 6; Mearsheimer, 1994/1995, p. 19—25).

Згідно з неореалізмом міжнародні інституції виникають і функціонують лише доти, доки відповідають інтересам найпотужніших держав. Вони не трансформують анархічної природи системи, а лише формалізують наявний баланс сил. НАТО в цій логіці є класичним інструментом гегемонії Сполучених Штатів у Європі: механізмом, що забезпечує Вашингтону можливість підтримувати стратегічний контроль над континентом, координувати союзників і стримувати потенційних конкурентів.

Особливої ваги в неореалістичному аналізі набуває концепція дилеми безпеки та асиметрія потужностей. Роберт Джервіс показав, що дії держави стосовно зміцнення власної безпеки об'єктивно знижують відчуття безпеки інших держав, що розкручує спіраль взаємної недовіри (*security dilemma*) і посилює напругу в регіоні (Jervis, 1976, Ch. 3). Асиметрію потужностей держав розглядали К. Волц, Дж. Міршаймер та ін. (див. посилання вище). Суть у тому, що країни — члени НАТО суттєво відрізняються одна від одної за військовим, економічним і технологічним потенціалом, що призводить до нерівномірного розподілу впливу всередині Альянсу. Сильніші держави (передусім США) можуть використовувати міжнародну інституцію для часткового перекладання витрат на союзників, тоді як останні часто вдаються до *free-riding* (до ролі «безбілетника»).

Водночас варто враховувати не лише абсолютні показники потужності, а й різний рівень сприйняття загрози. Для Польщі, країн Балтії та північних держав російська загроза має екзистенційний характер, тоді як для багатьох країн Західної Європи вона сприймається як віддалена. Саме тому *free-riding* «прифронтових» держав має інше політичне значення, ніж аналогічна поведінка Німеччини чи Італії. Неореалізм добре пояснює, чому навіть у кризових умовах 2022—2025 рр. країни-члени продовжують відстоювати власні національні пріоритети, а не абстрактні «інституційні інтереси».

Ліберальний інституціоналізм та роль міжнародних інституцій. На противагу неореалізму, ліберальний інституціоналізм визнає анархію міжнародної системи, але наголошує на можливості тривалої кооперації навіть в умовах захисту державами своїх егоїстичних інтересів. У такому підході міжнародні інституції розглядаються як інструменти, що знижують транзакційні витрати, скорочують невизначеність і створюють умови для повторюваної й передбачуваної взаємодії (Keohane, 1984, Ch. 6—7; Keohane & Nye, 2012, Ch. 1—2).

Ключовими механізмами стабільності, на думку неолібералів, є: прозорість дій і обмін інформацією; моніторинг виконання взаємних зобов'язань; стандартизація процедур і взаємної сумісності; формування очікувань щодо поведінки партнерів.

У контексті НАТО цей підхід пояснює, чому Альянс не розпався по закінченні Холодної війни. Інституційні механізми (*Strategic Concept*, система оборонного планування, спільні навчання, розвідувальна співпраця) створили високий рівень взаємозалежності й оперативної сумісності, що робить

вихід з Альянсу для більшості членів надзвичайно дорогим. Навіть в умовах посилення розбіжностей інституція продовжує генерувати абсолютні вигоди для всіх учасників, прагнучи досягти вищого загального рівня розвитку навіть попри певне зниження потенціалу окремих учасників. На відміну від неореалізму, який акцентує відносні вигоди (*relative gains*), ліберальний інституціоналізм виходить з логіки абсолютних вигод (*absolute gains*): держави готові до співпраці, коли вона приносить їм реальну користь, навіть якщо інші учасники теж виграють від цієї співпраці (Keohane, 1984, Ch. 5—7). Іншими словами, неореалізм виходить із боротьби за відносний перерозподіл влади між державами, тоді як ліберальний інституціоналізм допускає можливість одночасного посилення всіх учасників міжнародної взаємодії.

Ліберальний інституціоналізм також краще пояснює здатність НАТО адаптуватися до нових загроз — від гібридних до кібернетичних. Інституційні правила і норми допомагають трансформувати стратегічні взаємодії держав, роблячи кооперацію вигіднішою за короткостроковий егоїзм.

Порівняльний аналіз двох підходів. Для наочності основні відмінності між підходами представлено в табл. 1.

Як видно з табл. 1, обидва підходи не суперечать, а доповнюють один одного. Неореалізм добре пояснює джерела напруги та асиметрії всередині Альянсу, тоді як ліберальний інституціоналізм — причини його стійкості й адаптивності.

Таблиця 1. **Порівняння неореалізму та ліберального інституціоналізму щодо ролі міжнародних безпекових інституцій (на прикладі НАТО) ***

Аспект	Неореалізм (К. Волтц, Дж. Міршаймер)	Ліберальний інституціоналізм (Р. Кеохейн, Дж. Най)
Характер міжнародної системи	Анархія, постійна загроза, самодопомога	Анархія частково компенсується інституціями
Головне прагнення держав	Відносні вигоди, ситуативна співпраця, власна безпека	Абсолютні вигоди, кооперація можлива, багатозначність власної безпеки
Роль інституцій (НАТО)	Тимчасовий інструмент балансу сил	Постійний механізм зниження невизначеності
Проблема *free-riding*	Природна поведінка в анархії	Може бути пом'якшена інституційними механізмами
Перспективи трансформації	Обмежені, залежать від балансу сил	Широкі, через адаптацію та поглиблення інтеграції
Ставлення до розширення	Скептичне (дилема безпеки, провокування Росії)	Позитивне (поширення стабільності)
Прогноз для НАТО	Песимістичний: можливе розмивання	Обережно-оптимістичний: еволюція можлива

* Складено авторами на основі узагальнення концепцій К. Волтца (Waltz, 1979), Дж. Міршаймера (Mearsheimer, 1994/1995), Р. Когейна та Дж. Найя (Keohane, 1984; Keohane & Nye, 2012).

Отже, сучасна трансформація НАТО не може бути адекватно пояснена в рамках лише однієї парадигми. Неореалістичний підхід акцентує увагу на тому, що Альянс залишається залежним від інтересів провідних держав і глобального балансу сил. Ліберально-інституціональний підхід підкреслює, що інституційні механізми здатні створювати додану вартість самого Альянсу і його членів і підтримувати кооперацію навіть за умов значних розбіжностей між ними.

Саме поєднання цих двох логік дає змогу концептуалізувати НАТО як гібридну інституцію, яка одночасно є інструментом балансу сили і механізмом довгострокової кооперації. Подальший емпіричний аналіз покаже, який із цих двох аспектів — баланс сили чи інституційна кооперація — домінуватиме в трансформації Альянсу за умов посилення національного прагматизму.

НАТО як ключова безпекова інституція сучасної міжнародної системи. Прояви кризових тенденцій у діяльності НАТО. До початку 2025 року, тобто до інаугурації Дональда Трампа на другий президентський термін, усередині НАТО вже накопичились ознаки внутрішньої напруги, конфліктів інтересів країн-членів і різного бачення нми стратегічних пріоритетів. Це проявлялося, зокрема, у двох ключових аспектах.

По-перше, більшість операцій Альянсу відбувались за межами ст. 5 Вашингтонського договору, тобто без активації механізму колективної оборони. Ця стаття була задіяна лише один раз в історії — після терористичних атак 11 вересня 2001 р. на території США. Інші значні операції, як-от інтервенції в Боснії (1995), Косово (1999), боротьба з піратством біля берегів Сомалі (2008—2016) і патрулювання Середземного моря, здійснювалися на основі консенсусних рішень Ради Північноатлантичного договору або мандатів ООН (Деменко, 2025).

По-друге, хронічна проблема *free-riding*, відома ще з 1960-х років, продовжувала підривати внутрішню солідарність. Саме цю проблему Д. Трамп активно використовував як у 2017—2021 рр., так і 2025 року для жорсткої критики європейських союзників і погроз переглянути рівень американських зобов'язань.

Важливим тестом для Альянсу стала реакція на російську агресію. Порівняння дій НАТО щодо Грузії 2008 року та України після 2014—2022 рр. яскраво ілюструє еволюцію підходів Альянсу (табл. 2).

Після окупації Криму та особливо після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну 2022 року НАТО вступило в новий етап своєї трансформації. Повномасштабна війна в Європі, яку ще кілька років тому багато експертів вважали малоймовірною, знову зробила колективну оборону центральним елементом функціонування Альянсу (Zenely & Dickinson, 2024). Водночас війна чітко виявила внутрішню асиметрію Альянсу. Країни-члени по-різному оцінюють рівень загрози, необхідний обсяг підтримки України та пріоритети переозброєння. Саме на цьому тлі особливо проявився сплеск національного прагматизму.

Таблиця 2. **Порівняння реакції НАТО на російську агресію проти Грузії (2008) та України (з 2014 р. і особливо після 24.02.2022) ***

Аспект	Грузія (2008)	Україна (2014—2025)	Коментар
Політичний контекст	Обіцянка членства без ПДЧ (Бухарестський саміт) з блокуванням Францією та Німеччиною	Підтвердження «політики відкритих дверей», після 24.02.2022 — суттєве посилення підтримки	2008 року слабка позиція НАТО спровокувала РФ на агресію, 2022-го жорсткіша реакція, але без прямого вступу в бойові дії стала наслідком прямої агресії
Військова реакція	Засудження, дипломатія (Саркозі), відсутність летальної допомоги	Масштабна військова, розвідувальна та навчальна підтримка, посилення східного флангу, постачання летального озброєння	Різниця у кілька сотень мільярдів доларів допомоги
Санкції	Символічні, швидко пом'якшені («перезавантаження» Барака Обами)	Безпрецедентні: фінансові, енергетичні, вторинні санкції	Від майже нульової реакції до політики стратегічного послаблення РФ
Дипломатична реакція	Стурбованість, тимчасове замороження відносин	Спільне засудження, підтримка резолюцій ООН, робота над Міжнародним трибуналом	У випадку України значно вищий рівень єдності країн Заходу
Наслідки для країни-жертви	Заморожені конфлікти, окупація 20 % території, зупинка руху до НАТО	Кандидатство в ЄС, глибока інтеграція з НАТО, масова підтримка	«Урок опору» 2022 р. проти «уроку слабкості» 2008-го

* Складено авторами на основі відкритих джерел та аналітичних матеріалів ЄС і НАТО з використанням підходів Г. Гелльманна і Р. Вольфа (Hellmann & Wolf, 1993) та Р. Хамілтона (Hamilton, 2018), а також аналізу К. Чінчарадзе та Л. Ґудсон (Chincharadze & Goodson, 2024).

Найяскравіше він виявився у політиці США після повернення на президентську посаду Д. Трампа. Критика недостатніх оборонних витрат європейців, вимоги радикального перерозподілу *burden-sharing* та публічні сумніви щодо безумовності ст. 5 стали проявом ширшої тенденції переосмислення ролі міжнародних інституцій у зовнішній політиці Вашингтона. Дональд Трамп поставив під сумнів автоматичність американських гарантій, що створило стратегічну невизначеність для Європи та стимулювало дискусії стосовно розвитку європейської стратегічної автономії.

Грубі, майже недипломатичні дії й заяви Д. Трампа зумовили поступовий позитивний зсув поведінки країн — членів НАТО щодо підвищення рівнів оборонних витрат:

• 2014 рік (Уельський саміт): лише три країни досягли цілі у 2 % ВВП;

• 2016—2017 рр.: декілька країн збільшили частку оборонного бюджету (переважно США, Греція, Естонія, Велика Британія);

• 2025 рік (після Гаазького саміту): усі 32 члени досягли або перевищили 2 % ВВП; європейські союзники разом з Канадою — у середньому 2,27—2,3 % (Atlantic Council, 2026).

Проте досягнення формальної мети по витратах не усунуло глибших розбіжностей. Країни Східної та Північної Європи наполягають на збереженні тісної трансатлантичної єдності й американської присутності як ключового чинника стримування Росії всупереч висловлюванням і рішенням США та кількох інших потужних держав.

Яскравим проявом зростання національного прагматизму та внутрішньої асиметрії інтересів став провал ініціативи Генерального секретаря НАТО Марка Рютте у травні 2026 р., коли він запропонував запровадити цільовий показник у 0,25 % ВВП на пряму військову допомогу Україні для всіх країн — членів Альянсу. Ця ініціатива мала стати інструментом інституційного вирішення проблеми *burden-sharing* і забезпечити передбачувану та справедливу підтримку Києва в довгостроковій перспективі (Укрінформ, 2026).

Однак пропозиція наштовхнулася на жорсткий опір з боку ключових західноєвропейських держав. Велика Британія, Франція, Італія, Іспанія, а також Канада заблокували ідею, посилаючись на бюджетні обмеження, внутрішньополітичний тиск і пріоритет власної обороноздатності. На противагу їм країни Східної та Північної Європи (Польща, країни Балтії, Нідерланди, скандинавські держави) активно підтримували ініціативу, наголошуючи, що саме вони несуть непропорційно велике навантаження і потребують системного розподілу витрат.

Цей епізод є показовим прикладом протиборства двох парадигм, які ми розглядаємо в теоретичній частині. З неореалістичної перспективи поведінка великих західноєвропейських держав є цілком раціональною: вони діють відповідно до національних інтересів і відносних вигід, не бажаючи брати на себе додаткових зобов'язань в умовах свого бюджетного дефіциту та політичної невизначеності насамперед України. Ліберально-інституціональний підхід, навпаки, втілено в позиції М. Рютте та східноєвропейських союзників, які намагалися використати інституційні механізми НАТО для створення обов'язкових правил, зниження невизначеності і забезпечення довгострокової кооперації.

Марк Рютте опинився в ролі арбітра, намагаючись знайти компроміс між цими двома підходами, але змушений був визнати, що пропозиція не має достатньої підтримки. Цей випадок демонструє, що навіть за наявності розвинених інституційних механізмів і спільного розуміння загрози з боку РФ, національний прагматизм потужних держав-членів часто переважає над логікою колективної солідарності. Тож сучасне НАТО продовжує функціонувати як гібридна інституція, у якій інституційна логіка постійно стикається з обмеженнями, накладеними анархічною природою міжнародної системи та егоїстичними інтересами держав.

Отже, сучасний розвиток НАТО відображає глибоку структурну проблему: зростання розриву між формальною інституційною єдністю Альянсу та

посиленням національного прагматизму держав-членів. Саме ця напруга визначає вектор його подальшої трансформації.

Раціональна логіка національного прагматизму: політика адміністрації Дональда Трампа (2025—2026). Посилення національного прагматизму держав — членів НАТО найяскравіше проявилося під час другої каденції Д. Трампа. Багато його заяв — щодо можливого перегляду ст. 5, анексії Гренландії чи навіть «приєднання» Канади — на перший погляд здаються ірраціональними або контрпродуктивними. Однак, з неореалістичної перспективи, вони являють собою цілком раціональну стратегію максимізації національних вигід в умовах анархічної міжнародної системи (Mearsheimer, 2018; Walt, 2018).

Дональд Трамп послідовно розглядає міжнародні альянси як транзакційні угоди, а не як постійні цінності. Головним мотивом його політики щодо НАТО є радикальний перегляд *burden-sharing*. Критикуючи європейських союзників за хронічний *free-riding*, адміністрація Трампа використовувала жорстку риторику та погрози як класичний інструмент переговорної тактики (*brinkmanship*), спрямований на примушення Європи до суттєвого збільшення оборонних витрат і відповідальності за власну безпеку. Як показано вище, ця стратегія частково була успішною: до 2025 року всі члени Альянсу формально досягли цілі у 2 % ВВП, а європейські оборонні витрати продовжували зростати.

Заяви щодо Гренландії мають чітке стратегічне та економічне підґрунтя. У контексті глобального суперництва з Китаєм і Росією контроль над Арктикою набуває критичного значення (зростання доступності Північного морського шляху, запаси рідкісноземельних елементів і вуглеводнів). Пропозиції щодо «купівлі» чи посилення контролю над Гренландією є частиною ширшої стратегії забезпечення доступу США до критичних ресурсів і зменшення залежності від китайського домінування в ланцюгах постачання (Burilkov & Wolff, 2025; Conley, 2026).

Подібна логіка простежується й у риториці щодо Канади. Заяви про можливе «приєднання» як 51-го штату слід розглядати не як реальну територіальну претензію, а як максималістську переговорну позицію, спрямовану на перегляд торговельних відносин, посилення контролю над кордоном (міграція, наркотрафік) й отримання кращих умов у сфері енергетики та природних ресурсів.

З теоретичної точки зору така поведінка повністю вкладається в неореалістичну парадигму. Д. Трамп, по суті, артикулював давно накопичену американську фрустрацію щодо імперської перенапруги (*imperial overstretch*) і прагнув перерозподілити витрати на союзників, одночасно зміцнюючи американські позиції в ключових регіонах (Olesen, 2020; Zenely & Dickinson, 2024).

Ліберально-інституціональний підхід пояснює, чому попри цю жорстку риторику Альянс не розпався: інституційні механізми НАТО (спільне планування, розвідка, стандартизація) створюють настільки високі транзакційні

витрати на вихід, що навіть значні політичні розбіжності не призводять до руйнування інституції (Keohane, 1984).

Тож «дивні» заяви Д. Трампа є не проявом ірраціональності, а інструментом реалізації національних інтересів США в умовах зміни глобального балансу сил. Вони оголили структурні проблеми Альянсу, але водночас стали каталізатором його подальшої трансформації до зростання відповідальності європейських членів.

Структурні проблеми НАТО як інституції та його трансформація. Однією з фундаментальних проблем функціонування НАТО залишається нерівномірний розподіл безпекового навантаження між союзниками. Оскільки колективна безпека є класичним суспільним благом — невиключним і неконкурентним, вона закономірно породжує проблему колективної дії: окремі держави отримують стимули мінімізувати власні витрати, розраховуючи, що основний тягар забезпечення спільної безпеки нестимуть інші члени Альянсу (Olson, 1965, Ch. 1—2).

За теорією Манкура Олсона, у великих групах раціональні актори часто не мають достатніх стимулів робити пропорційний внесок у створення колективного блага, оскільки можуть користуватися ним, мінімізуючи власні витрати. Саме ця логіка лежить в основі хронічної проблеми «безбілетників» в Альянсі. Європейські союзники десятиліттями не поспішали віддавати 2 % ВВП на оборону, покладаючись на військову потужність США. Така поведінка, цілком раціональна з точки зору окремих держав, поступово накопичувала напругу у відносинах з країнами — донорами оборонного бюджету НАТО.

У термінах теорії ігор ця ситуація відповідає некооперативній рівновазі, де індивідуально раціональна стратегія мінімізації внесків призводить до субоптимального результату для всієї групи. З неореалістичної позиції така поведінка є природною в анархічній системі, де держави прагнуть відносних вигід і намагаються уникнути непотрібних витрат. Натомість ліберальний інституціоналізм очікує, що інституційні механізми (моніторинг, прозорість, повторювані взаємодії) мають змінювати структуру стимулів і сприяти переходу до кооперативної рівноваги. Тривала неспроможність НАТО повністю подолати проблему *free-riding* стала одним із ключових чинників перегляду американської політики щодо Альянсу.

Важливим концептом для розуміння цієї динаміки є поняття ставки (*stake*) у політичній грі (Дем'янчук & Заставна, 2015). Ставка має комплексний характер і охоплює як матеріальні (фінансові витрати, оборонні ресурси), так і нематеріальні компоненти (політичний капітал, імідж уряду, електоральна підтримка, стратегічний вплив). Крім того, ставка спрямована передусім на довгостроковий вплив (*outcome*), а не лише на безпосередній результат (*output*).

Застосовуючи цей підхід, можна чітко побачити суттєву асиметрію ставок серед держав — членів НАТО. Для країн Східного та Північного флангу (Польща, держави Балтії, Фінляндія, Швеція) ставка є екзистенційною —

йдеться про фізичну безпеку, територіальну цілісність і виживання держав у разі подальшої російської агресії. Для багатьох країн Західної Європи (Німеччина, Франція, Італія, Іспанія) ставка значно нижча і стосується переважно бюджетних витрат і внутрішньополітичної популярності урядів. Саме ця різниця в ставках пояснює стійкість *free-riding* та опір запровадженню жорстких спільних механізмів *burden-sharing* (згадане вище блокування ініціативи Марка Рютте щодо виділення додатково 0,25 % ВВП кожної держави-члена на військову допомогу Україні (Tastan Sevinc, 2026)).

Саме через ці структурні обмеження НАТО поступово трансформується від моделі відносно однорідної безпекової спільноти до гнучкішої системи багаторівневої коаліційної взаємодії. У цій моделі окремі держави та регіональні групи беруть на себе спеціалізовані функції.

Особливо помітною є активізація східного та північного флангів Альянсу. Польща, країни Балтії, Фінляндія та Швеція фактично стали головними рушіями жорсткої політики стримування Росії. Розширення НАТО за рахунок Фінляндії та Швеції суттєво посилило північну компоненту і створило нові механізми регіональної координації. Водночас зростає роль «гнучких коаліцій» (*coalitions of the willing*), які дають можливість певним групам країн швидко реагувати на загрози, минаючи повільний процес досягнення консенсусу всіх 32-х членів (Snyder, 2018).

Повномасштабна війна РФ проти України актуалізувала потребу в розвитку оборонно-промислової бази Альянсу загалом. Сучасні конфлікти потребу не лише оперативної координації, а й масштабного і стійкого виробництва озброєнь, боєприпасів і технологій. Це спонукає НАТО до глибшої інтеграції оборонної промисловості і спеціалізації держав-членів.

Економічні аспекти співпраці в НАТО: від *burden-sharing* до спільної оборонно-промислової інтеграції. Одним із найважливіших, хоча й відносно недооцінених у теоретичній літературі, аспектів трансформації НАТО є економічна співпраця держав-членів. Якщо неореалізм (Waltz, 1979; Mearsheimer, 1994/1995) традиційно акцентує увагу на військово-політичних вимірах балансу сил і відносних вигодах, а ліберальний інституціоналізм (Keohane, 1984; Keohane & Nye, 2012) — на зниженні транзакційних витрат і створенні довіри через інституції, то економічний вимір безпеки поєднує обидві логіки, створюючи матеріальну основу як для конкуренції, так і для кооперації.

Традиційна дискусія щодо *burden-sharing* довгий час переважно зводилась до питомої ваги оборонних витрат у ВВП держав-членів. Однак після 2022 року акцент поступово змістився від простого кількісного перерозподілу фінансового навантаження до спільного розроблення, виробництва та закупівлі озброєнь, а також до формування інтегрованої оборонно-промислової бази Альянсу (Becker, 2019; DGAP, 2025).

З неореалістичної перспективи економічна співпраця в НАТО є ареною боротьби за відносні вигоди. Потужніші держави, насамперед США, використовують спільні механізми для часткового перекладання витрат на союз-

ників, зберігаючи при цьому технологічну перевагу і здобуваючи завдяки їй додаткові дивіденди. Натомість європейські держави, особливо на східному фланзі, прагнуть через кооперацію отримати доступ до передових технологій і підвищити власну оборонну автономію (Hellmann & Wolf, 1993).

Ліберально-інституціональний підхід, навпаки, підкреслює, що інституційні механізми НАТО, як-от *NSPA* (*NATO Support and Procurement Agency*) та *DIANA* (*Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic*), допомагають суттєво знижувати транзакційні витрати, долати фрагментацію європейського оборонного ринку та генерувати абсолютні вигоди для всіх учасників (Keohane, 1984; Atlantic Council, 2026).

Важливими ініціативами стали спільні закупівлі боєприпасів (зокрема калібру 155 мм), *drone*-коаліції та згадана вже програма *DIANA*, запущена у 2021—2022 рр. для прискорення впровадження подвійних технологій (ШІ, автономні системи, кіберзахист). *DIANA* функціонує як розподілена мережа акселераторів і тестових центрів, що поєднує державний і приватний сектори (Matelly, 2018; NATO DIANA, 2025).

Водночас економічна співпраця виявила суттєві структурні обмеження. Європейський оборонно-промисловий комплекс залишається глибоко фрагментованим: національний протекціонізм, дублювання виробництва та відсутність єдиного ринку призводять до значних втрат ефективності. За різними оцінками, повна інтеграція могла б забезпечити економію від 20 до 30 % витрат, або від €18—57 млрд щорічно (European Commission, 2025; Burilkov & Wolff, 2025; Mueller, 2025). Великі держави (Франція, Німеччина) часто віддають перевагу підтримці національних виробників, що ускладнює справжню спеціалізацію.

Крім того, в Європі зберігається значна технологічна залежність від США. Більшість європейських країн за зростання бюджетів продовжують закуповувати американські системи (*F*-35, *Patriot* тощо), і це посилює асиметрію всередині Альянсу.

Отже, економічний вимір співпраці в НАТО чітко демонструє гібридну природу Альянсу. Неореалізм прямо вказує, що економічна кооперація не скасовує, а лише опосередковує боротьбу за відносні вигоди. Ліберальний інституціоналізм пояснює, чому держави продовжують інвестувати в спільні механізми: вони створюють реальну додану вартість, яку складно відтворити національними зусиллями (Hellmann & Wolf, 1993).

Подальша трансформація Альянсу значною мірою залежатиме від того, чи вдасться конвертувати зростання оборонних бюджетів у справжню інтеграцію оборонно-промислової бази. Успіх на цьому напрямі може стати одним із найпотужніших чинників стійкості НАТО в умовах посилення національного прагматизму.

НАТО як адаптивна інституція: прогноз розвитку. Аналіз трансформації НАТО крізь призму неореалізму та ліберального інституціоналізму свідчить, що Альянс поєднує в своїй діяльності елементи балансу сили та інституційної

кооперації. Неореалізм пояснює залежність Альянсу від національних інтересів і розподілу потужності, тоді як ліберальний інституціоналізм акцентує його здатність підтримувати стабільність і знижувати невизначеність.

Сучасні тенденції вказують на те, що НАТО навряд чи повернеться до моделі стратегічної однорідності часів Холодної війни. Подальший розвиток Альянсу, найімовірніше, відбуватиметься так:

- перерозподіл *burden-sharing* на користь більшої відповідальності Європи;
- поступове зміцнення суто європейської оборонної компоненти;
- посилення гнучких коаліцій і регіоналізації безпекових функцій;
- посилення ролі держав східного і північного флангів, які безпосередньо стикаються з російською загрозою.

США, ймовірно, залишаться ключовим військово-політичним ядром Альянсу, але дедалі більше вимагатимуть від європейських партнерів реального внеску в колективну безпеку. Зі свого боку Європа поступово переходить від ролі «молодшого партнера» до самостійнішого гравця.

Майбутня стійкість НАТО залежатиме не від збереження повної стратегічної однорідності, а від здатності інституції інтегрувати різноманітні національні інтереси, підтримувати функціональну координацію й адаптувати свої механізми до умов фрагментованого безпекового середовища. Саме ця адаптивність нині допомагає Альянсу все ще залишатися ключовим елементом трансатлантичної безпеки навіть в умовах ерозії єдності держав-членів.

Висновки. Проведене дослідження показало, що жодна з класичних теоретичних парадигм окремо не здатна адекватно пояснити сучасну трансформацію НАТО. Лише поєднання неореалізму, ліберального інституціоналізму, теорії колективної дії та концепту ставки у політичній грі дає змогу описати реальні механізми його розвитку.

Сучасне НАТО є гібридною безпековою інституцією, що одночасно функціонує і як інструмент балансу сили (це добре може описати неореалізм), і як механізм довгострокової інституційної кооперації (предмет дослідження для ліберального інституціоналізму). Посилення національного прагматизму держав-членів не призводить до розпаду Альянсу, але суттєво змінює характер його внутрішньої взаємодії, сприяючи переходу до гнучкішої, регіоналізованої та багаторівневої моделі функціонування.

Неореалістичний підхід ефективно пояснює джерела внутрішньої асиметрії, *free-riding* й обмеженості інституційного впливу. А ліберально-інституціональний підхід допомагає зрозуміти причини стійкості Альянсу та його здатність до адаптації навіть в умовах серйозних розбіжностей. Поєднання цих двох парадигм з теорією колективної дії та концептом ставки у політичній грі дає найадекватніше пояснення сучасних процесів у НАТО.

Запропонований комбінований підхід дає можливість:

- уникнути крайнощів монопарадигмальних аналізів;
- урахувати асиметрію ставок різних акторів, яка часто визначає їхню реальну поведінку;

• пояснити, чому формальні інституційні механізми постійно стикаються з обмеженнями, накладеними національним егоїзмом і різним рівнем екзистенційної загрози.

Такий методологічний інструментарій має високу евристичну цінність і може бути ефективно застосований для вивчення трансформації інших міжнародних інституцій в умовах зростання турбулентності світового порядку.

Майбутня стійкість НАТО залежатиме не від повернення до стратегічної однорідності часів Холодної війни, а від його здатності підтримувати функціональну координацію між державами з різними ресурсними можливостями, рівнем загрози та політичними пріоритетами. У цьому сенсі Альянс продовжує залишатися ключовим елементом трансатлантичної безпеки, демонструючи значний адаптивний потенціал навіть в умовах ерозії єдності держав-членів.

Якщо говорити про ще глобальніші питання, то сучасні міжнародні безпекові інституції явно зберігають життєздатність не завдяки стратегічній однорідності своїх членів, а завдяки здатності адаптувати механізми координації до асиметрії інтересів, ресурсів і ставок окремих держав. У цьому сенсі адаптивність стає не просто характеристикою НАТО, а загальною закономірністю розвитку складних міжнародних і наднаціональних політичних інституцій XXI ст. в умовах зростання турбулентності світового порядку.

Декларація про використання інструментів штучного інтелекту. Під час підготовки рукопису автори використовували інструменти штучного інтелекту винятково як допоміжний засіб на певних етапах роботи. ШІ застосовано для технічного редагування окремих фрагментів тексту; мовного вдосконалення деяких формулювань; попереднього структурування та візуалізації аналітичних таблиць; пошуку даних і можливих джерел, перевірку яких надалі автори здійснювали самостійно.

Усі наукові положення, теоретичні узагальнення, інтерпретації результатів, висновки статті й остаточний текст рукопису належать авторам.

По завершенні роботи всі бібліографічні посилання були додатково перевірені авторами за першоджерелами, а помилкові або неідентифіковані джерела, запропоновані під час використання інструментів ШІ, були вилучені або замінені перевіреними академічними публікаціями й офіційними документами.

Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладених матеріалів, коректність цитування та оформлення бібліографічних посилань.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Деменко, О. (2025). Еволюція стратегічних концепцій НАТО після закінчення Холодної війни. *Проблеми всесвітньої історії*, *4*(28), 61—76. https://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-28-4

Дем'янчук, О., Заставна, М. (2015). Концепт «ставки» у політичних іграх: теоретико-методологічний аспект аналізу. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*, (173), 23—29.

Укрінформ. (2026, 25 травня). П'ять країн НАТО відхилили план Рютте щодо 0,25 % ВВП на військову допомогу Україні — ЗМІ. https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/4126901-pat-krain-nato-vidhilili-plan-rutte-sodo-025-vvp-na-vijskovu-dopomogu-ukraini-zmi.html

Atlantic Council. (2026, 9th April). NATO Defense Spending Tracker. https://www.atlanticcouncil.org/commentary/trackers-and-data-visualizations/nato-defense-spending-tracker/

Barnett, M., & Finnemore, M. (2004). *Rules for the World: International Organizations in Global Politics*. Cornell University Press.

Becker, J. (2019, 27th February). *Burden-Sharing, Geopolitics, and Strategy in NATO's Black Sea Littoral States*. Retrieved from SSRN: https://ssrn.com/abstract=3343523

Burilkov, A., & Wolff, G. B. (2025, 21th February). Defending Europe without the US: First Estimates of What is Needed. *Bruegel Analysis (Issue 05/2025)*. https://www.bruegel.org/analysis/defending-europe-without-us-first-estimates-what-needed

Chincharadze, K., & Goodson, L. P. (2024, 19th December). The Enduring Impact of the 2008 Russo-Georgian War. *War Room. Online Journal*. https://warroom.armywarcollege.edu/articles/enduring-impact/

Conley, H. A. (2026, 26th March). Arctic Security in an Era of Global Competition. *American Enterprise Institute*. https://www.aei.org/research-products/testimony/arctic-security-in-an-era-of-global-competition/

DGAP. (2025). Deterring Russia from Military Aggression Against Europe's NATO Allies. *DGAP Policy Brief No. 22*. German Council on Foreign Relations. https://dgap.org/system/files/article_pdfs/DGAP%20Policy%20Brief_No-22_November-18_2025_8pp.pdf

European Commission. (2025). European Defence Industrial Strategy: Achieving EU Readiness Through a Responsive and Resilient European Defence Industry. European Union. https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b1f2de34-dba3-11ee-b9d9-01aa75ed71a1/language-en

European Union. (2022). A Strategic Compass for Security and Defence. European Union. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/strategic_compass_en3_web.pdf

Hamilton, R. E. (2018). August 2008 and Everything After: A Ten-Year Retrospective on the Russia-Georgia War. *Black Sea Strategy Papers No. 1*. Foreign Policy Research Institute. https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/10/final-bssp-1-hamilton.pdf

Hellmann, G., & Wolf, R. (1993). Neorealism, Neoliberal Institutionalism, and the Future of NATO. *Security Studies*, *3*(1), 3—43. https://www.fb03.uni-frankfurt.de/48138963/secst_1993_final_published.pdf

Jervis, R. (1976). Deterrence, the Spiral Model, and Intentions of the Adversary. In *Perception and Misperception in International Politics* (p. 58—114). Princeton University Press.

Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press.

Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2012). *Power and Interdependence* (4th ed.). Pearson.

Matelly, S. (2018). Defense Innovation and the Future of Transatlantic Strategic Superiority: A French Perspective. *Policy Brief No. 015*. The German Marshall Fund of the United States. https://www.gmfus.org/sites/default/files/Defense%2520Innovation_French%2520Perspective%2520edited.pdf

Mearsheimer, J. J. (1994/1995). The False Promise of International Institutions. *International Security*, *19*(3), 5—49. https://doi.org/10.2307/2539078

Mearsheimer, J. J. (2018). *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. Yale University Press.

Mueller, T. (2025). Drivers and Impact of European Defence Market Integration: A Literature Meta-Synthesis with Economic Focus. *Defence and Peace Economics, 36*(5), 577—612. https://doi.org/10.1080/10242694.2024.2396416

NATO DIANA. (2025). DIANA Annual Strategic Report: Accelerating Dual-Use Innovation for Trans-Atlantic Security. NATO Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic. https://www.

nato.int/en/about-us/organization/nato-structure/defence-innovation-accelerator-for-the-north-atlantic-diana

Olesen, M. R. (2020). Donald Trump and the Battle of the Two Percent. *DIIS Policy Brief Vol. 2020 No. October*. Danish Institute for International Studies. https://pure.diis.dk/ws/files/3725864/TRUMP_and_the_two_percent_DIIS_Policy_Brief_October_2020.pdf

Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press.

Snyder, J. (2018). Bring Back the Visible Hand. *The British Journal of Politics and International Relations*, *21*(1), 45—59. https://doi.org/10.1177/1369148118791736

Tastan Sevinc, N. (2026, 25th May). Major NATO allies block plan to boost military aid for Ukrain e: Report. *Anadolu Agency*. https://www.aa.com.tr/en/world/major-nato-allies-block-plan-to-boost-military-aid-for-ukraine-report/3948060?utm

Walt, S. M. (2018, 26th July). NATO Isn't What You Think It Is. *Foreign Policy*. https://foreignpolicy.com/2018/07/26/nato-isnt-what-you-think-it-is/

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley.

Zenely, V., & Dickinson, P. (2024, 20th June). Rethinking the NATO Burden-Sharing Debate. *Atlantic Council*. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/rethinking-the-nato-burden-sharing-debate/

REFERENCES

Demenko, O. (2025). Evoliutsiia stratehichnykh kontseptsii NATO pislia zakinchennia Kholodnoi viiny [The Evolution of NATO's Strategic Concepts after the End of the Cold War]. *Problemy vsesvitnoi istorii*, *4*(28), 61—76. http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-28-4

Demianchuk, O., & Zastavna, M. (2015). Kontsept "stavky" u politychnykh ihrakh: teoretyko-metodolohichnyi aspekt analizu [The Concept of "Stake" in Political Games: Theoretical and Methodological Aspect of Analysis]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Politychni nauky (NaUKMA Research Papers. Political Sciences)*, (173), 23—29.

Ukrinform. (2026, 25 travnia). Piat krain NATO vidkhylyly plan Riutte shchodo 0,25 % VVP na viiskovu dopomohu Ukraini — ZMI [Five NATO Countries Reject Rutte's Plan for 0,25 % of GDP for Military Aid to Ukraine — Media]. https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/4126901-pat-krain-nato-vidhilili-plan-rutte-sodo-025-vvp-na-vijskovu-dopomogu-ukraini-zmi.html

Atlantic Council. (2026, 9th April). NATO Defense Spending Tracker. https://www.atlanticcouncil.org/commentary/trackers-and-data-visualizations/nato-defense-spending-tracker/

Barnett, M., & Finnemore, M. (2004). *Rules for the World: International Organizations in Global Politics*. Cornell University Press.

Becker, J. (2019, 27th February). *Burden-Sharing, Geopolitics, and Strategy in NATO's Black Sea Littoral States*. Retrieved from SSRN: https://ssrn.com/abstract=3343523

Burilkov, A., & Wolff, G. B. (2025, 21th February). Defending Europe without the US: First Estimates of What is Needed. *Bruegel Analysis (Issue 05/2025)*. https://www.bruegel.org/analysis/defending-europe-without-us-first-estimates-what-needed

Chincharadze, K., & Goodson, L. P. (2024, 19th December). The Enduring Impact of the 2008 Russo-Georgian War. *War Room. Online Journal*. https://warroom.armywarcollege.edu/articles/enduring-impact/

Conley, H. A. (2026, 26th March). Arctic Security in an Era of Global Competition. *American Enterprise Institute*. https://www.aei.org/research-products/testimony/arctic-security-in-an-era-of-global-competition/

DGAP. (2025). Deterring Russia from Military Aggression Against Europe's NATO Allies. *DGAP Policy Brief No. 22*. German Council on Foreign Relations. https://dgap.org/system/files/article_pdfs/DGAP%20Policy%20Brief_No-22_November-18_2025_8pp.pdf

European Commission. (2025). European Defence Industrial Strategy: Achieving EU Readiness Through a Responsive and Resilient European Defence Industry. European Union.

https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b1f2de34-dba3-11ee-b9d9-01aa75ed71a1/language-en

European Union. (2022). A Strategic Compass for Security and Defence. European Union. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/strategic_compass_en3_web.pdf

Hamilton, R. E. (2018). August 2008 and Everything After: A Ten-Year Retrospective on the Russia-Georgia War. *Black Sea Strategy Papers No. 1*. Foreign Policy Research Institute. https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/10/final-bssp-1-hamilton.pdf

Hellmann, G., & Wolf, R. (1993). Neorealism, Neoliberal Institutionalism, and the Future of NATO. *Security Studies*, *3*(1), 3—43. https://www.fb03.uni-frankfurt.de/48138963/secst_1993_final_published.pdf

Jervis, R. (1976). Deterrence, the Spiral Model, and Intentions of the Adversary. In *Perception and Misperception in International Politics* (p. 58—114). Princeton University Press.

Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press.

Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2012). *Power and Interdependence* (4th ed.). Pearson.

Matelly, S. (2018). Defense Innovation and the Future of Transatlantic Strategic Superiority: A French Perspective. *Policy Brief No. 015*. The German Marshall Fund of the United States. https://www.gmfus.org/sites/default/files/Defense%2520Innovation_French%2520Perspective%2520edited.pdf

Mearsheimer, J. J. (1994/1995). The False Promise of International Institutions. *International Security*, *19*(3), 5—49. https://doi.org/10.2307/2539078

Mearsheimer, J. J. (2018). *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. Yale University Press.

Mueller, T. (2025). Drivers and Impact of European Defence Market Integration: A Literature Meta-Synthesis with Economic Focus. *Defence and Peace Economics, 36*(5), 577—612. https://doi.org/10.1080/10242694.2024.2396416

NATO DIANA. (2025). DIANA Annual Strategic Report: Accelerating Dual-Use Innovation for Trans-Atlantic Security. NATO Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic. https://www.nato.int/en/about-us/organization/nato-structure/defence-innovation-accelerator-for-the-north-atlantic-diana

Olesen, M. R. (2020). Donald Trump and the Battle of the Two Percent. *DIIS Policy Brief Vol. 2020 No. October*. Danish Institute for International Studies. https://pure.diis.dk/ws/files/3725864/TRUMP_and_the_two_percent_DIIS_Policy_Brief_October_2020.pdf

Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press.

Snyder, J. (2018). Bring Back the Visible Hand. *The British Journal of Politics and International Relations*, *21*(1), 45—59. https://doi.org/10.1177/1369148118791736

Tastan Sevinc, N. (2026, 25th May). Major NATO allies block plan to boost military aid for Ukrain e: Report. *Anadolu Agency*. https://www.aa.com.tr/en/world/major-nato-allies-block-plan-to-boost-military-aid-for-ukraine-report/3948060?utm

Walt, S. M. (2018, 26th July). NATO Isn't What You Think It Is. *Foreign Policy*. https://foreignpolicy.com/2018/07/26/nato-isnt-what-you-think-it-is/

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley.

Zenely, V., & Dickinson, P. (2024, 20th June). Rethinking the NATO Burden-Sharing Debate. *Atlantic Council*. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/rethinking-the-nato-burden-sharing-debate/

Надійшла: 02.06.2026
Прорецензовано: 18.07.2026
Прийнято до друку: 01.08.2026
Оприлюднено: 30.09.2026

Oleksandr Demianchuk,
Doctor of Political Science, Associate Professor,
Professor at the International Relations Department,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

Oksana Sikora,
Master's Student of the International Relations Program,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

THE RISE OF NATIONAL PRAGMATISM IN NATO MEMBER STATES AS A FACTOR IN THE ALLIANCE'S TRANSFORMATION: A NEOREALIST AND LIBERAL-INSTITUTIONALIST PERSPECTIVE

The article focuses on the analysis of NATO's transformation under the influence of the growing national pragmatism of its member states. The authors examine contemporary processes within the North Atlantic Alliance through the prism of two leading theoretical approaches — neorealism (K. Waltz, J. Mearsheimer) and liberal institutionalism (R. Keohane, J. Nye), as well as game theory, particularly the concept of stake in political games. Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022 and D. Trump's unpredictable actions have become powerful catalysts for changes in the transatlantic security architecture. The article addresses the key structural problems of the Alliance, including the free-riding phenomenon, the asymmetry of burden-sharing, the differences in member states' stakes regarding the Russian threat, and the economic aspects of cooperation as well. Special attention is paid to the rational motives in the D. Trump administration's policy, which is aimed at redistributing the defense burden and maximizing the United States' relative gains. The authors analyze how economic cooperation, such as joint procurement, the DIANA program, and the development of the defense-industrial base, can serve as a key driver for strengthening the Alliance's resilience amidst rising national self-interest.

The conceptualization of the "frontline" states' stake (the Baltic states, Poland, and Finland) reflects their response to existential threats from Russian aggression (in contrast to the countries of Western Europe) and explains their positions on strengthening unity and enhancing the defense component of the Alliance's functioning. Based on the combination of neorealist and liberal institutionalist approaches, the authors conclude that NATO is evolving toward a more flexible, regionalized, and multi-layered model of operation. The strengthening of national pragmatism does not lead to the disintegration of the Alliance but transforms the nature of its internal interactions.

Keywords: NATO, national pragmatism, neorealism, liberal institutionalism, burden-sharing, economic cooperation in the defense sector, stake in political games, Donald Trump.

https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-9
УДК 321.6:327(47+57)]:355.48(477-651.2:470.651.1)"2022":930.2

Олег Маруховський,
кандидат політичних наук,
науковий співробітник відділу
проблем світового політичного розвитку,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
ORCID: 0000-0002-0708-1603
makiuchimen100@gmail.com

Авторитарні режими пострадянських країн та їхні політичні стратегії в умовах російсько-української війни у сучасному науковому дискурсі: історіографічний огляд

Повномасштабна російська агресія проти України 2022 року спричинила трансформацію політичних стратегій пострадянських автократій Білорусі, країн Кавказького регіону та Центральної Азії, змусивши їх переглянути зовнішню і внутрішню політику й адаптуватись до нових регіональних безпекових реалій задля збереження панівних еліт перед загрозою залежності від РФ і втрати суб'єктності та мінімізації вторинних санкцій і міжнародної ізоляції. Метою статті є теоретико-концептуальний аналіз та історіографічний огляд світового і вітчизняного наукового дискурсу щодо досліджень авторитарних режимів країн пострадянського простору та їхніх політичних стратегій в умовах російсько-української війни. Методологічну основу дослідження становлять принципи об'єктивності й системності, а також метод компаративно-політологічного аналізу для порівняння основних концепцій демократії й авторитаризму та для зіставлення особливостей політичних стратегій пострадянських автократій в контексті війни. У результаті дослідження систематизовано еволюцію західної політичної думки щодо трансформації пострадянських авторитарних режимів у межах трьох концептуальних етапів: транзитологічного, гібридних режимів та парадигми авторитарної консолідації, визначено та охарактеризовано основні положення політологічних концепцій західних учених в рамках цих концептуальних етапів. Наукова новизна роботи

Цитування: Маруховський О. Авторитарні режими пострадянських країн та їхні політичні стратегії в умовах російсько-української війни у сучасному науковому дискурсі: історіографічний огляд. *Політичні дослідження*. № 3 (13). 2026. С. 153—174. https://https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-9

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en)

полягає в тому, що в ній уперше у вітчизняній політологічній науці проведено історіографічний огляд світового і вітчизняного наукового дискурсу щодо досліджень особливостей політичних стратегій пострадянських автократій після 2022 р., тому що більшість наявних праць були присвячені теоретичним проблемам авторитаризму, або мають описовий та/чи реактивний медійний характер (написані по гарячих слідах подій), або є вузькорегіональними (винятково кейс однієї країни чи регіону).

Ключові слова: автократії, країни пострадянського простору, політичні стратегії, російсько-українська війна, сучасний науковий дискурс, історіографічний огляд, концептуальні етапи, транзитологія, концептуалізація гібридних режимів, авторитарна консолідація.

Вступ. Аналіз авторитарних режимів пострадянських країн, а особливо їхніх політичних стратегій в умовах російсько-української війни є складним дослідницьким завданням через значну масштабність, динамічність і непередбачуваність сучасних геополітичних процесів. На сьогодні у політичній науці спостерігається дефіцит ґрунтовних наукових праць, присвячених змінам у політичних стратегіях пострадянських автократій під впливом війни. Натомість більшість наявних джерел — це медійні публікації та публіцистика, які фіксують лише фрагментарні тенденції, що підкреслює потребу в комплексному теоретичному осмисленні проблеми.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку країн пострадянського простору засвідчив феноменальну стійкість авторитарних режимів, попри початкові очікування щодо «неминучої демократизації» республік після розпаду СРСР. А повномасштабне російське вторгнення в Україну 2022 року стало одним із ключових факторів трансформації політичних процесів на пострадянському просторі. Тож особливої актуальності набуває ретельне наукове дослідження авторитарних режимів країн Центральної Азії, Кавказу та Білорусі, які були змушені адаптувати свої внутрішньополітичні й зовнішньополітичні стратегії до нових геополітичних умов, адже російсько-українська війна вплинула на поглиблення міжнародної ізоляції РФ та запровадження до неї безпрецедентних глобальних санкцій. Це поставило панівні еліти авторитарних режимів пострадянських країн перед жорсткою дилемою вибору політичних стратегій: з одного боку, вони мають глибокі безпекові, політичні, економічні та інституційні зв'язки з Кремлем, а з іншого — прагнуть уникнути статусу «країн-ізгоїв» та мінімізувати ризики від вторинних санкцій Заходу. Тому постає чітка наукова проблема: необхідність системного історіографічного осмислення та класифікації теоретичних підходів, за допомогою яких сучасна політологічна наука зможе інтерпретувати політичні стратегії пострадянських автократій у контексті російсько-української війни.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю комплексного осмислення сучасних тенденцій розвитку авторитарних режимів пострадянського простору в умовах найбільшої безпекової кризи в Європі після завершення Холодної війни. Повномасштабне російське вторгнення в Україну спричинило суттєві зміни у політичних стратегіях взаємодії цих авторитарних держав з Росією, Заходом, Китаєм і регіональними акторами, що потребує

узагальнення наявних наукових підходів і результатів досліджень та нового теоретичного осмислення. Крім того, Росія не лише трансформувала сам російський політичний режим у бік неототалітаризму, а й виявила критичні точки у відносинах РФ з її партнерами та сателітами, продемонструвавши різні моделі авторитарної адаптації: від фактичної втрати суб'єктності (Білорусь) до геополітичного опортунізму (Азербайджан) та обережного «тихого дистанціювання» (авторитарні режими країн Центральної Азії). Розуміння логіки цих внутрішніх і зовнішніх політичних стратегій авторитарних держав на пострадянському просторі має важливе значення для прогнозування балансу сил і стабільності всього Євразійського регіону, а також є важливим не лише з наукового, а й з практичного погляду — для формування зовнішньої політики, безпекових підходів і регіональної дипломатичної стратегії України.

Отже, історіографічний огляд сучасного наукового дискурсу авторитарних режимів пострадянських країн є вкрай своєчасним, оскільки він дає можливість підбити проміжні підсумки наукового осмислення впливу російсько-української війни на зміну політичних стратегій цих держав й означити перспективні напрями для майбутніх політичних і безпекових наукових досліджень.

Зв'язок із науковими та практичними завданнями. Дослідження пов'язане з актуальними завданнями політологічної науки щодо аналізування сучасних форм авторитаризму, трансформації політичних режимів та міжнародних відносин на пострадянському просторі і є складовою комплексної планової теми «Авторитаризм у сучасному світовому політичному розвитку» науково-дослідної роботи (НДР) відділу проблем світового політичного розвитку Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України та відповідної індивідуальної теми «Політичні стратегії авторитарних режимів пострадянських країн в умовах російсько-української війни» в межах планової НДР названого вище відділу.

Ступінь наукової розробки проблеми. Значну роль у створенні теоретичної бази наукових досліджень авторитарних режимів відіграли класичні фундаментальні праці відомих американських учених: Ф. Фукуями щодо концепції «кінця історії» (Fukuyama, 1992) та С. Гантінгтона щодо концепції «третьої хвилі демократизації» (Huntington, 1991; Huntington, 1993). Також варто звернути увагу на концепцію переходу або «транзиту», представлену в працях західних дослідників авторитаризму Г. О'Доннелла, Ф. Шміттера та Л. Уайтгеда (O'Donnell et al., 1986) і представника критичного підходу транзитологічної парадигми Т. Карозерса (Carothers, 2002). Важливими для розуміння сутності авторитаризму та «гібридних режимів» є дослідницькі доробки зарубіжних (Merkel et al., 2003; Merkel et al., 2006) і вітчизняних (Гаврилюк, 2017; Романюк, 2019) прихильників концепцій «дефектної демократії» та «делегативної демократії» (O'Donnell, 1994), а також концепції «змагального авторитаризму» (Levitsky & Way, 2010). Не менш важливими у контексті цього дослідження є праці таких західних дослідників авторитаритарних режимів: представника «патроналістського» підходу Г. Хейла (Hale,

2014) і прихильників концепції «електорального авторитаризму» А. Шедлера (Schedler, 2006; Schedler, 2013) та Й. Морса (Morse, 2012); а також концепції «дифузії авторитаризму» В. Банс (Bunce, 2000) і Дж. Райта та А. Ескріба-Фольча (Wright & Escriba-Folch, 2012).

Серед вітчизняних досліджень теоретичних проблем авторитаризму привертають увагу наукові праці відомих учених О. Майбороди (2021) та А. Кудряченка (Кудряченко та ін., 2021), а також наукові статті 2025 року вітчизняних дослідників про посилення автократичних тенденцій у світі (Малкіна & Федорченко, 2025; Міносян & Варипаєв, 2025; Поліщук, 2025).

У контексті досліджуваної проблеми, присвяченої науковому дискурсу щодо авторитарних режимів пострадянських країн та їхніх політичних стратегій в умовах російсько-української війни, було виділено регіональний критерій, тобто охарактеризовані наукові публікації за регіонами (країни Центральної Азії, Кавказу та окремо Білорусь). З'ясовано, що автократичні режими країн Центральної Азії досліджували такі західні політологи, як-то Е. МакГлінчі (McGlinchey, 2011), М. Лярюель та С. Пейруз (Laruelle & Peyrouse, 2013), а також Х. Чехабі та Х. Лінц (останній автор концепції «султанізму» як специфічного типу автократії) (Chehabi & Linz, 1998). У сучасному зарубіжному науковому дискурсі досліджувану проблему щодо пострадянських автократій країн Кавказу представлено науковими публікаціями В. Ландграфа та Н. Сеферяна (Landgraf & Seferian, 2024), Т. де Ваала (de Waal, 2024) та А. Айвазян (Ayvazyan, 2025). Серед названих країн найбільша кількість наукових матеріалів присвячена саме аналізові авторитарного режиму Азербайджану, це праці західних вчених Г. Аташера (Ataşer, 2025) та В. Санчеса (Sanchez, 2022), азербайджанської дослідниці П. Мустафазаде (2022), а також вітчизняних дослідників О. Маруховського (2025), В. Мачуського (2011) та І. Осадчука (2023). Досить ґрунтовний аналіз «персоналістського» автократичного режиму О. Лукашенка в Білорусі міститься у наукових працях західних вчених М. Фріра (Frear, 2024), Е. Уілсона (Wilson, 2021) та К. Пуцека (Pucek, 2025), а також у матеріалах вітчизняних науковців (Оксентюк та ін., 2025).

Отже, ступінь наукової розробки досліджуваної проблеми на сьогоднішній день свідчить про те, що у західній та вітчизняній науці поки що немає спеціальних праць, присвячених впливу подій російсько-української війни на зміну політичних стратегій авторитарних режимів пострадянських країн.

Невирішені аспекти проблеми. Попри значну кількість наукових праць, присвячених авторитарним режимам пострадянського простору, більшість із них аналізує теоретичні концепції авторитаризму чи автократії окремих пострадянських країн або регіонів. Водночас недостатньо дослідженим залишається питання комплексного порівняльного аналізу трансформації політичних стратегій пострадянських авторитарних режимів саме під впливом російсько-української війни, що потребує подальшого вивчення в наступних наукових працях автора. Можна констатувати, що у сучасній історіографії цієї проблематики відсутнє цілісне узагальнення наукових підходів до

вивчення політичних стратегій авторитарних режимів Центральної Азії, Кавказу та Білорусі саме після 2022 року, а також відсутня систематизація джерельної бази таких наукових досліджень. Саме заповнення цієї прогалини становить дослідницьку новизну даної роботи.

Можна констатувати, що невирішені питання (*research gap*) для цього дослідження полягають у відсутності комплексного порівняльного аналізу політичних стратегій постадянських авторитарних режимів в умовах російсько-української війни як критичної події, що одночасно загострює залежність цих авторитарних режимів від РФ і відкриває можливості для політичного дистанціювання та переорієнтації.

Мета та завдання дослідження зосередник на у здійсненні теоретико-концептуального аналізування, історіографічного огляду й систематизації світового та вітчизняного наукового дискурсу щодо досліджень авторитарних режимів постадянських країн та їхніх політичних стратегій в умовах російсько-української війни.

Для досягнення поставленої мети цього дослідження визначено такі *основні завдання*: 1) проаналізувати три концептуальні етапи розвитку наукових досліджень постадянського авторитаризму: транзитологічного етапу, етапу гібридних режимів і етапу парадигми авторитарної консолідації та їхні ключові концепції; 2) систематизувати й охарактеризувати за регіональним принципом наукові праці, присвячені аналізу автократій постадянських країн Центральної Азії, Кавказу та Білорусі; 3) систематизувати і структурувати джерельну базу наукових досліджень постадянських автократій на ключові групи джерел та класифікувати її за кількома критеріями; 4) виявити основні тенденції та перспективні напрями подальших наукових досліджень.

Методологія. Для досягнення поставленої мети й вирішення завдань дослідження було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Методологічна архітектура дослідження побудована на *принципах наукового об'єктивізму та історизму*, а оскільки робота має теоретико-історіографічний характер, головний фокус методології спрямований на аналізування наукових текстів, концепцій та дискусій. *Теоретико-методологічною основою дослідження* є комплексне поєднання *історіографічного, порівняльного (компаративного) та системного методів* у сучасному науковому дискурсі авторитарних режимів. Так, *історіографічний метод* допоміг виокремити й простежити еволюцію наукових поглядів західних і вітчизняних учених-політологів про постадянський авторитаризм у межах трьох концептуальних етапів (транзитологія, гібридизація, консолідація) та оцінити їхній внесок у дослідження авторитаризму. *Порівняльний або компаративний підхід* було використано для зіставлення особливостей авторитарних режимів різних країн та регіонів постадянського простору, а також політичних стратегій їх адаптації до російсько-української війни. Зокрема, *метод компаративно-політологічного аналізу* дав змогу порівняти політичні режими Білорусі, країн Центральної Азії та Кавказу за низкою параме-

трів: тип авторитаризму (змагальний, електоральний, султаністський, персоналістський тощо), ступінь залежності від Росії, доступ до ресурсів, характер патрональних мереж, інтенсивність репресій, особливості зовнішньополітичного балансування. Такий підхід допоміг виявити не лише спільні риси, але й специфічні політичні стратегії, зумовлені регіональними та історичними відмінностями. *Системний підхід* забезпечив розгляд пострадянських автократій як складних політичних систем, що функціонують під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів.

Емпіричну базу цього наукового дослідження становлять монографії та наукові статті провідних західних і вітчизняних дослідників, міжнародні аналітичні звіти, нормативно-правові акти пострадянських держав, аналітичні матеріали міжнародних організацій. Вибір цієї джерельної бази зумовлений необхідністю комплексного висвітлення теоретичних і прикладних аспектів сучасних авторитарних режимів країн пострадянського простору.

Виклад отриманих результатів

1. Концептуальні етапи дослідження пострадянських авторитарних режимів. Перш ніж аналізувати сучасний науковий дискурс та історіографічний огляд проблеми політичних стратегій авторитарних режимів країн пострадянського простору в контексті російсько-української війни, потрібно визначити й охарактеризувати концептуальні етапи західних наукових досліджень авторитаризму та основні положення політологічних концепцій в рамках цих концептуальних етапів. Насамперед необхідно наголосити на тому, що пострадянські авторитарні режими є достатньо новим і доволі динамічним політичним феноменом, який пережив різні стадії розвитку, тож наукові дослідження окресленої тематики можна умовно поділити ***на три концептуальні етапи: транзитології, концептуалізації гібридних режимів і дослідження авторитарної консолідації***. Необхідно детально розглянути кожен етап, який пройшли наукові дослідження авторитарних режимів пострадянського простору.

Перший етап, який умовно можна назвати ***етапом транзитології,*** знаменував собою появу незалежних держав з колишніх республік Радянського Союзу (початок і середина 1990-х років) та формування в них авторитарних режимів як спадкоємців радянської системи управління. На цьому етапі серед західних дослідників домінувала ***парадигма*** *переходу або* ***транзиту***, адже більшість західних науковців надихались *концепцією «кінця історії»* відомого американського вченого Френсіса Фукуями, викладеною у фундаментальній праці «The End of History and the Last Man» (Fukuyama, 1992), та ідеєю перемоги ліберальної демократії на пострадянському просторі, розглядаючи пострадянські країни крізь призму *«третьої хвилі демократизації»* і спираючись на фундаментальну працю видатного американського політолога Самуеля Гантінгтона «The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century» (Huntington, 1991; Huntington, 1993).

Основою парадигми транзиту було помилкове переконання західних учених, що пострадянські країни після розпаду СРСР неминуче трансформуються в ліберальні демократії через вибори та ринкові реформи. Серед дослідників того етапу авторитарних режимів можна згадати зарубіжних політологів Гільєрмо О'Доннелла, Філіпа Шміттера та Лоуренса Уайтгеда і їхню працю «Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives» (O'Donnell et al., 1986). Ще наприкінці 1980-х років вони запропонували концепцію «транзиту», яка потім стала надзвичайно актуальною для авторитарних режимів пострадянських країн.

Другий етап дослідження авторитарних режимів пострадянських країн умовно можна назвати ***етапом концептуалізації гібридних режимів***. Хронологічно він припадає на другу половину 1990-х років, коли остаточно викристалізувались авторитарні режими країн Центральної Азії, країни Кавказу переживали складні політичні метаморфози, а у Білорусі тільки починалось формування майбутньої автократії. Саме на цьому етапі стало очевидно, що більшість пострадянських країн не стають демократіями, а навпаки — здійснили «відкат» до авторитарних методів управління. Водночас автократичні режими використовували демократичні інститути і процедури для зміцнення своєї політичної влади та імітації демократичних реформ в очах колективного Заходу. Тут варто відзначити концептуальну статтю Томаса Карозерса під назвою «The End of the Transition Paradigm», де він *критикує транзитологічний підхід*, зазначаючи, що більшість політичних режимів у переході від диктатури не рухаються до демократії, а застрягають у «сірих зонах гібридності» і стають на шлях авторитаризму (Carothers, 2002).

На цьому етапі дослідники авторитаризму розділилися на два табори у спробах класифікувати такі перехідні режими. До *першого табору* можна віднести *концепцію «дефектної демократії»*, *що* проаналізована у фундаментальній двотомній праці «Defekte Demokratien» Вольфганга Меркеля, Ханса-Юргена Пугле та Аурела Круассана, де описані «гібридні режими», які позиціонують себе демократичними, але мають явні відхилення в бік автократичності (Merkel et al., 2003; Merkel et al., 2006). В Україні аналізу концепції «дефектної демократії» присвятили наукові статті такі вітчизняні дослідники: Г. Гаврилюк «Концепт дефектної демократії в посттранзитологічному дискурсі» (2017) та О. Романюк «Дефектні демократії та квазідемократії: проблема концептуального розмежування» (2019).

До другого табору можна віднести автора поняття та *концепції «делегативної демократії»* аргентинського політолога Гільєрмо О'Доннелла, який у статті «Delegative Democracy» влучно описував Білорусь першого президенства О. Лукашенка, ранню РФ епохи президента Бориса Єльцина чи Україну часів президентства Леоніда Кучми. Як випливає з назви концепції, в ній ідеться про те, що суспільство та фінансові кола делегують формально демократично обраному, харизматичному лідеру значно більше повноважень, ніж передбачає класична демократія (O'Donnell, 1994).

Також необхідно загадати про концепцію *«змагального авторитаризму»*, розроблену американськими політологами Стівеном Левицьким та Луканом Веєм у фундаментальній праці «Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War» (Levitsky & Way, 2010), яка повною мірою відображає стратегії формування й існування авторитарних режимів в пострадянських країнах. Фактично це гібридні режими, у яких автократи погоджуються на проведення багатопартійних виборів, де опозиція може брати участь у виборах, але суто формально, адже популярні лідери опозиції зазвичай арештовані, ліквідовані чи знаходяться у вигнанні, а їхнє місце займають відверто слабкі або навіть контрольовані режимом «псевдоопозиційні» політичні сили (наприклад, Росія за часів Путіна, країни Центральної Азії, Білорусь).

На ***третьому етапі*** (з 2010-х років і дотепер) дослідники авторитарних режимів переважно описують пострадянські держави з позицій ***«патроналізму»*** та ***авторитарної консолідації***. Після низки «кольорових революцій», які в рамках цього підходу розглядаються як розкол еліт у боротьбі за владу, а не прагнення до демократії, на пострадянському просторі фокус досліджень змістився на політичні стратегії виживання і функціонування авторитарних режимів. Авторитарні режими схиляються до побудови «піраміdальної» структури, де авторитарний лідер є арбітром між олігархічними кланами країни, а стабільність режиму залежить від наявності ресурсів для контролю чи підкупу політичних, культурних та медійних еліт. Ключові ідеї *«патроналістського підходу»* були закладені у роботі американського політолога Генрі Хейла «Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective», де політика авторитарних режимів, зокрема пострадянських, вельми влучно описана як боротьба політичних кланів за ресурси (Hale, 2014).

Окремо слід відзначити *концепцію «електорального авторитаризму»*, яку увів у науковий обіг й охарактеризував австрійський учений-політолог Андреас Шедлер у своїх фундаментальних працях «Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition» та «The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism» (Schedler, 2006; Schedler, 2013). Окрім того, американський учений-політолог Йонатан Морс у статті «The Era of Electoral Authoritarianism» (Morse, 2012) досить вдало проаналізував поняття «електоральний авторитаризм» як стійку форму й стратегію існування пострадянських авторитарних режимів. За цією концепцією «електорального авторитаризму» названих вище авторів, автократи використовують вибори, партії та суди для зміцнення власної влади, а не для конкуренції демократичного типу, при цьому вибори проводяться в основному лише для чергової легітимації диктатора (О. Лукашенко, С. Ніязов, Н. Назарбаєв та ін.) й кооптації еліт та їх об'єднання навколо лідера.

Також ретельної уваги заслуговує *концепція «дифузії авторитаризму»*, описана у статті американської дослідниці Валері Банс «Comparative

Democratization: Big and Bounded Generalizations» (Bunce, 2000), а також у статті Джозефа Райта та Абеля Ескріба-Фольча «Authoritarian Institutions and Regime Survival: Transitions to Democracy and Subsequent Authoritarian Regimes» (Wright & Escriba-Folch, 2012) та праця низки інших західних дослідників. Ця концепція описує феномен того, як пострадянські диктатори наслідують стратегії або «вчаться» один у одного, що яскраво проявляється в експорті РФ авторитарних практик на пострадянському просторі.

Значний внесок у теоретичну розробку цієї проблематики зробив відомий вітчизняний учений-політолог Олександр Майборода, який запропонував у своїй роботі «"Режим-порядок" і "режим-структура" у політичній системі» понятгєві інновації щодо диверсифікації поняття «політичний режим» на «режим-порядок» і «режим-структура» (Майборода, 2021), та інші науковці, які працювали над колективними монографіями та науковими статтями в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (ІПіЕнД), Інституті всесвітньої історії НАН України, Національному інституті стратегічних досліджень, Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України та інших наукових установах і університетах нашої країни. Також серед українських дослідників пострадянських авторитарних режимів можна загадати вітчизняного вченого-історика Андрія Кудряченка, керівника науково-аналітичної доповіді «Трансформаційні перетворення у країнах пострадянського простору: проблеми та виклики» (Кудряченко та ін., 2021), авторський колектив Інституту всесвітньої історії НАН України.

Доречним буде також зазначити, що під час російсько-української війни вітчизняні вчені у своїх наукових статтях продовжили досліджувати теоретичні проблеми авторитарних режимів, висвітлюючи феномен авторитаризму з різних ракурсів. Зокрема, стаття Г. Малкіної та В. Федорченко «Авторитарний виклик демократіям: механізми підриву демократичних інститутів» (2025) присвячена аналізу методів, за допомогою яких сучасні автократії намагаються послабити демократичні держави «зсередини» та «ззовні». У статті А. Міносяна та О. Варипаєва «Посилення авторитаризму в умовах геополітичних змін і зрушень» (2025) та у статті І. Поліщука «Авторитаризм як геополітичний феномен» (2025) проаналізовано тенденцію до авторитаризації у світовому масштабі та зроблено висновок, що станом «на 2023 рік 38 % населення світу живе за умов авторитаризму».

Отже, можна констатувати, що наукові дослідження авторитарних режимів країн пострадянського простору на сучасному етапі відійшли від питання «чому вони не стали демократіями» до вивчення питання «як працюють ці диктатури і які стратегії використовують». Варто зазначити, що загальний дослідницький консенсус полягає в тому, що пострадянський авторитаризм являє собою не просто залишки радянського минулого, а модернізовані, адаптивні і вельми функціональні системи, які спираються на патрональні мережі, контроль медіа та вибіркові репресії, що допомагає їм успішно виживати під час складних викликів в умовах російсько-україн-

ської війни, яка, безумовно, справляє величезний прямий і опосередкований вплив на увесь пострадянський простір.

2. Історіографія досліджень авторитарних режимів пострадянських країн та їхніх політичних стратегій за регіонами і країнами. Іншим критерієм, за яким пропонується аналізувати історіографію досліджень авторитарних режимів пострадянських країн та їхніх політичних стратегій, є регіональний, а саме виокремлення за досліджуваними регіонами і країнами. Відповідно, дослідники цієї тематики відзначають, що на етапі анексії Криму та подальшої «гібридної війни» РФ проти України (2014—2022) пострадянські автократії також фокусувались на «гібридних» стратегіях, інформаційному впливі і наративах РФ та спробах цих авторитарних режимів балансувати між Заходом і Росією. Однак після повномасштабного вторгнення 2022 року відбулась серйозна зміна парадигми, в якій російсько-українська війна стала каталізатором остаточного оформлення неототалітарного режиму в РФ (яка виходить за рамки цієї статті) та персоналістської диктатури в Білорусі, а також економічного зближення з Росією пострадянських автократій Центральної Азії. В умовах військової турбулентності спостерігаються і протилежні випадки: Грузія поступово згортає демократичні ініціативи як шлях політичного розвитку і демонструє відвертий «відкат» до автократії в умовах приходу до влади проросійських політичних сил («Грузинська Мрія»).

Почати розгляд історіографії за регіонами можна з країн Центральної Азії, авторитарні режими яких успішно досліджував американський політолог Ерік МакГлінчі. У роботі «Chaos, Violence, Dynasty: Politics and Islam in Central Asia» він аналізував те, як різні обсяги ресурсів призвели до різних типів авторитаризму, зокрема, чому Киргизстан і Таджикистан за їх відсутності стали нестабільними державами, а Казахстан, Туркменістан та Узбекистан — консолідованими (McGlinchey, 2011). Також не можна обійти увагою відому фундаментальну книгу «Sultanistic Regimes» американського політолога Хушанга Чехабі та іспансько-американського політолога Хуана Лінца, одного з найавторитетніших дослідників тоталітаризму, авторитаризму та процесів переходу до демократії (транзитології). Х. Лін увів у науковий обіг сучасної політології *концепцію «султанізму»* й детально охарактеризував цей специфічний тип автократії, де уся влада зосереджена в руках одного правителя, який роздає державні посади своїм родичам та особисто відданим людям (Chehabi & Linz, 1998). Таким типом султаністського політичного режиму називають туркменський авторитаризм Сапармурата «Туркменбаші» Ніязова та Гурбангули Бердимухамедова або узбецький авторитаризм Іслама Карімова, де політична і державна влада повністю зливається з особою правителя, формуючи фактично «культ особи».

Загалом же політичні стратегії авторитарних режимів пострадянських країн Центральної Азії під час російсько-української війни можна охарактеризувати як політичну стратегію «тихого дистанціювання», за якого країни

воліють не розривати фінансово-економічних, політичних і безпекових відносини з Росією, максимально дистанціюючись від прямої підтримки або прямого засудження російського вторгнення в Україну, паралельно використовуючи послаблення Росії унаслідок санкцій як можливість отримати власні економічні вигоди. Водночас вони намагаються *de jure* дотримуватись санкційного режиму Заходу за збереження і навіть активізації тіньової торгівлі з Росією *de facto*.

Крім того, деякі західні дослідники використовують добре знайомий в Україні термін «багатовекторність» для характеристики стратегій зовнішньої політики авторитарних режимів пострадянських країн Центральної Азії. Зокрема, французькі вчені Марлен Лярюель та Себастьєн Пейруз у праці "The "Chinese Question" in Central Asia. Domestic Order, Social Changes, and the Chinese Factor" (Laruelle & Peyrouse, 2013) аналізують те, як президенти Касим-Жомарт Токаєв (Казахстан) та Шавкат Мірзійоєв (Узбекистан) будували політико-економічні альянси з Китаєм, щоб урівноважити вплив Москви в регіоні Центральної Азії. Стаття вітчизняного науковця О. Цапко «Явище спадкового авторитаризму в сучасних політичних системах: історико-політичний аспект» присвячена феномену персоніфікованої передачі політичної влади у спадок за родинним чи династійним принципом, що було реалізовано в Азербайджані й Туркменістані. Окрім того, як стверджує автор, «тенденція спадкового авторитаризму також прослідковується у політичній практиці цілої низки країн пострадянського простору, зокрема у Казахстані, Узбекистані, Таджикистані та Білорусі» (Цапко, 2024).

Аналізуючи сучасний науковий дискурс щодо політичних стратегій у пострадянських країнах Південного Кавказу, слід зазначити, що Грузія та Вірменія нині перебувають у доволі «гібридному» стані. Вітчизняні дослідниці В. Петренко, І. Лященко та І. Тукаленко у статті «Політичні режими країн Південного Кавказу», аналізуючи характерні особливості кожного з них, стверджують, що «в Азербайджані існує досить стабільний авторитарний режим, а в Грузії та Вірменії — гібридні режими. Однак в останні роки гібридний режим Вірменії демонструє тенденцію до покращення демократичних показників, а в Грузії — навпаки, до погіршення» (Петренко та ін., 2024). Відомо, що в результаті парламентських виборів у Вірменії 2026 року через проєвропейський курс уряду Нікола Пашиняна В. Путін пригрозив Вірменії «українським сценарієм» (NV, 2026).

Велику увагу в контексті цього дослідження привертає «класичний» авторитарний режим Ільхама Алієва в Азербайджані. Переважна більшість дослідників вказують на максимально прагматичну політичну стратегію азербайджанського президента, який використав відволікання РФ на війну в Україні для геополітичного реваншу й остаточного вирішення питання з Нагорним Карабахом, зміцнення стратегічного союзу з Туреччиною, а також посилення своєї держави в ролі енергетичного партнера ЄС. Тут можна згадати дослідження західних експертів Вільяма Ландграфа та Нрека Сеферяна,

котрі у праці "A "Frozen Conflict" Boils Over: Nagorno-Karabakh in 2023 and Future Implications" описують те, як зміна регіонального балансу сил через російсько-українську війну допомогла Азербайджану ігнорувати російських «миротворців» в регіоні та захистити свої геополітичні і територіальні інтереси (Landgraf & Seferian, 2024).

Крім того, впливу подій російсько-української війни на політику Азербайджана та ситуацію на Кавказі загалом присвячені дослідження Томаса де Ваала «The End of the Near Abroad» (de Waal, 2024) та Анни Айвазян "The Impact of the War in Ukraine on the South Caucasus: The End of "the Near Abroad" for Russia" (Ayvazyan, 2025). У них описано, як офіційний Баку успішно балансує між Туреччиною та Росією, фактично витісняючи останню з регіону без прямої військової конфронтації. Варто згадати також публікацію азербайджанського політолога Ельхана Нурієва «Strategic Pathways Toward a Credible Endgame for Ukraine» (Nuriyev, 2025), де ретельно досліджується стратегія Ільхама Алієва, який, будучи автократом, став незамінним партнером для демократичного Європейського Союзу в сфері енергетики та експорту нафти і гази, але водночас зберіг робочі економічні відносини з Росією. Привертає увагу стаття турецького науковця Г. Аташера «Clan Politics in Azerbaijan: A Critical Overview», в якій він критично аналізує структуру влади в Азербайджані, що тримається на лояльності між панівним кланом Алієвих та іншими регіональними елітами (Ataşer, 2025). Цікавими є роботи інших дослідників, присвячені зовнішньополітичному балансуванню Азербайджана в умовах російсько-української війни, наприклад, Вілдера Санчеса «Azerbaijan's Delicate Balancing Act amid the Ukraine War» (Sanchez, 2022), а також статті вітчизняних дослідників: О. Маруховського «Особливості внутрішньої та зовнішньої політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану під час російсько-української війни» (2025), І. Осадчука «Особливості політичного режиму в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Азербайджанській Республіці (1998—2021 рр.)» (2023), В. Мачуського «Характеристика політичного режиму в Азербайджанській республіці» (2011), і стаття азербайджанської дослідниці П. Мустафазаде «Позиція Азербайджану в російсько-українській війні» (2022).

Особливе місце серед пострадянських автократій у подіях російсько-української війни займає Білорусь у силу багатьох обставин — від безпосередньо політичних (участь у «Союзній державі» разом з Росією) до чисто географічних, що зумовили використання білоруської території як плацдарму для вторгнення в північну частину України в лютому 2022 р. Усе це зробило Білорусь вимушеним співучасником російської агресії проти України та призвело режим Олександра Лукашенко до ще більшої залежності від Росії, особливо у військово-політичній сфері. Варто зазначити, що історіографія наукових досліджень стосовно політичної стратегії Білорусі в умовах війни в Україні часто зосереджена на питаннях російської «гібридної окупації» Білорусі та суб'єктності президента країни О. Лукашенка. Цьому присвя-

чена доповідь Каспара Пуцека під красномовною назвою "The Crisis of Belarusian Sovereignty. The EU Needs to Look for Opportunities for Pragmatic Engagement with Minsk" (Pucek, 2025). Варто також згадати статтю британського дослідника Метью Фріра "The Lukashenko Regime in Belarus" у колективній монографії "Personalism and Personalist Regimes", де розглянуто, як персоналістський режим О. Лукашенка трансформувався в умовах повної ізоляції від Заходу, ставши інструментом у війні РФ проти України (Frear, 2024). Крім того, історичний контекст формування залежності Мінська від Москви ретельно проаналізовано в фундаментальній роботі британського вченого Ендрю Уілсона "Belarus: The Last European Dictatorship" (Wilson, 2021). Цікавий погляд на роль Білорусі як плацдарму агресії та на майбутнє двосторонніх відносин представлений у статті польської дослідниці Марії Зофії Лисецької "Diplomatic Ukrainian-Belarusian Relations in the Context of a Full-Scale War" (Lisiecka, 2023).

На особливу увагу заслуговує аналітичне дослідження вітчизняних науковців Ради зовнішньої політики «Українська призма», присвячене розвитку інтеграційних процесів між РФ і Білоруссю та функціонуванню «Союзної держави», яка «трансформувалася з економічного проєкту у військовий інструмент РФ», а «у більш віддаленій часовій проєкції Москва може розглядати варіанти повного поглинання Білорусі» (Оксентюк та ін., 2025).

Отже, можна виснувати, що західні та вітчизняні дослідники солідарні в оцінці російської агресії проти України як своєрідного випробування на міцність для пострадянських автократій. Якщо для РФ вона стала інструментом ізоляції, архаїзації й трансформації путінської автократії в мілітаристський імперський неототалітаризм, то для її сателітів (зокрема Білорусі) — справжнім викликом безпеці і залишкам суверенітету. Для нейтральних автократій пострадянських країн Центральної Азії та Кавказу російсько-українська війна дала шанс вийти з-під тотального впливу Москви і шукати стратегічне партнерство в Пекіні чи в Анкарі. У цьому найполярніші політичні стратегії продемонстрували Білорусь та Азербайджан. Якщо політична стратегія режиму О. Лукашенка більше відповідає поняттю «примусова інтеграція», то Азербайджан показав успішний приклад геополітичного маневрування та політичного реалізму, скориставшись послабленням позицій Росії у кавказькому регіоні.

3. Структура та класифікація джерельної бази дослідження авторитарних режимів пострадянського простору. Передусім потрібно зауважити, що процес дослідження авторитарних режимів пострадянського простору (країни Центральної Азії, Кавказу, Білорусь) та їхніх політичних стратегій має свою специфіку й особливості, які полягають у необхідності вивчення не лише наукових робіт, аналітичних матеріалів та публікацій на цю тематику в медіа, але й офіційних (державні нормативно-правові акти) та неофіційних («тіньові» політичні практики, неформальні інструменти державного управління тощо) джерел інформації про політичні процеси в авторитарних пострадянських країнах.

З огляду на фундаментальні зміни у світовому і пострадянському політичному просторі, спричинені повномасштабним вторгненням Росії в Україну в лютому 2022 р., необхідно звернути увагу на те, як це змінило характер дослідження пострадянського авторитаризму. Збройна агресія проти України призвела у самій Росії до вельми швидкої трансформації диктатури В. Путіна в неототалітарний режим з мілітаристським ухилом. Чимало наукових й аналітичних матеріалів, у яких не прогнозувалась можливість повномасштабної війни проти України, чи недооцінювалась спроможність сторін воювати роками, стали нерелевантними, проте їх можна використовувати для «роботи над помилками». Крім того, західні джерела часто набагато глибше описують механіку влади пострадянських авторитарних режимів (інституції, еліти, структура), тоді як українські і загалом пострадянські джерела значно глибше аналізують ідеологію та історичні корені пострадянського авторитаризму в силу їх тісного зв'язку з країнами, що досліджуються. Тому джерельна база цього наукового дослідження авторитарних режимів пострадянського простору та їхніх політичних стратегій є комплексною та потребує певного структурування. На наш погляд, цю джерельну базу доцільно поділити на *сім ключових груп джерел*, які сукупно відображають повну структуру емпіричної та історіографічної бази даної наукової роботи. Джерельну базу дослідження було *класифіковано* за кількома критеріями: за походженням джерел, функціональним призначенням і ступенем узагальнення матеріалу (від офіційних державних документів до науково-теоретичних праць). Відповідно, джерельна база охоплює як першоджерела (документи, статистику, соціологічні дані, мемуари), так і вторинні джерела (наукові дослідження західних і вітчизняних авторів, що репрезентують науковий дискурс).

Насамперед *перша група джерел* — це нормативно-правові акти і законодавство країн, що досліджуються, які використовуються як офіційні інструменти легалізації влади авторитарними режимами. Варто наголосити, якими законодавчими нормами авторитарні режими легалізують, утримують і зміцнюють свою владу. Важливо враховувати не лише текст законів, а й динаміку змін до них, особливо тих, які відбулись після початку повномасштабної російсько-української війни (2022). Це можуть бути конституції країн та поправки до них і виборче законодавство пострадянських країн (закони про вибори, які часто містять дискримінаційні норми на кшталт фільтрів для кандидатів, бар'єрів для реєстрації тощо). Окремо слід відзначити такий важливий маркер авторитаризму, як репресивне законодавство (яскравим прикладом чого можна назвати законодавство про «іноземних агентів» в РФ, а згодом і в Грузії), закони про регулювання інтернету та медіа (блокування ресурсів, переслідування опозиційних медіа), а також закони про протидію екстремізму, які на пострадянському просторі режими часто використовують для боротьби з опозицією.

Джерела другої групи — кількісна інформація, для неї можна використовувати міжнародні звіти та індекси, особливо методи порівняльного аналізу

для знаходження спільних й відмінних якостей та показників у досліджуваних авторитарних режимах різних пострадянських країн. Це визнані міжнародні стандарти та моніторинги, які дають узагальнену, зовнішню та офіційну оцінку авторитарних режимів. До них належать такі ресурси: *V-Dem* (*Varieties of Democracy*), найдетальніша світова база даних, яка розкладає політичні режими на сотні індикаторів, *Freedom House*, особливо їхні звіти *Freedom in the World* та *Nations in Transit*, які фокусуються саме на посткомуністичному просторі, платформи *Polity IV*, база даних політичних режимів, що досліджує авторитарні режими та обмеження демократії в різних країнах світу, а також портал «Репортери без кордонів», присвячений дослідженню стану свободи слова в країнах світу.

До *третьої групи джерел* можна віднести офіційні та медійні документи політичної практики, за допомогою яких авторитарні режими здійснюють комунікації з суспільством та використовують практики так званого ручного управління. Це можуть бути промови та виступи лідерів (щорічні послання президентів до парламентів або звернення О. Лукашенка під час протестів 2020 року тощо), програми й статути провладних партій, матеріали судових процесів у справах проти опозиціонерів, які демонструють підконтрольність судової гілки влади в авторитарних країнах, тощо.

У *четвертій групі джерел* варто звернути увагу на статистичні і соціологічні дані щодо політичної реальності в країнах, що досліджуються. Тут критично важливо розрізняти офіційну (нерідко спотворену в угоду режиму) та незалежну статистику. Це можуть бути звіти державних статистичних комітетів, офіційні результати виборів (загальнонаціональних і місцевих), незалежна соціологія (там, де вона існує або проводиться з-за кордону) — дані про рейтинги влади, настрої суспільства, відношення суспільства до тих чи інших політичних подій чи рішень (як-то ставлення населення до вторгнення Росії в Україну) тощо.

До *п'ятої групи* належать такі джерела, як мемуаристика та інтерв'ю колишніх політиків й опозиціонерів у вигнанні, колишніх інсайдерів авторитарних режимів, в яких вони нерідко розкривають невідомі подробиці функціонування цих режимів.

До *шостої групи джерел* фундаментальних наукових досліджень авторитарних режимів пострадянського простору можна віднести монографії та наукові статті вже згадуваних вище західних учених, про які детально йшлось у першій та другій частинах цього дослідження.

А до *сьомої групи джерел* в Україні необхідно включити монографії та наукові статті тих вітчизняних учених-політологів, які займались дослідженням проблематики авторитарних режимів пострадянського простору.

Висновки. Можна підсумувати, що у результаті цього дослідження здійснено теоретико-концептуальний аналіз, історіографічний огляд і систематизацію світового та вітчизняного наукового дискурсу щодо досліджень авторитарних режимів пострадянських країн та їхніх політичних стратегій в умовах російсько-української війни.

Узагальнено, що наукові дослідження авторитарних режимів країн пострадянського простору з моменту розпаду СРСР пройшли шлях від оптимістичних очікувань щодо неминучої демократизації пострадянських республік до усвідомлення феноменальної стійкості деяких диктатур і необхідності ретельного аналізу причин та наслідків цього явища. Пострадянські авторитарні режими є доволі неоднорідним політичним феноменом, що пережив різні стадії розвитку. Це зумовило необхідність аналізування наукових досліджень пострадянського авторитаризму західних і вітчизняних учених і поділу на *три концептуальні етапи*: транзитології, концептуалізації гібридних режимів та дослідження авторитарної консолідації. У рамках цих концептуальних етапів досліджень розглянуто й охарактеризовано: на першому етапі — парадигму переходу або транзиту від тоталітаризму й авторитаризму до демократизації пострадянських країн; на другому етапі «концептуалізації гібридних режимів» — концепції «дефектної» і «делегативної» демократій та «змагального авторитаризму»; на третьому етапі «авторитарної консолідації» — концепції «патроналізму», «електорального авторитаризму» тощо.

У результаті систематизовано й проаналізовано історіографію досліджень авторитарних режимів пострадянських країн за іншим запропонованим критерієм — за регіональною ознакою виокремлення країн та регіонів пострадянського простору (Білорусь, країни Центральної Азії та Кавказу). Виявлено, що повномасштабна російсько-українська війна змінила політичні стратегії авторитарних режимів країн пострадянського простору — від кризи білоруського суверенітету та «гібридної окупації» персоналістського режиму О. Лукашенка як інструмента у війні РФ проти України, до політичної стратегії «тихого дистанціювання» від Росії без розриву відносин з нею «султаністських» авторитарних режимів пострадянських країн Центральної Азії.

За допомогою порівняльного аналізу сучасного наукового дискурсу щодо політичних стратегій авторитарних режимів пострадянських країн Кавказького регіону в умовах російсько-української війни виявлено, що гібридні режими Грузії та Вірменії демонструють протилежні тенденції — Грузія поступово згортає демократичні ініціативи як політичну стратегію розвитку до відвертого «відкату» до автократії в умовах приходу до влади проросійських політичних сил («Грузинська Мрія»), а у Вірменії в результаті парламентських виборів 2026 року політична стратегія Нікола Пашиняна через курс на інтеграцію з Європейським Союзом значно зменшила залежність від Росії попри погрози В. Путіна про можливість «українського сценарію» та військового конфлікту. З'ясовано, що політична стратегія спадкового авторитарного режиму в Азербайджані в умовах російсько-української війни характеризується прагматизмом і багатовекторним балансуванням між Росією, Туреччиною та Заходом. Зроблено висновок, що майже усі пострадянські автократії побоюються повністю розірвати політичні, фінансово-

економічні і безпекові відносини з РФ, водночас максимально дистанціючись від прямої підтримки чи прямого засудження повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Запропоновано структурування джерельної бази наукових досліджень пострадянських автократій на сім ключових груп джерел та класифікацію їх за кількома критеріями: за походженням джерел, функціональним призначенням та ступенем узагальнення матеріалу (від офіційних державних документів до науково-теоретичних праць).

Перспективи подальших досліджень. Виходячи з того, що існує брак ґрунтовних академічних розвідок стосовно досліджуваної проблеми, перспективним напрямом подальших наукових досліджень є комплексний компаративний політологічний аналіз трансформації політичних стратегій та довгострокових наслідків впливу повномасштабної російсько-української війни на політичну еволюцію пострадянських авторитарних режимів Білорусі, країн Центральної Азії та Кавказького регіону, а також порівняльне дослідження механізмів адаптації політичних стратегій цих автократій до нових міжнародних і безпекових викликів, включно із загостренням залежності від Росії та втратою суб'єктності до політичної багатовекторності взаємовідносин для виживання, збереження та посилення влади.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Гаврилюк, Г. І. (2017). Концепт дефектної демократії в посттранзитологічному дискурсі. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*, *124*(9), 284—288. http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=149

Кудряченко, А. І. (Ред.), Солошенко, В. В., Деменко, О. Ф., Метельова, Т. О., & Вознюк, П. Ф. (2021). *Трансформаційні перетворення у країнах пострадянського простору: проблеми та виклики. Науково-аналітична доповідь*. Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Майборода, О. М. (2021). «Режим-порядок» і «режим-структура» у політичній системі. *Політичні дослідження*, *(1)*, 52—69. http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235431

Малкіна, Г. М., & Федорченко, В. М. (2025). Авторитарний виклик демократіям: механізми підриву демократичних інститутів. *Політологічний вісник*, (99), 223—239. https://doi.org/10.17721/2415-881x.2025.99.223-239

Маруховський, О. О. (2025). Особливості внутрішньої та зовнішньої політичної стратегії авторитарного режиму Азербайджану під час російсько-української війни. *Науковий журнал «Politicus»*, (2), 222—229. https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.33

Мачуський, В. (2011). Характеристика політичного режиму в Азербайджанській республіці. *Наукові записки ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, *4*(54), 274—285. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/muchuskyi_harakterystyka.pdf

Міносян, А. С., & Варипаєв, О. М. (2025). Посилення авторитаризму в умовах геополітичних змін і зрушень. *Регіональні студії*, (43), 173—178. https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.43.27

Мустафазаде, П. Т. (2022). Позиція Азербайджану в російсько-українській війні. У *The Russian-Ukrainian war (2014—2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects:* Scientific monograph (p. 1006—1009). Baltija Publishing. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-125

Оксентюк, А., Радь, П., & Чорногор, Я. (2025). *Аналіз загального стану інтеграційних процесів між РФ та Білоруссю: Аналітичний огляд (Січень 2025).* Рада зовнішньої політики «Українська призма». https://prismua.org/wp-content/uploads/2025/02/Integration-RU-BY.pdf

Осадчук, І. (2023). Особливості політичного режиму в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Азербайджанській Республіці (1998—2021 рр.). Вісник Львівського університету. *Серія «Філософсько-політологічні студії»*, (51), 183—191. https://doi.org/10.30970/PPS.2023.51.21

Петренко, В. В., Лященко, І. А., & Тукаленко, І. А. (2024). Політичні режими країн Південного Кавказу. *Політологічний вісник*, (93), 305—318. https://doi.org/10.17721/2415-881x.2024.93.305-318

Поліщук, І. О. (2025). Авторитаризм як геополітичний феномен. *Політичне життя*, (1), 120—124. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.1.9

Романюк, О. І. (2019). Дефектні демократії та квазідемократії: проблема концептуального розмежування. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки, 2*(12), 149—157. https://journals.hnpu.edu.ua/index.php/politology/article/view/2782

Цапко, О. М. (2024). Явище спадкового авторитаризму в сучасних політичних системах: історико-політичний аспект. *Проблеми всесвітньої історії*, *1*(25), 104—128. http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-25-5

NV. (2026, 30 травня). Путін пригрозив Вірменії «українським сценарієм» через курс на ЄС. https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/putin-pogrozhuye-virmeniji-ukrajinskim-scenariyem-pislya-samitu-yeaes-v-astani-50612134.html

Ataşer, G. A. (2025). Clan Politics in Azerbaijan: A Critical Overview. *International Social Sciences Studies Journal*, *11*(2), 208—212. https://doi.org/10.5281/zenodo.14937698

Ayvazyan, A. (2025, 23th May). The Impact of the War in Ukraine on the South Caucasus: The End of "the Near Abroad" for Russia. *PSCRP-BESA Reports No. 133*. Begin-Sadat Center for Strategic Studies. https://besacenter.org/the-impact-of-the-war-in-ukraine-on-the-south-caucasus/

Bunce, V. (2000). Comparative Democratization: Big and Bounded Generalizations. *Comparative Political Studies*, *33*(6—7), 703—734. https://www.researchgate.net/publication/258130330_Comparative_Democratization_Big_and_Bounded_Generalizations

Carothers, T. (2002). The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, *13*(1), 5—21. https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-end-of-the-transition-paradigm/

Chehabi, H. E., & Linz, J. J. (Eds.) (1998). *Sultanistic Regimes*. Johns Hopkins University Press. https://spcunr.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/09/hartlyn_rep-dominicana.pdf

de Waal, T. (2024). *The End of the Near Abroad*. Carnegie Endowment for International Peace. https://carnegieendowment.org/europe/research/2024/05/the-end-of-the-near-abroad

Frear, M. (2024). The Lukashenko Regime in Belarus. In A. Baturo, L. Anceschi & F. Cavatorta (Eds.), *Personalism and Personalist Regimes* (p. 177—201). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780192848567.003.0008

Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. The Free Press.

Hale, H. E. (2014). *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. New York, NY: Cambridge University Press.

Huntington, S. P. (1991). Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy*, *2*(2), 12—34. https://www.journalofdemocracy.org/articles/democracys-third-wave/

Huntington, S. P. (1993). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.

Landgraf, W., & Seferian, N. (2024). *A "Frozen Conflict" Boils Over: Nagorno-Karabakh in 2023 and Future Implications*. Eurasia Program. Foreign Policy Research Institute. https://www.fpri.org/article/2024/01/a-frozen-conflict-boils-over-nagorno-karabakh-in-2023-and- future-implications/

Laruelle, M., & Peyrouse S. (2013). *The "Chinese Question" in Central Asia. Domestic Order, Social Changes, and the Chinese Factor*. Hurst & Company. https://www.researchgate.net/

publication/343893958_The_'Chinese_Question'_in_Central_Asia_Domestic_Order_Social_Changes_and_the_Chinese_Factor

Levitsky, S., & Way, L. A. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge University Press.

Lisiecka, M. Z. (2023). Diplomatic Ukrainian-Belarusian Relations in the Context of a Full-Scale War. Zovnishni Spravy, *33*(5), 10—17. https://doi.org/10.46493/2663-2675.33(5).2023.10-17

McGlinchey, E. (2011). *Chaos, Violence, Dynasty: Politics and Islam in Central Asia*. University of Pittsburgh Press.

Merkel, W., Puhle, H.-J., & Croissant, A. (2003). *Defekte Demokratien* (Vol. 1). VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-663-09573-6

Merkel, W., Puhle, H.-J., & Croissant, A. (2006). *Defekte Demokratien* (Vol. 2). VS Verlag für Sozial wissenschaften. https://www.researchgate.net/publication/300488010_Defekte_Demokratie

Morse, Y. (2012). The Era of Electoral Authoritarianism. *World Politics*, *64*(1), 161—198.https://www.researchgate.net/publication/231867718_The_Era_of_Electoral_Authoritarianism

Nuriyev, E. (2025, 26th March). Strategic Pathways Toward a Credible Endgame for Ukraine. *Diplomatic Courier*. https://www.diplomaticourier.com/posts/strategic-pathways-toward-a-credible-endgame-for-ukraine

O'Donnell, G. (1994). Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, *5*(1), 55—69. https://www.journalofdemocracy.org/articles/delegative-democracy/

O'Donnell, G., Schmitter, P. C & Whitehead, L. (Eds.). (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives.* Johns Hopkins University Press.

Pucek, K. (2025). *The Crisis of Belarusian Sovereignty. The EU Needs to Look for Opportunities for Pragmatic Engagement with Minsk*. Clingendael. https://www.clingendael.org/sites/default/files/2025-09/The_Crisis_of_Belarusian_Sovereignty.pdf

Sanchez, W. A. (2022, 5th May). Azerbaijan's Delicate Balancing Act amid the Ukraine War. *Geopolitical Monitor*. https://www.geopoliticalmonitor.com/azerbaijans-delicate-balancing-act-amid-the-ukraine-war/

Schedler, A. (Ed.). (2006). *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*. Lynne Rienner.

Schedler, A. (2013). *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*. Oxford University Press.

Wilson, A. (2021). *Belarus: The Last European Dictatorship*. Yale University Press.

Wright, J., & Escriba-Folch, A. (2012). Authoritarian Institutions and Regime Survival: Transitions to Democracy and Subsequent Authoritarian Regimes. *British Journal of Political Science*, *42*(2), 283—309. https://doi.org/10.1017/S0007123411000317

REFERENCES

Ataşer, G. A. (2025). Clan Politics in Azerbaijan: A Critical Overview. *International Social Sciences Studies Journal*, *11*(2), 208—212. https://doi.org/10.5281/zenodo.14937698

Ayvazyan, A. (2025, May 23). The Impact of the War in Ukraine on the South Caucasus: The End of "the Near Abroad" for Russia. *PSCRP-BESA Reports No. 133*. Begin-Sadat Center for Strategic Studies. https://besacenter.org/the-impact-of-the-war-in-ukraine-on-the-south-caucasus/

Bunce, V. (2000). Comparative Democratization: Big and Bounded Generalizations. *Comparative Political Studies*, *33*(6—7), 703—734. https://www.researchgate.net/publication/258130330_Comparative_Democratization_Big_and_Bounded_Generalizations

Carothers, T. (2002). The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, *13*(1), 5—21. https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-end-of-the-transition-paradigm/

Chehabi, H. E., & Linz, J. J. (Eds.) (1998). *Sultanistic Regimes*. Johns Hopkins University Press. https://spcunr.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/09/hartlyn_rep-dominicana.pdf

de Waal, T. (2024). *The End of the Near Abroad*. Carnegie Endowment for International Peace. https://carnegieendowment.org/europe/research/2024/05/the-end-of-the-near-abroad

Frear, M. (2024). The Lukashenko Regime in Belarus. In A. Baturo, L. Anceschi & F. Cavatorta (Eds.), *Personalism and Personalist Regimes* (p. 177—201). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780192848567.003.0008

Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. The Free Press.

Hale, H. E. (2014). *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. New York, NY: Cambridge University Press.

Havryliuk, H. I. (2017). Kontsept defektnoi demokratii v posttranzytolohichnomu dyskursi [The Concept of Defective Democracy in Post-Transitological Discourse]. *Hileia: naukovyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats*, *124*(9), 284—288. http://gileya.org/index.php?ng=library&cont= long&id=149

Huntington, S. P. (1991). Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy*, *2*(2), 12—34. https://www.journalofdemocracy.org/articles/democracys-third-wave/

Huntington, S. P. (1993). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.

Kudriachenko, A. I. (Red.), Soloshenko, V. V., Demenko, O. F., Metelova, T. O., & Vozniuk, P. F. (2021). *Transformatsiini peretvorennia u krainakh postradianskoho prostoru: problemy ta vyklyky. Naukovo-analitychna dopovid* [Transformational Transformations in Post-Soviet Countries: Problems and Challenges. Scientific and Analytical Report]. Derzhavna ustanova «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy».

Landgraf, W., & Seferian, N. (2024). *A "Frozen Conflict" Boils Over: Nagorno-Karabakh in 2023 and Future Implications*. Eurasia Program. Foreign Policy Research Institute. https://www.fpri.org/article/2024/01/a-frozen-conflict-boils-over-nagorno-karabakh-in-2023-and-future-implications/

Laruelle, M., & Peyrouse S. (2013). *The "Chinese Question" in Central Asia. Domestic Order, Social Changes, and the Chinese Factor*. Hurst & Company. https://www.researchgate.net/publication/343893958_The_'Chinese_Question'_in_Central_Asia_Domestic_Order_Social_Changes_and_the_Chinese_Factor

Levitsky, S., & Way, L. A. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge University Press.

Lisiecka, M. Z. (2023). Diplomatic Ukrainian-Belarusian Relations in the Context of a Full-Scale War. *Zovnishni Spravy*, *33*(5), 10—17. https://doi.org/10.46493/2663-2675.33(5).2023.10-17

Machuskyi, V. (2011). Kharakterystyka politychnoho rezhymu v Azerbaidzhanskii respublitsi [Characteristics of the Political Regime in the Republic of Azerbaijan]. *Naukovi zapysky IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, *4*(54), 274—285. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/muchuskyi_harakterystyka.pdf

Maiboroda, O. M. (2021). "Rezhym-poriadok" i "rezhym-struktura" u politychnii systemi ["Regime-Order" and "Regime-Structure" in the Political System]. *Politychni doslidzhennia*, (1), 52—69. http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235431

Malkina, H. M., & Fedorchenko, V. M. (2025). Avtorytarnyi vyklyk demokratiiam: mekhanizmy pidryvu demokratychnykh instytutiv [Authoritarian Challenge to Democracies: Mechanisms of Undermining Democratic Institutions]. *Politolohichnyi visnyk*, (99), 223—239. https://doi.org/10.17721/2415-881x.2025.99.223-239

Marukhovskyi, O. O. (2025). Osoblyvosti vnutrishnoi ta zovnishnoi politychnoi stratehii avtorytarnoho rezhymu Azerbaidzhanu pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny [Features of Internal and External Political Strategy of the Authoritarian Regime of Azerbaijan during the Russian-Ukrainian War]. *Naukovyi zhurnal "Politicus"*, (2), 222—229. https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.33

McGlinchey, E. (2011). *Chaos, Violence, Dynasty: Politics and Islam in Central Asia*. University of Pittsburgh Press.

Merkel, W., Puhle, H.-J., & Croissant, A. (2003). *Defekte Demokratien* (Vol. 1). VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-663-09573-6

Merkel, W., Puhle, H.-J., & Croissant, A. (2006). *Defekte Demokratien* (Vol. 2). VS Verlag für Sozial wissenschaften. https://www.researchgate.net/publication/300488010_Defekte_Demokratie

Minosian, A. S., & Varypaiev, O. M. (2025). Posylennia avtorytaryzmu v umovakh heopolitychnykh zmin i zrushen [Strengthening of Authoritarianism in the Conditions of Geopolitical Changes and Shifts]. *Rehionalni studii*, (43), 173—178. https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.43.27

Morse, Y. (2012). The Era of Electoral Authoritarianism. *World Politics*, *64*(1), 161—198.https://www.researchgate.net/publication/231867718_The_Era_of_Electoral_Authoritarianism

Mustafazade, P. T. (2022). Pozytsiia Azerbaidzhanu v rosiisko-ukrainskii viini [Position of Azerbaijan in the Russian-Ukrainian War]. U *The Russian-Ukrainian war (2014—2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific Monograph* (p. 1006—1009). Baltija Publishing. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-125

Nuriyev, E. (2025, 26th March). Strategic Pathways Toward a Credible Endgame for Ukraine. *Dipl omatic Courier*. https://www.diplomaticourier.com/posts/strategic-pathways-toward-a-credible-endgame-for-ukraine

NV. (2026, 30 travnia). Putin pryhrozyv Virmenii "ukrainskym stsenariiem" cherez kurs na YeS [Putin Threatened Armenia with the "Ukrainian Scenario" because of the Course Towards the EU]. https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/putin-pogrozhuye-virmeniji-ukrajinskim-scenariyem-pislya-samitu-yeaes-v-astani-50612134.html

O'Donnell, G. (1994). Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, *5*(1), 55—69. https://www.journalofdemocracy.org/articles/delegative-democracy/

O'Donnell, G., Schmitter, P. C, & Whitehead, L. (Eds.). (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Johns Hopkins University Press.

Oksentiuk, A., Rad, P., & Chornohor, Ya. (2025). *Analiz zahalnoho stanu intehratsiinykh protsesiv mizh RF ta Bilorussiu: Analitychnyi ohliad (Sichen 2025)* [Analysis of the general state of integration processes between the Russian Federation and Belarus: Analytical Review (January 2025)]. Rada zovnishnoi polityky «Ukrainska pryzma». https://prismua.org/wp-content/uploads/2025/02/Integration-RU-BY.pdf

Osadchuk, I. (2023). Osoblyvosti politychnoho rezhymu v konteksti funktsionuvannia atypovoi napivprezydentskoi systemy pravlinnia v Azerbaidzhanskii Respublitsi (1998—2021 rr.) [Features of the Political Regime in the Context of Functioning of an Atypical Semi-Presidential System of Government in the Republic of Azerbaijan (1998—2021)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia "Filosofsko-politolohichni studii"*, (51), 183—191. https://doi.org/10.30970/PPS.2023.51.21

Petrenko, V. V., Liashchenko, I. A., & Tukalenko, I. A. (2024). Politychni rezhymy krain Pivdennoho Kavkazu [Political Regimes of South Caucasus Countries]. *Politolohichnyi visnyk*, (93), 305—318. https://doi.org/10.17721/2415-881x.2024.93.305-318

Polishchuk, I. O. (2025). Avtorytaryzm yak heopolitychnyi fenomen [Authoritarianism as a Geopolitical Phenomenon]. *Politychne zhyttia*, (1), 120—124. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.1.9

Pucek, K. (2025). *The Crisis of Belarusian Sovereignty. The EU Needs to Look for Opportunities for Pragmatic Engagement with Minsk*. Clingendael. https://www.clingendael.org/sites/default/files/2025-09/The_Crisis_of_Belarusian_Sovereignty.pdf

Romaniuk, O. I. (2019). Defektni demokratii ta kvazidemokratii: problema kontseptualnoho rozmezhuvannia [Defective Democracies and Quasi-Democracies: The Problem of Conceptual Differentiation]. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiolohichni nauky, kulturolohichni nauky*, *2*(12), 149—157. https://journals.hnpu.edu.ua/index.php/politology/article/view/2782

Sanchez, W. A. (2022, 5th May). Azerbaijan's Delicate Balancing Act amid the Ukraine War. *Geop olitical Monitor*. https://www.geopoliticalmonitor.com/azerbaijans-delicate-balancing-act-amid-the-ukraine-war/

Schedler, A. (2013). *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*. Oxford University Press.

Schedler, A. (Ed.). (2006). *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*. Lynne Rienner.

Tsapko, O. M. (2024). Yavyshche spadkovoho avtorytaryzmu v suchasnykh politychnykh systemakh: istoryko-politychnyi aspect [The Phenomenon of Hereditary Authoritarianism in Modern Political Systems: Historical and Political Aspect]. *Problemy vsesvitnoi istorii*, *1*(25), 104—128. http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-25-5

Wilson, A. (2021). *Belarus: The Last European Dictatorship*. Yale University Press.

Wright, J., & Escriba-Folch, A. (2012). Authoritarian Institutions and Regime Survival: Transitions to Democracy and Subsequent Authoritarian Regimes. *British Journal of Political Science*, *42*(2), 283—309. https://doi.org/10.1017/S0007123411000317

Надійшла: 01.06.2026
Прорецензовано: 08.07.2026
Прийнято до друку: 18.07.2026
Оприлюднено: 30.09.2026

Oleg Marukhovskyi,
PhD in Political Sciences,
Research Fellow at the Department
of Global Political Development Problems,
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

AUTHORITARIAN REGIMES OF POST-SOVIET COUNTRIES AND THEIR POLITICAL STRATEGIES IN THE CONTEXT OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR IN MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE: A HISTORIOGRAPHICAL REVIEW

Russia's full-scale aggression against Ukraine in 2022 triggered a transformation in the political strategies of the post-Soviet autocracies of Belarus, the countries of the Caucasus region, and Central Asia, forcing them to reassess their foreign and domestic policies and adapt to new regional security realities in order to preserve the ruling elites in the face of the threat of dependence on the Russian Federation and the loss of sovereignty, as well as to minimize secondary sanctions and international isolation. The purpose of the article is to provide a theoretical and conceptual analysis, as well as a historiographical review of global and domestic academic discourse on the study of authoritarian regimes in post-Soviet countries and their political strategies in the context of the Russian-Ukrainian war. The methodological foundation of the study is based on the principles of objectivity and systematicity, as well as the method of comparative political analysis in order to compare the main concepts of democracy and authoritarianism and to compare the characteristics of the political strategies of post-Soviet autocracies in the context of the war. As a result of the study, the evolution of Western political thought regarding the transformation of post-Soviet authoritarian regimes has been systematized within three conceptual stages: transition studies, hybrid regimes, and the paradigm of authoritarian consolidation; the main tenets of Western scholars' political science concepts within these conceptual stages have been identified and characterized. The scientific novelty of the work is that it is the first study in Ukrainian political science conducting a historiographical review of the global and domestic scholarly discourse on the characteristics of political strategies in post-Soviet autocracies after 2022, since most existing works have focused on theoretical issues of authoritarianism, are descriptive and/or reactive in nature (written in the immediate aftermath of events), or are narrowly regional in scope (exclusively case studies of a single country or region).

Keywords: autocracies, post-Soviet states, political strategies, the Russo-Ukrainian war, contemporary academic discourse, historiographical review, conceptual stages, transitology, conceptualization of hybrid regimes, authoritarian consolidation.

https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-10
УДК 329(44):355.48(477-651.2:470-651.1)"2022":328.1(4-6EU)

Олексій Баженов,
аспірант,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»
ORCID: 0009-0006-6765-6663
o.bazhenov@ukma.edu.ua

Позиція крайньої правої французької партії «Національне Об'єднання» в Європейському Парламенті 10-го скликання щодо російсько-української війни

Проаналізовано позицію крайньої правої французької партії «Національне Об'єднання» в Європарламенті 10-го скликання щодо російсько-української війни. Автор виходить з тези про те, що 2027 року є ймовірною перемога Марін Ле Пен на президентських виборах; це призведе до значних наслідків для підтримки України з боку Франції та ЄС, зокрема у зв'язку з проросійською зовнішньополітичною позицією, яку демонструвала політична сила після початку російської агресії 2014 року. Визначення позиції політичної сили відбувається на основі дослідження тез, розміщених в офіційній передвиборчій програмі напередодні європейських виборів, за допомогою проведення кодування речень, які стосуються російсько-української війни відповідно до методу *Euromanifesto Project* та аналізу результатів голосувань представників ультраправої партії щодо обраних резолюцій Європарламенту, які стосуються агресії РФ проти України. Стверджується, що політична сила демонструє формально прихильну до України позицію в своїй офіційній програмі. Водночас «Національне Об'єднання» не підтримує абсолютної більшості резолюцій, в яких йдеться про необхідність надання допомоги Україні для відсічі російської агресії, засудження вторгнення РФ та посилення антиросійських санкцій, що характеризує реальну позицію партії щодо агресії РФ проти України як далеку від позиції України. Невідповідність практики голосувань офіційним заявам дає можливість зробити висновок про винятково декларативний характер прихильної до України позиції, висловленої у передвиборчій програмі політичної сили. На основі цього робиться припущення щодо ризиків припинення або зменшення надання до-

Цитування: Баженов О. Позиція крайньої правої французької партії «Національне Об'єднання» в Європейському Парламенті 10-го скликання щодо російсько-української війни. *Політичні дослідження*. № 3 (13). 2026. С. 175—194. https://https://doi.org/10.53317/2786-4774-2026-3-10

Стаття опублікована на умовах ліцензії із зазначенням авторства CC BY 4.0 DEED (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en)

помоги Україні з боку Франції та ускладнення ухвалення рішень про надання допомоги Україні на рівні ЄС у випадку перемоги праворадикальної політичної сили на президентських виборах 2027 року. Проте готовність партії підтримувати меншу частину резолюцій, які стосуються війни РФ проти України, та відсутність негативної риторики щодо України у передвиборчій програмі свідчить про відсутність виразного ворожого ставлення «Національного Об'єднання» до України та відмову від зайняття партією чіткої проросійської позиції.

Ключові слова: «Національне Об'єднання», російсько-українська війна, резолюція, Європарламент, Європейський Союз.

Постановка проблеми. «Національне Об'єднання» (фр. *Rassemblement National*) є французькою політичною партією, яка була заснована 1972 року Жан-Марі Ле Пеном й до 2018-го носила назву «Національний Фронт». Цю політичнау силу політологи, які наповнюють базу даних *The PopuList*, класифікують як крайню праву, популістську та євроскептичну (The PopuList, n. d.). На виборах до Європарламенту 2024 року «Національне Об'єднання» отримало найбільшу кількість голосів, як порівняти з іншими партіями, здобувши підтримку 31,17 % виборців, котрі взяли участь у виборах (European Parliament, 2024ґ). За результатами другого туру парламентських виборів, які відбулись у країні того ж року, партія отримала 32,05 % голосів, знову ставши політичною силою, яку підтримала найбільша кількість громадян (Les élections en France, n. d.).

За соціологічним опитуванням, проведеним у липні 2026 р., на президентських виборах, які мають відбутись у Франції у квітні 2027 р., у першому турі Марін Ле Пен як кандидатка від «Національного Об'єднання» набирає найбільшу кількість голосів виборців з усіх ймовірних кандидатів (від 34 до 36 % голосів виборців, залежно від того, які кандидати від інших політичних сил братимуть участь у виборах) (Toluna — Harris Interactive & M6-RTL, 2026). Отже, представниця ультраправої партії перемагає в першому турі президентських виборів і гарантовано потрапляє до другого. У другому турі виборів, відповідно до цього соціологічного опитування, Ле Пен також перемагає усіх гіпотетичних кандидатів, набираючи від 67 до 51 % голосів, залежно від того, хто саме виступить її опонентом (Toluna — Harris Interactive & M6-RTL, 2026).

У зв'язку з цим ймовірним видається прихід до влади у Французькій республіці ультраправих. Зміна влади в країні матиме наслідки як для зовнішньої політики держави, так і для спільної зовнішньої політики Європейського Союзу (Євросоюз, ЄС), оскільки президент Франції, зокрема, входить до Європейської ради, яка є інституцією ЄС, що встановлює загальний напрям політики й пріоритети Євросоюзу (European Council, n. d.a). Крім того, відповідно до Конституції Французької Республіки, президент призначає прем'єр-міністра та членів уряду за його рекомендацією (Constitutional Council, 1958). Зі свого боку до Ради з питань закордонних справ, яка є однією з конфігурацій Ради ЄС та, зокрема, відповідає за санкційну і спільну зовнішню й безпекову політику ЄС, входять міністри закордонних справ держав Євросоюзу, включно із Францією (European Council, n. d.б).

Виявлення ставлення «Національного Об'єднання» до російсько-української війни, яка є одним із ключових питань сучасної зовнішньої політики держави та всієї Європи, набуває особливої важливості з огляду на те, що Франція є країною, яка надає Україні допомогу в умовах повномасштабної агресії Росії. Станом на кінець 2025 року Французька Республіка надала Україні військової та фінансової допомоги на 8,6 млрд (Jonah, 2025). Крім того, зовнішньополітичні орієнтації як французьких крайніх правих, так і ультраправих політичних сил з інших держав ЄС суттєво відрізняються від орієнтацій центристських сил, що виражається, зокрема, у наявності проросійських симпатій після початку російської агресії проти України 2014 року, на що звертали увагу деякі дослідники (Shekhovtsov, 2018; Varga & Buzogány, 2021).

Для України виклики, пов'язані з приходом правих радикалів до влади в державах ЄС, полягають у потенційному блокуванні або суттєвому ускладненні ухвалення рішень Євросоюзу щодо надання Україні фінансової та військової допомоги, посилення антиросійських санкцій та євроінтеграції України за рахунок входження представників ультраправих сил, що беруть участь у процесі ухвалення зовнішньополітичних рішень і мають проросійські симпатії та демонструють близькість до позиції РФ стосовно війни проти України, до Європейської Ради та Ради ЄС, які є інституціями Євросоюзу.

Отже, у такому випадку в найближчий перспективі може виникнути суттєва загроза для національних інтересів України, пов'язаних зі збереженням європейської допомоги в умовах російської збройної агресії, незважаючи на продовження роботи нинішнього складу Єврокомісії та Європарламенту 10-го скликання, які демонструють солідарність з Україною в умовах повномасштабної війни. Крім того, прихід до влади крайніх правих партій, які демонструють наявність проросійських симпатій, створює ризики припинення надання фінансової та військової допомоги з боку конкретних країн, де такі політичні сили увійшли до урядових коаліцій або чиї представники були обрані на посади президентів держав.

Тож прихід ультраправих до влади у Франції може мати суттєвий вплив на політику цієї держави щодо України, а також стати демонстрацією того, які наслідки для України матиме прихід до влади праворадикальних популістів зі схожими зовнішньополітичними поглядами в інших державах ЄС, де такі політичні сили вже мають значну електоральну підтримку.

У політологічному вимірі значимість результатів статті для України полягає в окресленні наслідків і загроз приходу праворадикального «Національного Об'єднання» до влади у Французькій республіці для майбутньої підтримки України у війні з Росією. У політичному вимірі значимість результатів статті для України полягає у встановленні декларованої та фактичної позицій французької крайньої правої політичної сили щодо повномасштабної російсько-української війни на прикладі передвиборчої програми партії до європейських виборів 2024 року та результатів голосування французьких ультра-

правих членів Європарламенту за резолюції, пов'язані з повномасштабною агресією РФ проти України, та за дотичними питаннями.

Огляд літератури. Український науковець А. Шеховцов у дисертаційній роботі досліджував, зокрема, зв'язки між Росією та французькими крайніми правими (Shekhovtsov, 2018). Науковець стверджує, що між «Національним Фронтом» та російськими елітами 2014 року відбулось поглиблення співпраці, яке полягало як у відвідуванні Росії включно з анексованим Кримом французькими крайніми правими, так і в участі російських політиків у спільних заходах з представниками «Національного Фронту» та інших праворадикальних сил країн ЄС (Shekhovtsov, 2018, p. 198—199).

Німецькі дослідники М. Варга та А. Бузоган зазначають, що «Національне Об'єднання» є однією з крайніх правих популістських партій, які зазнали впливу інтелектуальної традиції революційних консерваторів (Varga & Buzogány, 2021, p. 1094—1095). На думку науковців, для партій, які зазнали впливу такої інтелектуальної традиції, характерні: підтримка євразійських політико-економічних проєктів, негативне ставлення до американського впливу, відкритість до співпраці з РФ, а в деяких випадках — залученість їх до проросійського «інтернаціоналу» ультраправих (Varga & Buzogány, 2021, p. 1100).

Однак після початку повномасштабної російсько-української війни науковці звертають увагу на те, що у зовнішньополітичних орієнтаціях французьких ультраправих відбулись зміни, які, зокрема, полягали у зменшенні висловлювання симпатій до Росії (Ivaldi, 2023; Siden, 2023).

Так, французький політолог Г. Івалді стверджує, що починаючи від 24 лютого 2022 р. Марін Ле Пен, тодішня очільниця партії, намагалась дистанціюватись від РФ, засудивши вторгнення в Україну й підтримавши прийняття українських біженців у Франції, хоча й виступила проти запровадження деяких санкцій щодо Росії (Ivaldi, 2023, p. 145—146).

До аналогічних висновків прийшла українська дослідниця О. Сідень, вивчаючи риторику очільниці «Національного Об'єднання» під час президентських виборів у Франції 2022 року (Siden, 2023). Вона пише, що Ле Пен засудила російське вторгнення в Україну та висловила підтримку українцям у війні, проте також виступила проти запровадження антиросійських санкцій, мотивуючи це шкодою, яку такі санкції нанесують французьким громадянам (Siden, 2023).

Оскільки певну кількість робіт науковців, присвячених аналізуванню ставлення «Національного Об'єднання» до України та РФ, написано до 2022 року, а решта робіт переважно зосереджена на заявах, які робили керівники партії, то виникає потреба у визначенні актуального ставлення цієї політичної сили до російсько-української війни, перевірці узгодженості офіційної позиції французьких крайніх правих із голосуванням представників партії у Європарламенті, а також прогнозуванні для України можливих наслідків через прихід правих радикалів до влади у Франції.

До проведення дослідження зроблено таку **гіпотезу (Н)**: *позиція «Національного Об'єднання» щодо російсько-української війни, висловлена у передвиборчій програмі, не збігається з практикою голосування партії щодо резолюцій Європейського Парламенту, які стосуються цього питання*.

Метою статті є визначення ставлення «Національного Об'єднання» до російсько-української війни. Завдання: визначити позицію партії щодо агресії РФ проти України, висловлену в офіційній програмі політичної сили до виборів до Європарламенту 2024 року; встановити результати голосування представників «Національного Об'єднання» у Європейському Парламенті за резолюції, які стосуються повномасштабної російсько-української війни; порівняти офіційну позицію партії з результатами голосування її представників у Європарламенті; описати можливі наслідки приходу до влади французьких ультраправих для підтримки України Францією та Європейським Союзом.

Методологія. Позицію партії досліджено у два етапи: у рамках першого проаналізовано позицію щодо агресії Росії проти України, висловлену у зазначеній вище офіційній передвиборчій програмі; а в рамках другого етапу проаналізовано голосування представників французьких крайніх правих у Європарламенті 10-го скликання за резолюції, які безпосередньо стосуються російсько-української війни. На основі цього встановлено фактичну позицію партії та спрогнозовано можливі наслідки для України від приходу «Національного Об'єднання» до влади.

Дослідження програми ультраправої партії базується на кодуванні речень, які містяться у маніфесті політичної сили "La France Revient L'Europe Revit! Notre Project Pour Une Europe Des Nations" (Rassemblement National, 2024). Кодування здійснено відповідно до методу *Euromanifesto project*, який представляє собою метод контент-аналізу маніфестів політичних сил з 28 країн Європейського Союзу, присвячених виборам до Європарламенту з 1979-го до 2019 р. (Carteny et al., 2023). Цей метод передбачає кодування партійних документів шляхом поділу речень, які містяться в них, на «квазіречення», які містять одну ідею, віднесення «квазіречень» до певної сфери політики та конкретної категорії, й подальшу оцінку контенту офіційного документа у 12 різних сферах політики, на основі попереднього кодування (Carteny et al., 2023). У рамках статті здійснено кодування відповідно до інструкцій, розміщених у документі «1979—2019 Euromanifesto Study Documentation», тих речень програми «Національного Об'єднання», які стосуються сфери Зовнішніх Зв'язків (*External Relations*), належать до категорій *FSR to Russia* (зовнішні спеціальні стосунки з Росією), *FSR to Ukraine* (зовнішні спеціальні стосунки з Україною) та *Military* (армія), а також стосуються російсько-української війни (Carteny et al., 2023). Виконано кодування та аналізування частин програми французьких праворадикалів на основі зробленого автором перекладу українською мовою за допомогою програми *Google Translate*. Такий підхід обрано, оскільки дослідниками було доведено, що особи здатні надійно проводити кодування тексту, перекладеного

Таблиця 1. **Результати кодування частин маніфесту «Національного Об'єднання»** *

Переклад квазіречення українською	Категорія	Субкатегорія	Семантична конотація	Політ. рівень
Агресивна війна, яку веде Росія в Україні	FSR to Russia (ЗСС з РФ)	—	Негативна	Європа
Здійснивши вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, Москва знову розпалила військові дії високої інтенсивності на європейському континенті	FSR to Russia (ЗСС з РФ)	—	Негативна	Європа
На східних кордонах Європи Росія порушує міжнародне право та провокує перегляд міжнародного порядку	FSR to Russia (ЗСС з РФ)	—	Негативна	Європа
Але також позбавлені можливості проявити свою (європейських країн — *Прим. автора*) політичну волю для матеріальної підтримки України в її законному захисті	Military (Армія)	Military: Ukraine (Армія: Україна)	Позитивна	Європа

* Складено автором на основі (Rassemblement National, 2024) та (Carteny et al., 2023).

Google Translate, а результати такого кодування аналогічні результатам кодування індивідом тексту, що був написаний мовою, якою він володіє (Courtney et al. 2020, p. 215). Результати кодування частин маніфесту партії подано у табл. 1.

На другому етапі проаналізовано поіменні голосування (*roll-call votes*) представників «Національного Об'єднання» за перші два роки роботи Європарламенту 10-го скликання (з 16.07.2024 до 16.07.2026) за ухвалені Європейським Парламентом резолюції, які безпосередньо стосуються повномасштабної війни РФ проти України. У рамках статті розглянуто тільки голосування за фінальну версію резолюцій (*motion for resolution* (*as a whole*)). Перелік резолюцій, які розглядаються в межах статті й стосуються російсько-української війни, ключові тези цих резолюцій, а також результати голосування «Національного Об'єднання», подано у табл. 2. Позицією партії під час голосування за конкретну резолюцію є результат голосування («за» (+), «проти» (—), «утриматись» (О)) більшості присутніх членів партії. Ті резолюції, що стосуються ряду зовнішньополітичних питань включно з агресією Російської Федерації проти України, в межах статті не розглянуто через те, що зайняття французькими праворадикалами тієї чи іншої позиції під час голосування за тексти таких резолюцій може бути мотивоване їхнім ставленням до іншого зовнішньополітичного питання, не пов'язаного із російсько-українською війною.

Результати. Повномасштабна російська агресія проти України є однією з зовнішньополітичних тем, піднімаються у передвиборчій програмі «Національного Об'єднання». У програмі французьких ультраправих демонструється формально прихильна до України позиція в контексті російсько-

Таблиця 2. **Результати голосування «Національного Об'єднання» в Європарламенті щодо російсько-української війни** *

Назва ухваленої резолюції	Ключові тези ухваленої резолюції	Результат
European Parliament Resolution of 17 July 2024 on the Need for the EU's Continuous Support for Ukraine (2024/2721(RSP)) (European Parliament, 2024a)	Висловлення підтримки Україні; засудження агресії РФ; фінансова та військова допомога Україні; посилення антиросійських санкцій	– (HowTheyVote.eu, 2024a)
European Parliament Resolution of 19 September 2024 on Continued Financial and Military Support to Ukraine by EU Member States (2024/2799(RSP)) (European Parliament, 2024б)	Засудження агресії РФ; підтримка завершення війни з урахуванням інтересів України; посилення антиросійських санкцій; висловлення підтримки Україні; фінансова та військова допомога Україні	– (HowTheyVote.eu, 2024б)
European Parliament Legislative Resolution of 22 October 2024 on the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Establishing the Ukraine Loan Cooperation Mechanism and Providing Exceptional Macro-Financial Assistance to Ukraine (COM(2024)0426 — C10-0106/ 2024 — 2024/0234(COD)) (European Parliament, 2024в)	Додаткова фінансова допомога Україні	0 (HowTheyVote.eu, 2024в)
European Parliament Resolution of 28 November 2024 on Reinforcing EU's Unwavering Support to Ukraine Against Russia's war of Aggression and the Increasing Military Cooperation between North Korea and Russia (2024/2940(RSP)) (European Parliament, 2024г)	Засудження агресії РФ та ескалації війни; висловлення підтримки Україні; посилення антиросійських санкцій; фінансова та військова допомога Україні	– (HowTheyVote.eu, 2024г)
European Parliament Resolution of 23 January 2025 on Russia's Disinformation and Historical Falsification to Justify its War of Aggression Against Ukraine (2024/2988(RSP)) (European Parliament, 2025a)	Засудження агресії РФ, російської пропаганди та фальсифікації історії; посилення санкцій проти російських медіа	+ (HowTheyVote.eu, 2025a)
European Parliament Resolution of 12 March 2025 on Continuing the Unwavering EU Support for Ukraine, After Three Years of Russia's War of Aggression (2025/2528(RSP)) (European Parliament, 2025б)	Засудження агресії РФ; висловлення підтримки Україні; фінансова та військова допомога Україні; посилення антиросійських санкцій	0 (HowTheyVote.eu, 2025б)

Продовження табл. 2

Назва ухваленої резолюції	Ключові тези ухваленої резолюції	Результат
European Parliament Resolution of 8 May 2025 on the Return of Ukrainian Children Forcibly Transferred and Deported by Russia (2025/2691(RSP)) (European Parliament, 2025в)	Засудження викрадення українських дітей Росією; санкції проти осіб, пов'язаних із цим; повернення дітей як обов'язкова умова миру	+ (HowTheyVote.eu, 2025в)
European Parliament Resolution of 9 July 2025 on the Human Cost of Russia's War Against Ukraine and the Urgent Need to End Russian Aggression: the Situation of Illegally Detained Civilians and Prisoners of War, and the Continued Bombing of Civilians (2025/2710(RSP)) (European Parliament, 2025г)	Засудження агресії та військових злочинів РФ; висловлення підтримки Україні; участь ЄС у повоєнній відбудові України; заклик до надання фінансової та військової допомоги Україні; підтримка завершення війни з урахуванням інтересів України; санкції проти осіб, які піддають тортурам українських полонених	+ (HowTheyVote.eu, 2025г)
European Parliament Resolution of 27 November 2025 on the EU Position on the Proposed Plan and EU Engagement Towards a Just and Lasting Peace for Ukraine (2025/3001(RSP)) (European Parliament, 2025ґ)	Підтримка завершення війни з урахуванням інтересів України та норм міжнародного права; фінансова допомога Україні; висловлення підтримки Україні	0 (HowTheyVote.eu, 2025ґ)
European Parliament Legislative Resolution of 21 January 2026 on the Draft Council Decision Authorising Enhanced Cooperation on the Establishment of a Loan for Ukraine (17113/2025 — C10-0004/2026 — 2025/0431(NLE)) (European Parliament, 2026а)	Додаткова фінансова допомога Україні	– (European Parliament, 2026б)
European Parliament Legislative Resolution of 11 February 2026 on the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Implementing Enhanced Cooperation on the Establishment of the Ukraine Support Loan for 2026 and 2027 (COM(2026)0020 — C10-0005/2026 — 2026/0008(COD)) (European Parliament, 2026в)	Фінансова допомога Україні в 2026—2027 рр.	– (HowTheyVote.eu, 2026а)

Закінчення табл. 2

European Parliament legislative resolution of 11 February 2026 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council Amending Regulation (EU) 2024/792 establishing the Ukraine Facility (COM(2026)0022 — C10-0006/ 2026 — 2026/0010(COD)) (European Parliament, 2026г)	Фінансова допомога Україні в рамках програми *Ukraine Facility*	– (European Parliament, 2026ґ)
European Parliament Resolution of 24 February 2026 on Four Years of Russia's War of Aggression Against Ukraine and European Contributions to a Just Peace and Sustained Security for Ukraine (2026/2599(RSP)) (European Parliament, 2026д)	Засудження агресії РФ; висловлення підтримки України; заклик до збільшення допомоги Україні; підтримка завершення війни з урахуванням інтересів України; посилення антиросійських санкцій	0 (HowTheyVote.eu, 2026б)
European Parliament Resolution of 12 March 2026 on Human Trafficking and Grave Human Rights Violations Linked to the Recruitment of Non-Russian Nationals, in Particular from Africa, for Russia's War of Aggression in Ukraine (2026/2641(RSP)) (European Parliament, 2026е)	Засудження використання Росією іноземців у війні; санкції проти пов'язаних із цим осіб	+ (HowTheyVote.eu, 2026в)
European Parliament Legislative Resolution of 30 April 2026 on the Draft Council Decision on the Conclusion of the Convention Establishing an International Claims Commission for Ukraine (06970/2026 — C10-0090/2026 — 2026/0065(NLE)) (European Parliament, 2026ж)	Підтримка створення Міжнародної компенсаційної комісії для України, яка має розглядати заяви щодо відшкодування збитків, спричинених агресією Росії проти України	0 (European Parliament, 2026є)
European Parliament Resolution of 30 April 2026 on Ensuring Accountability and Justice in Response to Russia's Continued Attacks Against the Civilian Population in Ukraine (2026/2700(RSP)) (European Parliament, 2026з)	Засудження агресії Росії та ударів по цивільній інфраструктурі, висловлення підтримки Україні, підтримка антиросійських санкцій, військова допомога Україні	+ (HowTheyVote.eu, 2026г)

* Складено автором на основі текстів резолюцій Європарламенту і результатів голосування представників «Національного Об'єднання» за відповідні резолюції.

української війни. Зокрема, війна РФ проти України названа «агресивною війною, яку веде Росія» (Rassemblement National, 2024, p. 2).

«Національне Об'єднання» також звинувачує РФ в порушенні міжнародного права та провокуванні перегляду міжнародного порядку, спричинене вторгненням в сусідню державу, яке відновило «інтенсивні бойові дії на Європейському континенті» (Rassemblement National, 2024, p. 8). Захист Україною своєї територіальної цілісності праворадикальна політична сила називає «легітимним захистом» (Rassemblement National, 2024, p. 8).

Також у програмі «Національного Об'єднання» відсутні будь-які згадки РФ у позитивному контексті, виправдання російської агресії або заклики про припинення надання допомоги Україні (Rassemblement National, 2024).

Отже, у своїй програмі політична сила демонструє солідарність з Україною в контексті агресії Росії та не демонструє жодних симпатій до Росії та її агресивної війни проти України.

За результатами виборів до Європарламенту 2024 року до цієї інституції було обрано 30 членів «Національного Об'єднання», які увійшли до новоствореної групи «Патріотів за Європу» (European Parliament, 2024д).

Інша позиція щодо війни РФ проти України спостерігається під час голосувань «Національного Об'єднання» щодо резолюцій, які стосуються повномасштабної російсько-української війни. Абсолютна більшість із розглянутих 16 резолюцій не була підтримана крайньою правою політичною силою, і лише у п'яти випадках французькі праворадикали підтримували такі резолюції (табл. 3). Серед резолюцій, проти яких виступила партія, була, зокрема, резолюція від 17 липня 2024 р. про необхідність продовження підтримки України (HowTheyVote.eu, 2024а). Цей документ передбачав засудження російської агресії, збереження й посилення антиросійських санкцій, висловлення підтримки Україні з боку ЄС, надання їй фінансової та військової допомоги від Європейського Союзу та його держав-членів (European Parliament, 2024а).

Також французькі праворадикальні популісти 28 листопада 2024 р. проголосували проти тексту іншого документа, присвяченого підтримці України з боку Євросоюзу в умовах збільшення військової кооперації між Російською Федерацією та Північною Кореєю (HowTheyVote.eu, 2024г). Текст ухваленої резолюції, зокрема, передбачав висловлення підтримки Україні, необхідність збільшення й продовження надання їй військової та фінансової допомоги з боку держав ЄС, засудження російської агресії та ескалації бойових дій, пов'язаної з участю військових КНДР у війні проти України й використанням Росією північнокорейських ракет (European Parliament, 2024г).

Крім того, «Національне Об'єднання» проголосувало проти резолюції від 11 лютого 2026 р., яка передбачала надання Україні фінансової допомоги у 2026—2027 рр. (HowTheyVote.eu, 2026а).

Натомість політична сила підтримала резолюцію від 23 січня 2025 р. про засудження російської дезінформації та фальсифікації історії з метою виправ-

Таблиця 3. **Результати голосування членів «Національного Об'єднання» щодо резолюцій, які стосуються російсько-української війни ***

Загальна кількість голосувань	Результат голосування		
	«за»	«проти»	«утриматись»
16	5 (31,25 %)	6 (37,5 %)	5 (31,25 %)

* Складено автором на основі табл. 2.

дання війни (HowTheyVote.eu, 2025а). У цьому документі також засуджена війна проти України та містить заклик до посилення санкцій проти російських медіа (European Parliament, 2025а).

9 липня 2025 р. «Національне Об'єднання» підтримало резолюцію про ціну російської агресії (HowTheyVote.eu, 2025г), у рамках якої засуджувалась агресія РФ та вчинені нею військові злочини, була висловлена підтримка ініціативі щодо запровадження санкцій проти осіб, які вчинили військові злочини, висловлено підтримку Україні, заявлено про участь ЄС у її повоєнній відбудові, було наголошено на необхідності врахування інтересів України під час укладання договору про завершення війни, а також містився заклик до збільшення фінансової та військової допомоги Україні з боку членів ЄС (European Parliament, 2025г).

Також крайня права партія підтримала резолюцію від 12 березня 2026 р. щодо залучення Росією іноземних найманців, переважно з країн Африки, для війни проти України (HowTheyVote.eu, 2026в). Текст ухваленого документа передбачав засудження використання керівництвом РФ найманців з третіх країн у війні проти України як порушення міжнародного права й прав людини, містив засудження російської агресії, а також заклик до запровадження санкцій проти осіб, пов'язаних із вербуванням Росією іноземців (European Parliament, 2026е).

У деяких випадках члени «Національного Об'єднання» у Європарламенті 10-го скликання утримувались під час голосування за резолюції, присвячені питанням, пов'язаним із повномасштабною війною в Україні.

Зокрема, представники цієї політичної сили утримались під час голосування за резолюцію від 22 жовтня 2024 р. про виділення Європейським Союзом додаткової фінансової підтримки України (HowTheyVote.eu, 2024в).

Крім того, французькі праворадикальні популісти утримались під час голосування за текст документа від 12 березня 2025 р., присвяченого третім роковинам повномасштабного вторгнення РФ (HowTheyVote.eu, 2025б). У межах цієї резолюції Європарламент заявив про засудження агресії РФ, висловив підтримку Україні, наголосив на необхідності продовження надання військової та фінансової допомоги державі, що стала жертвою агресивної політики Російської Федерації, а також заявив про необхідність подальшого посилення антиросійських санкцій (European Parliament, 2025б).

Того ж року «Національне Об'єднання» утрималось під час голосування за резолюцію від 27 листопада про підтримку справедливого та тривалого

миру в Україні з боку ЄС (HowTheyVote.eu, 2025ґ). Текст ухваленого документа передбачав підтримку Євросоюзом завершення російсько-української війни та укладання миру між воюючими державами, який враховуватиме інтереси України та принципи міжнародного права, а також містив заклик до європейських країн підтримати надання фінансової допомоги Україні (European Parliament, 2025ґ).

Обговорення. Отже, результати дослідження підтверджують тезу Г. Івальді про те, що партія взяла курс на дистанціювання від Росії після 2022 року (Ivaldi, 2023, p. 145—146), відмовившись від радикальної проросійської позиції, характерної для політичної сили до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, що, зокрема, зазначав А. Шеховцов (Shekhovtsov, 2018).

Водночас результати дослідження свідчать про те, що дистанціювання від проросійської позиції більше стосується офіційної позиції партії, що помітно завдяки відсутності будь-яких тез на підтримку РФ у війні проти України в офіційній передвиборчій програмі партії. Натомість голосування представників «Національного Об'єднання» в Європарламенті свідчать про неготовність політичної сили зайняти позицію солідарності з Україною, що виражається у відмові від голосування «за» більшість резолюцій, які містять тези на підтримку України. Доказом цього слугує те, що з 16-ти розглянутих голосувань за відповідні резолюції, більшість членів праворадикальної партії голосували проти шести текстів резолюцій, п'ять разів утрималися під час голосування та підтримали лише п'ять документів.

Варто відзначити те, що критичне ставлення крайньої правої партії до підтримки України в Європарламенті не означає повної відмови від підтримки усіх резолюцій, які стосуються цього питання. Результати голосувань представників цієї політичної сили свідчать, що їхня позиція часто залежить від контексту, у якому йдеться про підтримку України. Це, зокрема, полягає у підтримці європарламентарями описаних у статті резолюцій, в яких основний наголос робиться на засуджені військових злочинів РФ, необхідності притягнення військових злочинців до відповідальності, необхідності повернення українських дітей в Україну та засудженні російської пропаганди. Найбільший парадокс виникає в тому, що згадані вище резолюції містять тези, аналогічні тезам, розміщеним у резолюціях, проти яких виступає ультраправа партія.

Крім того, потрібно вказати на межі дослідження. По-перше, воно стосується лише голосувань праворадикальної партії в Європейському Парламенті та не охоплює голосування представників цієї політичної сили в Національній асамблеї Франції, де, зокрема, відсутній фактор можливого впливу представників інших держав у групі «Патріотів за Європу» на результати голосування членів «Національного Об'єднання». По-друге, дослідження охоплює лише частину каденції 10-го скликання Європарламенту та не може відображати тих змін у ставленні французьких крайніх правих до російсько-української війни, які можуть відбутись згодом. Також у дослідженні не

проаналізовано заяви представників ультраправої політичної сили стосовно агресії РФ проти України, що також може доповнити розуміння офіційної позиції «Національного Об'єднання» з цього питання.

Окремо слід розглянути питання щодо ймовірності перемоги кандидата від «Національного Об'єднання» на президентських виборах у Франції 2027 року. Як зазначено вище, соціологічні дослідження демонструють перемогу представника крайньої правої партії над опонентами у першому турі виборів. Щодо другого туру, то результати згаданого раніше соціологічного опитування, проведеного в липні 2026 р., свідчать про перемогу Марін Ле Пен як кандидатки від «Національного Об'єднання» над усіма можливими опонентами з результатами від 67 до 51 % залежно від того, хто саме буде брати участь в другому турі президентських виборів (Toluna — Harris Interactive & M6-RTL, 2026). Найкращий результат (67 %) Ле Пен демонструє у випадку потрапляння до другого туру ліворадикального кандидата, Жан-Люка Меланшона, а найгірший (51 %) — центристського кандидата Едуара Філіппа (Toluna — Harris Interactive & M6-RTL, 2026). Такі дані дають можливість стверджувати, що ймовірність перемоги ультраправої кандидатки на майбутніх виборах є достатньо високою, хоча й залежить від того, хто саме виступить її опонентом під час другого туру.

Варто також пам'ятати про ймовірність повторення сценарію другого туру парламентських виборів у Французькій республіці 2024 року, коли кандидати від політичних сил іншого спрямування (від правоцентристів і соціал-демократів до ліворадикалів) утворили «республіканський фронт», ситуативний союз проти «Національного Об'єднання» та добровільно познімали своїх кандидатів в ряді виборчих округів з метою недопущення розпорошення електорату, що не дало змоги праворадикальній партії здобути перемогу на парламентських виборах. Ймовірність реалізації подібного сценарію, який значно знижує ймовірність перемоги Марін Ле Пен, є великою у випадку проходження до другого туру президентських виборів центристського кандидата, а не представника ліворадикальних сил.

Отже, хоча вірогідність перемоги представника «Національного Об'єднання» на президентських виборах 2027 року залишається достатньою високою, вона сильно залежатиме від того, хто стане опонентом ультраправої кандидатки, оскільки проходження до другого туру представника центристських сил створює можливість до поновлення ситуативного союзу неультраправих партій та, внаслідок цього, об'єднання й мобілізації їхнього електорату, що значно зменшує шанси представниці французьких крайніх правих на перемогу, хоча й не усуває зовсім можливості їхньої перемоги.

Аналізуючи наслідки для України імовірного приходу ультраправої партії до влади у Франції, з огляду на голосування представників політичної сили в Європарламенті, можна зробити висновок про те, що перемога правих радикалів на президентських виборах становитиме значну загрозу для підтримки України особливо на національному рівні. Марін Ле Пен як прези-

дент Французької Республіки може припинити надання Україні фінансової та військової допомоги з боку держави або принаймні суттєво ускладнити та збільшити час ухвалення рішень щодо цього питання.

Крім того, збільшиться загроза стосовно ускладнення реалізації нинішньої політики Євросоюзу щодо України та Росії. По-перше, встановлення загального напряму зовнішньої політики ЄС у Європейській раді може ускладнитись з огляду на позицію «Національного Об'єднання» щодо російсько-української війни. Також у Раді з питань зовнішніх справ Ради ЄС новий міністр закордонних та європейських справ Франції може блокувати чи ускладнювати ухвалення європейської допомоги для України та запровадження нових антиросійських санкцій.

Проте збереження стабільного уряду держави потребуватиме підтримки парламентської більшості, яка може відправити Раду міністрів у відставку, що передбачено Конституцією держави (Constitutional Council, 1958). Це додатково ускладнить формування стабільного уряду без компромісів із центристськими політичними партіями або здобуттям, у результаті майбутніх парламентських виборів, правими радикалами та їх можливими союзниками більшості місць у парламенті країни. У зв'язку з цим призначення міністра закордонних та європейських справ Франції, який повністю підтримуватиме зовнішньополітичну позицію «Національного Об'єднання» щодо агресії РФ проти України, є менш ймовірним. Навпаки, найімовірнішим сценарієм видається призначення ідеологічно поміркованого прем'єр-міністра Франції, який не буде відправлений у відставку парламентом та запропонує Ле Пен призначити до уряду міністра закордонних та європейських справ, чия позиція у Раді з питань зовнішніх справ щодо необхідності підтримки України та притягнення Росії до відповідальності за злочини буде ближчою до загальноєвропейської.

Водночас потреба урядовців, включно з очільником міністерства зовнішніх та європейських справ, балансувати між необхідністю збереження парламентської підтримки й підтримки з боку президента може призвести до збільшення тривалості ухвалення рішень щодо продовження надання Україні європейської допомоги та посилення санкцій проти Росії за рахунок ймовірної наявності додаткових вимог для підтримки таких ініціатив з боку французького представника у Раді з питань зовнішніх справ.

Істотну загрозу для продовження надання допомоги Україні на рівні ЄС ставить винятково гіпотетична перемога ультраправих на майбутніх парламентських виборах в країні, наслідком чого стане отримання «Національним Об'єднанням» та його можливими союзниками більшості місць у Національній асамблеї, що дасть праворадикальним популістам змогу сформувати ультраправий уряд, який повністю відображатиме погляди правих радикалів, зокрема й на зовнішню політику держави, без загрози оголошення йому вотуму недовіри з боку парламентарів. Однак такий сценарій тотальної перемоги крайніх правих у Французькій Республіці на середину 2026 р. є малоймовірним станом.

Отже, можливий прихід крайньої правої партії до влади у Франції несе основну загрозу для збереження підтримки України саме з боку Французької республіки, тоді як загроза на європейському рівні є суттєво меншою, з огляду на відсутність, станом на 2026 рік, у «Національного Об'єднання» парламентської більшості в Національній асамблеї, а також того, що рішення у Раді ЄС та Європейській раді ухвалюються представниками усіх держав ЄС.

Висновки. Офіційну позицію французької крайньої правої політичної сили щодо повномасштабної російсько-української війни, висловлену в офіційній програмі партії, оприлюдненій до виборів до Європейського Парламенту 2024 року, можна охарактеризувати як декларативно прихильну до України з огляду на засудження агресивних дій РФ та підтримку права України на захист від Росії.

Водночас практика голосування представників «Національного Об'єднання» в 10-го скликання Європарламенті за резолюції, які прямо стосуються агресії РФ проти України, свідчить про відмову від голосування «за» більшість резолюцій, які передбачають висловлення підтримки Україні у війні, надання їй військової та фінансової допомоги та посилення санкцій проти Росії, що дає підстави охарактеризувати фактичне ставлення партії до російсько-української війни як достатньо далеке від позиції України та скептичне щодо надання Україні допомоги у війні.

Також можна стверджувати, що позицію «Національного Об'єднання» не можна охарактеризувати як радикально проросійську та ворожу по відношенню до України, так і як проукраїнську та ворожу стосовно РФ, оскільки офіційна формально прихильна до України позиція не збігається з практикою голосувань крайньої правої політичної сили за більшість розглянутих у статті резолюцій Європейського Парламенту.

Крім того, з огляду на практику голосувань крайньої правої партії можна зробити висновок про те, що можливий прихід представниці «Національного Об'єднання» на посаду президента Франції становитиме серйозний виклик для збереження підтримки України Французькою Республікою та, меншою мірою, Євросоюзом. Найбільшу загрозу становитиме зменшення чи припинення фінансової й військової допомоги Україні з боку Франції та ймовірне збільшення тривалості погодження допомоги Україні і подальшого посилення антиросійських санкцій з боку ЄС.

Отже, висунуту гіпотезу можна вважати підтвердженою. Незважаючи на офіційну підтримку України та відсутність проросійських заяв в офіційній програмі партії, «Національне Об'єднання» переважно виступає проти резолюцій Європарламенту, які передбачають підтримку України, засудження агресії РФ та посилення антиросійських санкцій. Це свідчить про винятково декларативний характер підтримки України з боку французьких праворадикалів, який не підтверджується реальною практикою голосувань у Європарламенті, оскільки підтримані «Національним Об'єднанням» резолюції ста-

новлять лише менше третини від всіх розглянутих в статті документів, які стосуються російсько-української війни.

Подальші дослідження позиції «Національного Об'єднання» щодо російсько-української війни можуть бути спрямовані на аналіз причин розходження офіційної позиції партії з практикою її голосувань у Європарламенті, а також дослідження того, чи є можливою зміна позиції цієї ультраправої політичної сили щодо України та РФ в напрямі збільшення підтримки України у найближчій перспективі.

У ракурсі подальших досліджень варто приділити увагу аналізуванню офіційних позицій праворадикальних партій щодо війни Росії проти України та голосувань їхніх представників як у національних парламентах, так і в Європарламенті з дотичних питань. Адже ряд крайніх правих політичних сил, що функціонують в інших державах Євросоюзу, мають високий шанс прийти до влади на наступних виборах з огляду на зростання їхньої електоральної підтримки протягом останніх років, яке підтверджується останніми соціологічними опитуваннями, організованими у відповідних країнах.

У випадку приходу «Національного Об'єднання» до влади у Франції подальші дослідження можуть стосуватись аналізування риторики нового лідера держави щодо агресії Росії проти України, а також його діяльності, спрямованої на надання допомоги Україні, чи відсутності такої діяльності. Аналогічні дослідження також можуть стосуватись інших європейських ультраправих партій, які вже увійшли до урядових коаліцій та отримали представництво в Європейській Раді та/або Раді ЄС.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ / REFERENCES

Carteny, G., Reinl, A., Braun, D., Popa, S., & Schmitt, H. (2023). *European Parliament Election Study 1979—2019, Euromanifesto Study* (ZA5102; Version 3.0.0) [Data set]. GESIS. https://doi.org/10.4232/1.14120

Constitutional Council. (1958). Constitution of 4 October 1958. https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958

Courtney, M., Breen, M., McMenamin, I., & McNulty, G. (2020). Automatic Translation, Context, and Supervised Learning in Comparative Politics. *Journal of Information Technology & Politics*, *17*(3), 208—217. https://doi.org/10.1080/19331681.2020.1731245

European Council. (n. d.a). European Council. Council of the EU. https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/

European Council. (n. d.б). Foreign Affairs Council configuration (FAC). https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/council-meetings-explained/fac/

European Parliament. (2024a, 17th July). European Parliament Resolution of 17 July 2024 on the Need for the EU's Continuous Support for Ukraine (2024/2721(RSP)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2024-0003_EN.html

European Parliament. (2024б, 19th September). European Parliament Resolution of 19 September 2024 on Continued Financial and Military Support to Ukraine by EU Member States (2024/2799(RSP)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2024-0012_EN.html

European Parliament. (2024в, 22th October). European Parliament Legislative Resolution of

22 October 2024 on the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Establishing the Ukraine Loan Cooperation Mechanism and Providing Exceptional Macro-Financial Assistance to Ukraine (COM(2024)0426 — C10-0106/2024 — 2024/0234(COD)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2024-0021_EN.html

European Parliament. (2024г, 28th November). European Parliament Resolution of 28 November 2024 on Reinforcing EU's Unwavering Support to Ukraine Against Russia's War of Aggression and the Increasing Military Cooperation between North Korea and Russia (2024/2940(RSP)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2024-0055_EN.html

European Parliament. (2024ґ). 2024 European Election Results. France. https://results.elections.europa.eu/en/france/

European Parliament. (2024д). Breakdown by National Parties and Political Groups. 2024 European Election Results. https://results.elections.europa.eu/en/breakdown-national-parties-political-group/2024-2029/

European Parliament. (2025а, 23th January). European Parliament Resolution of 23 January 2025 on Russia's Disinformation and Historical Falsification to Justify Its War of Aggression Against Ukraine (2024/2988(RSP)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0006_EN.html

European Parliament. (2025б, 12th March). European Parliament resolution of 12 March 2025 on Continuing the Unwavering EU Support for Ukraine, After Three Years of Russia's War of Aggression (2025/2528(RSP)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0033_EN.html

European Parliament. (2025в, 8th May). European Parliament Resolution of 8 May 2025 on the Return of Ukrainian Children Forcibly Transferred and Deported by Russia (2025/2691(RSP)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0096_EN.html

European Parliament. (2025г, 9th July). European Parliament Resolution of 9 July 2025 on the Human Cost of Russia's War Against Ukraine and the Urgent Need to End Russian Aggression: the Situation of Illegally Detained Civilians and Prisoners of War, and the Continued Bombing of Civilians (2025/2710(RSP)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0160_EN.html

European Parliament. (2025ґ, 27th November). European Parliament Resolution of 27 November 2025 on the EU Position on the Proposed Plan and EU Engagement Towards a Just and Lasting Peace for Ukraine (2025/3001(RSP)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0312_EN.html

European Parliament. (2026а, 21th January). European Parliament Legislative Resolution of 21 January 2026 on the Draft Council Decision Authorising Enhanced Cooperation on the Establishment of a Loan for Ukraine (17113/2025 — C10-0004/2026 — 2025/0431(NLE)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2026-0010_EN.html

European Parliament. (2026б, 21th January). Minutes — Results of Roll-Call Votes. Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/PV-10-2026-01-21-RCV_EN.html#183870#982146

European Parliament. (2026в, 11th February). European Parliament. European Parliament Legislative Resolution of 11 February 2026 on the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Implementing Enhanced Cooperation on the Establishment of the Ukraine Support Loan for 2026 and 2027 (COM(2026)0020 — C100005/2026 — 2026/0008(COD)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2026-0035_EN.html

European Parliament. (2026г, 11th February). European Parliament. European Parliament Legislative Resolution of 11 February 2026 on the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Amending Regulation (EU) 2024/792 Establishing the Ukraine Facility (COM(2026)0022 — C10-0006/2026 — 2026/0010(COD)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2026-0036_EN.html

European Parliament. (2026ґ, 11th February). Minutes — Results of Roll-Call Votes. Strasbourg.

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/PV-10-2026-02-11-RCV_EN.html
European Parliament. (2026д, 24th February). European Parliament Resolution of 24 February 2026 on Four Years of Russia's War of Aggression Against Ukraine and European Contributions to a Just Peace and Sustained Security for Ukraine (2026/2599(RSP)). Brussels. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2026-0056_EN.html
European Parliament. (2026е, 12th March). European Parliament Resolution of 12 March 2026 on Human Trafficking and Grave Human Rights Violations Linked to the Recruitment of Non-Russian Nationals, in Particular from Africa, for Russia's War of Aggression in Ukraine (2026/2641(RSP)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2026-0081_EN.html
European Parliament. (2026є, 30th April). Convention Establishing an International Claims Commission for Ukraine. In Minutes of proceedings. Results of Roll-Call Votes — Annex P10_PV(2026)04-30(RCV)_EN (p. 27—28). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/PV-10-2026-04-30-RCV_EN.pdf
European Parliament. (2026ж, 30th April). European Parliament Legislative Resolution of 30 April 2026 on the Draft Council Decision on the Conclusion of the Convention Establishing an International Claims Commission for Ukraine (06970/2026 — C10-0090/2026 — 2026/0065(NLE)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2026-0154_EN.html
European Parliament. (2026з, 30th April). European Parliament Resolution of 30 April 2026 on Ensuring Accountability and Justice in Response to Russia's Continued Attacks Against the Civilian Population in Ukraine (2026/2700(RSP)). Strasbourg. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2026-0161_EN.html
HowTheyVote.eu. (2024а, 17th July). Vote Results: The Need for the EU's Continuous Support for Ukraine (B10-0007/2024). https://howtheyvote.eu/votes/169362
HowTheyVote.eu. (2024б, 19th September). Vote Results: Continued Financial and Military Support to Ukraine by EU Member States (B10-0028/2024). https://howtheyvote.eu/votes/169676
HowTheyVote.eu. (2024в, 22th October). Vote Results: Establishing the Ukraine Loan Cooperation Mechanism and Providing Exceptional Macro-Financial Assistance to Ukraine (A10-0006/2024). https://howtheyvote.eu/votes/169889
HowTheyVote.eu. (2024г, 28th November). Vote Results: Reinforcing EU's Unwavering Support to Ukraine Against Russia's war of Aggression and the Increasing Military Cooperation between North Korea and Russia (RC-B10-0191/2024). https://howtheyvote.eu/votes/170917
HowTheyVote.eu. (2025а, 23th January). Vote Results: Russia's Disinformation and Historical Falsification to Justify Its War of Aggression Against Ukraine (RC-B10-0074/2025). https://howtheyvote.eu/votes/171628
HowTheyVote.eu. (2025б, 12th March). Vote Results: Continuing the Unwavering EU Support for Ukraine, after Three Years of Russia's War of Aggression (RC-B10-0156/2025). https://howtheyvote.eu/votes/172663
HowTheyVote.eu. (2025в, 8th May). Vote Results: Return of Ukrainian Children Forcibly Transferred and Deported by Russia (RC-B10-0249/2025). https://howtheyvote.eu/votes/176309
HowTheyVote.eu. (2025г, 9th July). Vote Results: The Human Cost of Russia's War Against Ukraine and the Urgent Need to End Russian Aggression: the Situation of Illegally Detained Civilians and Prisoners of War, and the Continued Bombing of Civilians (RC-B10-0304/2025). https://howtheyvote.eu/votes/178062
HowTheyVote.eu. (2025ґ, 27th November). Vote Results: EU Position on the Proposed Plan and EU Engagement towards a Just and Lasting Peace for Ukraine (RC-B10-0545/2025). https://howtheyvote.eu/votes/182353
HowTheyVote.eu. (2026а, 11th February). Vote Results: Regulation Implementing Enhanced Cooperation on the Establishment of the Ukraine Support Loan for 2026 and 2027 (C10-0005/2026). https://howtheyvote.eu/votes/184699
HowTheyVote.eu. (2026б, 24th February). Vote Results: Four Years of Russia's War of Aggression

Against Ukraine and European Contributions to a Just Peace and Sustained Security for Ukraine (RC-B10-0143/2026). https://howtheyvote.eu/votes/185885

HowTheyVote.eu. (2026в, 12th March). Vote Results: Human Trafficking and Grave Human Rights Violations Linked to the Recruitment of Non-Russian Nationals, in Particular from Africa, for Russia's War of Aggression in Ukraine (RC-B10-0157/2026). https://howtheyvote.eu/votes/189169

HowTheyVote.eu. (2026г, 30th April). Vote Results: Ensuring Accountability and Justice in Response to Russia's Continued Attacks Against the Civilian Population in Ukraine (RC-B10-0201/2026). https://howtheyvote.eu/votes/192341

Ivaldi, G. (2023). The Impact of the Russia-Ukraine War on Radical Right-Wing Populism in France. In G. Ivaldi, & E. Zankina (Eds.), *The Impacts of the Russian Invasion of Ukraine on Right-wing Populism in Europe*. European Center for Populism Studies (ECPS). https://doi.org/10.55271/rp0019

Jonah, A. (2025, 19th September). From Weapons To Military Training: Tracking French Support for Ukraine. *France 24*. https://www.france24.com/en/europe/20250919-from-weapons-to-military-training-the-true-scale-of-french-aid-to-ukraine-russia-war

Les élections en France. (n. d.). Publication des candidatures et des résultats aux élections. Législatives 2024 (30 juin et 7 juillet 2024). https://www.archives-resultats-elections.interieur.gouv.fr/resultats/legislatives2024/ensemble_geographique/index.php

Rassemblement National. (2024). *La France revient. L'Europe revit! Notre project pour une Europe des nations*. https://rassemblementnational.fr/documents/202411-programme-europeennes.pdf

Shekhovtsov, A. (2018). Russia and the European Far Right [Doctoral Thesis]. University College London. http://discovery.ucl.ac.uk/10047343/

Siden, O. (2023). Twitter Communication of French Politicians as a Reaction to Russian Full-Scale Invasion of Ukraine (Based on the Accounts of Valérie Pécresse, Éric Zemmour And Marine Le Pen). *Nova filologìâ*, (90), 99—115. https://doi.org/10.26661/2414-1135-2023-90-15

The PopuList. (n. d.). France PopuList Country Report. https://popu-list.github.io/Countries/France.html

Toluna — Harris Interactive, & M6-RTL. (2026). Intentions de vote à l'élection présidentielle. Vague 3 — Juillet 2026 (Rapport Toluna — Baromètre Présidentielle 2027). *Toluna*. https://tolunacorporate.com/wp-content/uploads/2026/07/Rapport-Toluna-Barometre-Presidentielle-2027-Vague-3-M6-RTL-Juillet-2026-Rapport-IV-1.pdf

Varga, M., & Buzogány, A. (2021). The Two Faces of the "Global Right": Revolutionary Conservatives and National-Conservatives. *Critical Sociology*, *48*(6), 1089—1107. https://doi.org/10.1177/08969205211057020

Надійшла: 01.06.2026
Прорецензовано: 11.07.2026
Прийнято до друку: 14.08.2026
Оприлюднено: 30.09.2026

Oleksii Bazhenov,
PhD Student,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

THE POSITION OF THE FAR-RIGHT FRENCH PARTY
"NATIONAL RALLY" IN THE 10TH EUROPEAN PARLIAMENT
ON THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article analyzes the position of the far-right French party "National Rally" on the Russo-Ukrainian war in the tenth European Parliament. The author proceeds from the thesis that in 2027, a victory of Marine Le Pen in the presidential elections is likely, which will have significant consequences for the support of Ukraine by France and the European Union, in particular in connection with the pro-Russian foreign policy position demonstrated by the party after the start of Russian aggression in 2014. The position of the "National Rally" is determined based on the study of the theses placed in the official election program on the eve of the European elections by coding sentences related to the Russian-Ukrainian war according to the Euromanifesto project method and analyzing the voting results of representatives of the far-right party on the selected resolutions of the European Parliament related to the aggression of the Russian Federation against Ukraine. It is alleged that political party demonstatrates a formally favourable position on Ukraine in its official program. At the same time, "National Rally" does not support the absolute majority of resolutions that contain messages of providing ~~a~~ssistance to Ukraine to repel Russian aggression, condemning the Russian invasion, and strengthening anti-Russian sanctions, which characterizes party's position on the Russian aggression against Ukraine as far from the position of Ukraine. The inconsistency of voting practice with official statements allows us to conclude that the favorable position toward Ukraine expressed in the election program is exclusively declarative. Based on that, an assumption is made regarding the risks of termination or reduction of assistance to Ukraine by France and the complication of making decisions on assistance to Ukraine at the European Union level in the event of the victory of the radical right-wing party in the 2027 presidential elections. At the same time, the party's willingness to support a smaller part of resolutions, which are related to the Russia's war against Ukraine, and the absence of negative rhetoric regarding Ukraine in the election program indicate the absence of a pronounced hostile attitude of the "National Rally" towards Ukraine and the refusal of the political force to take a clear pro-Russian position.

Keywords: "National Rall", Russian-Ukrainian war, resolution, European Parliament, European Union.